

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М.П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

БУРЯК СВІТЛАНА АНАТОЛІВНА

УДК 94:[378.6:37](477)"1943/1956"

**ІСТОРИЧНА ОСВІТА В ПЕДАГОГІЧНИХ ВУЗАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
(1943–1956 рр.)**

07.00.01 – історія України

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник

Сушко Олександр Олександрович,
доктор історичних наук, професор

Київ – 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія проблеми	10
1.2. Джерельна база дослідження	23
РОЗДІЛ 2. ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТАХ У ВИЗВОЛЕНИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ (1943–1945 рр.)	
2.1. Відбудова та розвиток матеріально-технічної і навчально-методичної баз педагогічних вузів УРСР.....	30
2.2. Кадровий потенціал історичних відділень та факультетів.....	48
2.3. Відновлення і нарощування контингенту студентів.....	66
2.4. Соціальний статус викладачів і студентів.....	77
РОЗДІЛ 3. ВИЩА ІСТОРИЧНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945–1956 рр.)	
3.1. Перебудова змісту вищої історичної педагогічної освіти.....	89
3.2. Розвиток кадрового науково-педагогічного потенціалу.....	104
3.3. Матеріально-побутове становище і соціальний статус викладачів і студентів.....	127
РОЗДІЛ 4. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ ІСТОРИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ	
4.1. Ідейно-виховна та агітаційно-пропагандистська робота на історичних факультетах.....	143
4.2. Громадська та культмасова діяльність студентсько-викладацького складу.....	155
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	174
ДОДАТКИ	232

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

викл. – викладач

ВНЗ – вищий навчальний заклад

д.і.н. – доктор історичних наук

доц. – доцент

зав. каф. – завідувач кафедри

к.і.н. – кандидат історичних наук

МК КП(б)У, міськком – місцевий Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

НКО, Наркомосвіти – Народний комісаріат освіти

Облвиконком – обласний виконавчий комітет

проф. – професор

Раднарком – Рада Народних Комісарів

РК КП(б)У, райком – Районний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України.

Спецхран – відділ спеціального зберігання

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. викл. – старший викладач

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК ВКП(б) – Центральний Комітет Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків)

ЦК КП(б)У – Центральний Комітет комуністичної партії (більшовиків) України.

КДП імені О.М.Горького – Київський державний педагогічний інститут імені О.М.Горького.

ВСТУП

Актуальність теми. Становлення демократичної Української держави, взяття курсу на гуманітаризацію освіти, особливо піднесли престиж гуманітарних наук, серед яких провідне місце займає історична освіта. Її сучасний розвиток у педагогічних вузах України відзначається пошуком нових шляхів підвищення рівня освіченості студентської молоді та створенням ефективних навчально-виховних систем. Тому за сучасних умов особливого значення набуває реконструкція історичного минулого, пов'язаного із діяльністю вищих педагогічних навчальних закладів України. Значний науковий і пізнавальний інтерес становить дослідження історичної освіти в педагогічних вузах УРСР, у найскладніший період її розвитку, а саме – 1943–1956 рр., коли, зі всією очевидністю, історичній освіті відведилось провідне місце у зміцненні положень та засад марксистсько-ленінського вчення та, відповідно, відбулась перебудова її змісту. Наразі відчувається гостра потреба оглянутися на шлях, пройдений викладацьким та студентським складом педагогічних вузів за умов посиленого ідейного впливу та масового ідеологічного контролю комуністичної партії та уряду СРСР.

Наукова актуальність досліджуваної нами проблеми зумовлена ще кількома аспектами. Вона викликана малодослідженістю теми. В українській історіографії досі повною мірою не розглядались питання, пов'язані з розвитком історичної освіти у педвузах повоєнного часу. Висвітлення проблем, винесених на розгляд у дисертації, з урахуванням значного досвіду роботи історичних факультетів педвузів, дозволить заповнити інформаційну прогалину про важливий та суперечливий етап їх розвитку. Тому на сучасному етапі розгляд окресленої теми потребує детального вивчення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідної теми «Дослідження проблем гуманітарних наук», розробка якої проводиться в Інституті історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного

педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 26 грудня 2011 р., протокол №5. Уточнення теми – 27 березня 2014 р., протокол № 8.

Мета і завдання дослідження. Подане для захисту дисертаційне дослідження створене з метою комплексної характеристики загальних тенденцій та особливостей розвитку історичної освіти в педагогічних вузах УРСР в 1943–1956 рр.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких наукових завдань:

- з позицій сучасної методології відстежити історіографічну традицію проблеми, визначити стан її джерельного забезпечення;
- з'ясувати становище та шляхи відбудови педагогічних вузів, що здійснювали підготовку спеціалістів – вчителів історії на момент поновлення їх роботи у 1943–1945 рр.;
- простежити трансформацію якісних показників кадрового забезпечення історичних відділів та факультетів педвузів протягом 1943–1956 рр.;
- порівняти дані кількісного складу студентської молоді педагогічних та учительських інститутів, які навчались за спеціальністю «історія»;
- дослідити зміст історичної освіти за умов ідеологічного тиску держави; розглянути матеріально-побутове становище викладачів та студентів історичних факультетів;
- відтворити ретроспективу участі викладачів та студентської молоді історичних факультетів у громадському житті держави та основні форми їх суспільної роботи;
- виробити практичні рекомендації щодо можливості використання отриманих результатів для формування загальних засад політики урядових структур щодо підготовки вчителів історії.

Об'єктом дослідження є історична освіта педагогічних вузів підрадянської України як важливий чинник суспільно-політичного життя.

Предметом дослідження є діяльність історичних факультетів та відділів педагогічних вузів Української РСР в 1943–1956 рр., зокрема: механізм відбудови та функціонування педвузів; зміст історичної освіти за умов ідеологічного тиску держави; контингент викладачів та студентів, їх соціальний статус, матеріально-побутове становище, участь у суспільно-політичному житті.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1943 до 1956 р. включно. Нижня межа обумовлена початком відновлення роботи педагогічних вузів у звільнених районах України. Верхня – часом, коли історичні факультети педвузів УРСР були реорганізовані та передані університетам, відповідно до наказу міністра вищої освіти СРСР і міністра освіти УРСР від 4 липня 1956 р.

Територіальні межі дослідження відповідають території України у діючих на той час адміністративних кордонах УРСР.

Методологія та методи дослідження. У світлі новітніх методологічних засад автор керувалася комплексним методологічним підходом, який ґрунтується на основоположних принципах об'єктивності, історизму, багатофакторності та системності. Застосовані методи дослідження залежали передусім від специфіки проблематики, поставленої мети та конкретних завдань. Ці принципи були реалізовані за допомогою загальнонаукових та спеціальних історичних методів: проблемно-хронологічного (уможливив розгляд явищ у часовій послідовності й передбачив розмежування широкої теми на окремі відносно вузькі форми), порівняльно-історичного (для комплексного аналізу історіографії та джерельної бази теми), аналітично-критичного (для вивчення, систематизації та обробки інформації з метою виокремлення достовірних конкретно історичних фактів) та методу статистичного аналізу (для визначення чисельності кількісного та якісного складу викладацьких кадрів та студентської молоді). Використання названих методів сприяло розкриттю обраної наукової проблеми, новому трактуванню багатьох малодосліджених питань історичної освіти у педагогічних інститутах УРСР.

Наукова новизна дисертації зумовлена постановкою та розробкою історичної проблеми, досі не виділеної як предмет спеціального наукового дослідження.

У дисертації вперше:

- на основі аналізу і систематизації великої кількості джерел було проведене комплексне і всебічне дослідження проблеми історичної освіти в педагогічних вузах УРСР у 1943–1956 рр. Це дозволило ввести в науковий обіг значну кількість нової історичної інформації, що в остаточному підсумку сприяло об’єктивному, глибокому дослідженню питань, винесених в дисертаційному дослідженні.
- при розгляді стану вищих навчальних закладів на момент звільнення територій УРСР від фашистів було встановлено суми збитків, завданих педінститутам, які мали історичні факультети та проаналізовано ці показники;
- на основі архівних джерел зроблений статистичний аналіз контингенту студентів історичних факультетів та відділів на момент поновлення роботи вузів;
- вказані прізвища викладачів історичних кафедр, що готували кадри істориків для середньої школи, біографії та дослідна робота окремих з них винесені на розгляд;
- у питанні перебудови змісту вищої історичної освіти виокремлені головні теми у викладанні історичних дисциплін.

Уточнено:

- динаміку кількісних та якісних змін у складі контингенту студентів та викладачів історичних факультетів педвузів УРСР.

Дістали подальшого розвитку: узагальнення та систематизація джерельної бази, що розкриває питання історичної освіти в педагогічних вузах УРСР у 1943–1956 рр., аналіз внутрішньої та міжнародної політичної ситуації УРСР за умов реформування історичної освіти в окреслений період; розробка проблем історичної освіти педвузів УРСР в регіональному аспекті.

Практичне значення одержаних результатів. Фактичний матеріал і висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані іншими

дослідниками для написання наукових праць із визначеної та суміжної тематики, підготовки монографій і навчальних посібників, розробці спеціальних лекційних курсів. Результати дослідження можуть використовуватися в менеджменті вищих навчальних закладів. Матеріал дисертації допоможе у формуванні загальних засад політики урядових структур щодо підготовки вчителів історії на сучасному етапі.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та висновки дослідження оприлюднювалися та обговорювалися на засіданнях кафедри історії та археології слов'ян Інституту історичної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова у 2011 – 2014 рр. та на 8 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: XVII Міжнародній молодіжній науково-практичній конференції «Європейський шлях розвитку України: плани і реалії» (Київ, 2012); Міжнародній науковій конференції «Україна в етнокультурному вимірі століть» (Київ, 2012); Міжнародній конференції «Розвиток науки на сучасному етапі» (Київ, 2012); Міжнародній науково-практичній (заочній) конференції «IV международной конференции, посвященной проблемам общественных наук» (Москва, 2013); Всеукраїнській науковій конференції «П'яті Всеукраїнські Драгоманівські читання молодих істориків: актуальні проблеми вітчизняної та світової історії» (Київ, 2013); VII Міжнародній конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (Київ, 2014); Міжнародній конференції «Формалізація наукового пошуку: позитивні та негативні сторони» (Київ, 2014); Всеукраїнській науковій конференції «Шості Всеукраїнські Драгоманівські читання молодих істориків: Україна в європейській та світовій історії: актуальні проблеми сучасного наукового і освітнього дискурсу» (Київ, 2014).

Публікації. Теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження викладені у 17 наукових публікаціях автора. Серед них шість статей – у фахових виданнях України, одна стаття – в іноземному фаховому виданні, дві статті – у наукових виданнях і вісім – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура і обсяг роботи. Дисертація побудована за проблемним принципом, що обумовлено специфікою мети та завданнями дослідження. Вона

складається зі вступу, чотирьох розділів (11 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 269 сторінок, із них 173 сторінки основного тексту, список використаних джерел і літератури включає 659 позицій, викладених на 58 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Комплекс літератури, що відображає питання історичної освіти в педагогічних вузах УРСР, доцільно поділити за проблемно-хронологічним принципом, з умовним виділенням окремих періодів у розвитку історіографії проблеми: радянський (1943 – 1991) та пострадянський (1991 – 2014).

Водночас в історіографії теми у межах радянського періоду можна виокремити такі етапи: 1) 1943 – середина 50-х років; 2) друга половина 50-х – до середини 80-х років; 3) друга половина 80-х років – до 1991 р.

Слушною була оцінка радянської історіографії повоєнних років історика української діаспори О.Оглобліна [471], який підкреслив, що підпорядкованість політичним цілям і завданням комуністичного уряду визначає діяльність українських советських істориків – їх ідеологію, методологію, тематику і навіть фразеологію, більше того – диктує наслідки їх дослідів і висновки праць.

Перший етап радянського періоду (1943 – середина 50-х років) характеризувався насадженням теорії та практики сталінізму в історичній науці, що призвело до її повної ідеологізації та догматизації. Будь-які відхилення від офіційної точки зору розглядалися як ревізіонізм і кваліфікувалися як антирадянська пропаганда. Догматизм і вульгаризація трактування суспільних процесів набули в цей період особливо небезпечного характеру, пов'язаного із глибокою кризою режиму одноособової влади, агонією (передсмертними конвульсіями) сталінізму, що нанесло великої шкоди історичній науці, деформувало історичну свідомість значної частини українського суспільства. Публічна критика науковців, що наслідували відступати від офіційних оцінок, переслідування і звільнення з роботи, репресії, вилучення праць нагнітали атмосферу страху і непевності, породжували конформізм і пристосування частини істориків, приводили до зрощування радянської історіографії з ідеологією тоталітаризму [447, с.319].

На цьому історичному етапі ми майже не знаходимо праць, присвячених зазначеній проблемі. Лише частково, а саме – питання професорсько-викладацьких кадрів вищої школи досліджував А.Я.Синецький [490], який на основі значного статистичного матеріалу проаналізував їх формування. Зазначена наукова студія була написана на усталених методологічних засадах радянської історіографії, де наголошувалось на великих темпах зростання науково-педагогічної інтелігенції у повоєнний період, постійно порівнювалась ця динаміка зі станом справ у царській Росії початку ХХ ст. Кількісні та якісні зміни загалом не піддавались критичному переосмисленню [477, с.178].

Друга половина 50-х – середина 80-х років пов'язані із «хрущовською відлигою», із потеплінням суспільно-політичного клімату в СРСР. Це був початок реабілітації жертв сталінських репресій, критика культу особи Сталіна, спроба аналізу його драматичних наслідків, перегляд окремих ідеологічних догм – все це та інше торкнулося статусу, умов і завдань розвитку історичної науки, відкривало шанс для повернення їй дослідних функцій. Інтерес до історії живився завдяки частковій лібералізації партійного контролю за розвитком історичної науки [447, с.340]. У цей час з'являються публікації, яким були притаманні невисока ступінь критичності, певна ідеологізація епохи, стандартність і шаблонність підходів та оцінок.

Увага авторів монографії «Вища школа Української РСР за 50 років», присвячена підсумкам 50-річної діяльності комуністичної партії та з нагоди 50-річчя Великої жовтневої соціалістичної революції [425] була зосереджена на розкритті успіхів і труднощів відбудови мережі вузів, а також заходів Комуністичної партії по зміцненню матеріальної бази вищої школи, поліпшенню складу її науково-педагогічних кадрів. У центрі уваги викладу – докорінні проблеми комуністичного виховання студентської молоді, розгортання наукових досліджень у вузах, інтернаціональних зв'язків вищої школи [425, с.7].

Історією радянської вищої школи в цей час опікувались дослідники І.Б.Авілов [418], К.Т.Галкін [426], А.С.Бутягін, Ю.А.Салтанов [424], Є.В.Чуткерашвілі [502], Ю.О.Курносів [457], М.Р.Круглянський [454],

Р.П.Ростикус [484], О.К. Зубань [442], М.М. Грищенко [434], А.Шокалюк [504], Т.І.Кобзарєва [640]. Проте у жодній праці цих дослідників не було висвітлене питання розвитку історичної освіти в педагогічних закладах УРСР. Їх розвідки спрямовувались загалом на з'ясування загальних проблем розвитку вищої школи. До того ж, багато з них виходили з Москви і принципові питання розвитку освіти в УРСР оцінювались через їх вказівки, в яких фактично не було наукового аналізу діяльності вищих навчальних закладів УРСР, а лише наводився фактичний матеріал, що вказував лише на успіхи політики КПРС в розвитку радянської освіти.

Ю.О.Курносов [458], Р.П.Ростикус [484] займались проблемою вищої школи в західних областях України у повоєнний період. І.Б.Авілов [418], Ю.О.Курносов [457], А. Шокалюк [504], у своїх дослідженнях торкалися питань підвищення якості підготовки спеціалістів у вузах УРСР. Розкриваючи форми співробітництва радянських республік у підготовці кадрів, ці науковці проаналізували стан розвитку вищої школи в цілому в СРСР, у тому числі і УРСР. Загалом, вони наголошували на великих темпах розвитку народного господарства всупереч вищій школі, проаналізувавши причини цього відставання. Також висвітлювалась діяльність партійних органів країни по вдосконаленню мережі вищих навчальних закладів, їх навчальної бази, по збільшенню прийому студентів до вузів, проте замовчуються проблеми заідеологізованості вищих навчальних закладів.

У праці Ю.Курносова та А.Бондаря «У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР» [457] висвітлені проблеми політичної позиції інтелігенції, методи її залучення до співробітництва з радянською владою. Проте, насправді, незважаючи на ніби офіційний перехід на бік радянської влади, вона залишалася на своїх ідейних переконаннях та не йшла на політичну співпрацю з режимом, через що досить часто від цього страждала.

К.Т.Галкін [426], Є.В.Чуткерашвілі [502], М.Р.Круглянський [454] опікувались питаннями вищої освіти та підготовки наукових кадрів в СРСР і разом з тим досить побіжно торкалися питань вищої освіти УРСР, лише в

контексті освіти Радянського Союзу. Т.І.Кобзарєвою [640] у 1977 р. була написана кандидатська дисертація, присвячена педагогічній освіті УРСР (1928 – 1975 рр.), проте в ній охоплювався досить великий період і проблема вищої освіти у досліджуваній нами період не була детально висвітлена. Цікавою для аналізу виявилась праця А.С.Бутягіна, Ю.А.Салтанова [424], в якій вони висвітлили основні тенденції розвитку університетської освіти в СРСР.

Проблеми, що стосувались інтелігенції, включаючи і науково-педагогічні кадри, знайшли висвітлення в монографіях «Советская интеллигенция. Краткий очерк истории (1917–1975 гг.)» [492], «Советская интеллигенция (история формирования и роста 1917–1965 гг.)» [491]. Але, в цих наукових студіях було місце стандартності та шаблонності підходів та оцінок з окресленого питання.

З'ясування ролі та значення КПРС для розвитку вищої освіти у цей час не оминули дослідники О.К.Зубань [442], В.Д.Мойсеєнко [464], В.Українцев [497]. Зазначеним працям цього періоду був притаманний схематизм, суб'єктивізм в оцінці подій, фактів та явищ. Автори не аналізували труднощів і помилок у становленні й розвитку системи формування педагогічних кадрів, некритично трактували історію [459, с.5].

У другій половині 80-х років під впливом змін, що відбувались у суспільстві, з'являється дослідження, а саме – кандидатська дисертація М.Л.Головка [639], присвячена проблемі відновлення та розвитку вищої та середньої педагогічної освіти УРСР (1943–1950 рр.). У цьому дослідженні автор зібрав значний фактичний матеріал, проаналізував освітню політику радянського уряду в галузі освіти, значна увага приділяється участі педагогів, учнів та студентів у відновленні закладів освіти, допомозі фронту. Дослідник прагнув неупереджено розкрити маловивчені аспекти проблеми, проте знову ж таки в ній не висвітлюється діяльність історичних факультетів та відділів педагогічних вузів у підготовці вчителів історії.

На цьому етапі станом і перспективами дослідження ролі інтелігенції у радянському суспільстві займався Ю.О.Курносков [565], який опублікував на цю тему статтю.

Новий період у дослідженні проблеми, а саме – пострадянський, розпочався із здобуттям Україною державної незалежності у 1991 р., коли з'явилась реальна не лише можливість неупереджено досліджувати проблеми, пов'язані з розвитком вищої школи, а й потреба позбутися ідеологічних стереотипів мислення радянського часу. Цей період поклав початок створенню новітньої історіографії проблеми, якому були притаманні нові підходи до вивчення історичних джерел, розширення проблематики та нових точок зору в науковому обігу.

Аналізуючи стан розробки цієї проблеми в пострадянський період (1991 – 2014 рр.) варто виокремити два етапи: 1) 1991– 2000 рр.; 2) 2001 – 2014 рр.

На першому етапі з'являються окремі праці, статті науковців, які прагнули об'єктивно та правдиво, із використанням архівних джерел, розсекречених документів відтворити проблему розвитку вищої школи.

Істотний внесок у наукову розробку питань освіти зробили А.А.Булда [423], В.К.Майборода [459], О.С.Рубльов, Ю.А.Черченко [485], Ю.О.Чернецький [656], О.М.Сергійчук [597-602].

На якісно нових підходах вивчення окресленої проблематики базується дослідження А.А. Булди [423], присвячене практичній підготовці вчителів історії у педагогічних навчальних закладах України. Науковець висвітлив становлення і розвиток пріоритетних напрямів практичної підготовки вчителів історії у діяльності педагогічних навчальних закладів України (кінець другого – початок третього десятиріччя ХХ ст.), розглянуто особливості практичної підготовки вчителів суспільствознавчих дисциплін у педагогічних вузах України у 20–30-х роках, проблеми єдності і суперечності ідеологічного й практичного формування особистості вчителя історії у 40–50-х роках та формування готовності до практичної роботи в школі студентів історичних факультетів педагогічних інститутів у 60–90-х роках. Базуючись на досвіді роботи таких закладів освіти з 20-х до 90-х років було окреслено та обґрунтовано методологію побудови системи практичної підготовки їх студентів, запровадження інноваційних підходів до формування методичних умінь і навичок організації та проведення навчального процесу.

У 2000 р. А.А.Булда захистив дисертацію на тему: «Теоретичні основи практичної підготовки вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (історико-педагогічний аспект) [634] із спеціальності: “теорія та методика навчання історії”. В ній досліджувались теоретичні та методичні проблеми, спрямовані на вивчення та формування стратегії і тактики практичної підготовки вчителів історії та інших суспільно-політичних дисциплін у педагогічних навчальних закладах України на різних етапах її розвитку. Трансформація методологічних і загальнотеоретичних положень функціонування системи професійної підготовки вчителів історії у педагогічних вузах на відповідних історичних етапах у дослідженні розкрила особливості та специфіку її функціонування за умов зміни освітніх пріоритетів. Науковець доходить висновку про взаємозалежність та взаємодоповнюваність двох систем: професійну підготовку та професійну діяльність, де практична готовність студентів є необхідним ланцюгом, що з’єднує ці дві системи. Інтеграція вузівської підготовки: фахової, психолого-педагогічної, методичної через практичну ланку забезпечує необхідний рівень функціонування системи професійного становлення вчителя» [634, с.30]. Проте, слід наголосити, що у зазначених працях досліджується великий період та переважає педагогічний підхід в аналізі, із залученням великої кількості психолого-педагогічної літератури, що переконливо вказує на необхідність більш широкого вивчення з точки зору історичного підходу питання історичної освіти в повоєнний період, що нами і досліджується.

В.К.Майборода у своїй монографії «Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.)» [459] досліджував проблеми становлення та розвитку вищої педагогічної освіти, де аргументує пропозиції щодо використання деяких форм і методів роботи вищих педагогічних навчальних закладів, спрямованих на вдосконалення підготовки педагогічних кадрів. Що стосується повоєнного періоду, автор стверджує, що вища педагогічна школа України не тільки заліковувала рани, завдані фашистськими варварами, а й невпинно формувала цілісну систему, де в розгалуженій мережі вузів

запроваджувалась підготовка вчителів широкого профілю. Водночас, автор наголошує на суперечностях, зумовлених соціально-політичними та економічними особливостями розвитку суспільства: «... з одного боку, зростав ентузіазм трудового народу, який відбудовував зруйноване господарство і культуру, з іншого – насаджувалися вождизм, культ особи Сталіна, утверджувалися командно-адміністративні методи управління, що негативно позначилися на системі вищої освіти в цілому і педагогічній зокрема» [459, с.126].

Праця О.С.Рубльова, Ю.А.Черченко [485] присвячується долі української інтелігенції у 20–50-х роках ХХ ст., проте в ній не була предметом вивчення доля професорсько-викладацьких кадрів, зокрема, в ній йдеться про репресії стосовно західноукраїнських літераторів – членів київської та харківської філій Спілки революційних письменників «Західна Україна», висвітлюється трагічна доля вихідців з Галичини, які на початку 30-х років працювали в системі Наркомосу України.

Вищу школу як соціальний інструмент досліджували і соціологи, зокрема, Ю.О. Чернецький у своїй докторській дисертації [659]. У цей період почала свої наукові пошуки в дослідженні питання вищої школи у 1953–1964 рр. О.М.Сергійчук [597-602].

Значним внеском в історіографію є монографія колективу авторів «Нариси історії української інтелігенції: (перша половина ХХ ст.)» [465], а саме – книга 3, присвячена соціально-побутовим умовам життя та діяльності інтелігенції України, людям розумової праці західних областей та їх участі у зміцненні безпеки країни, серед яких згадується і наукова інтелігенція.

Серед наукових студій, що вийшли друком у зазначений період, варто відзначити праці – Ю.Аксьонова [510], А.Ю.Білик [517], А.П.Гаврищук [533], С.В. Герегову [536], О.Замлинську [555], Т.В. Марусик [570-571], Ю.С.Хабатюк [619], В.Трофимович [616], О.М.Сергійчук [600-602], присвячені стану вищої освіти в Україні у перші повоєнні роки.

У статті Ю.Аксьонова «Послевоенный сталинизм: удар по интеллигенции» [510] ставиться акцент на ідеологічних компаніях 40-х років та їх вплив на творчу

інтелігенцію СРСР. Дослідження С.В.Герегової, Т.В.Марусик [536] порушують питання освітянських процесів у західному регіоні України, де аналізують причини їх гальмування на західноукраїнських землях, проте доходять висновку, що «... попри всі труднощі, заборони і гоніння, репресії і терор, краща частина західноукраїнської інтелігенції, у тому числі науковці і викладачі, намагалися зберегти свою національну свідомість, чим сприяли розвитку вищої освіти у західному регіоні України» [536, с.107].

Вивченням проблем регіональної історії, а саме – освіти західного регіону присвятив пошуки дослідник Ю.С.Хабатюк [619]. Т.В.Марусик [574] у своїй публікації розглядала студентство Буковини в контексті тиску сталінських репресій. О.М.Сергійчук [601] опікувався питанням матеріально-побутових умов життя студентів України, починаючи з 1953 р., результати дослідження яких було відображено в статті на цю тему. В.Трофимович [616] досліджував питання руху опору у львівських вузах 40–50-х років.

Цікавою, з точки зору новизни, була монографія С.В.Майбороди «Державне управління вищою освітою в Україні: структура, тенденції розвитку (1917-1959 рр.)»[461], в якій висвітлюється питання розвитку системи державного управління вищою освітою України в зазначених роках. Оригінальність цього дослідження полягала в тому, що автор уперше намагався системно висвітлити проблеми теорії та практики розвитку державного управління вищою школою протягом багатьох десятиліть.

Помітною тенденцією у окреслений період було друкування статей у журналах, газетах на теми з історії вищих навчальних закладів, зокрема, стаття А.П.Гаврищук [533], а також публікацій, приурочених ювілейним датам діяльності окремих факультетів. Загалом у цьому напрямі слід виділити наукові студії О.О. Сушка «70-річчя Київського педінституту ім. О.М.Горького» [603], «Історичному факультету – 75» [611], «Історія плекає інтелект учителя» [612], «Скільки образів у століть?» [614].

Визначений нами другий етап пострадянського періоду, а саме – 2001–2014 рр. – є найпродуктивнішим з точки зору появи в історіографії досліджень,

що торкались різних аспектів діяльності вищої школи. Посилення інтересу до цієї проблеми на сучасному етапі пояснюється визнанням важливості освітянського майбутнього. Доступність до архівних джерел дозволила дослідникам не заангажовано, а об'єктивно висвітлювати та вивчати процеси, які відбувались у розвитку освіти в періоди її складного розвитку.

Значна частина досліджень, присвячених періоду відбудови господарства та духовно-культурної сфери УРСР після війни 1941–1945 рр., зокрема, проблеми відродження вищої освіти повоєнної України, були представлені кандидатськими дисертаціями Т.В.Васильчук [636], О.М.Сергійчук [653], О.А.Прохоренко [651], Н.М.Сірук [654], Н.М.Хоменко [658].

Проблемою відновлення та розвитку системи вищої освіти в Україні (1943–1950 рр.) займалась Т.В.Васильчук [636], яка визначила напрями поновлення навчального процесу у вищих навчальних закладах, дослідила розвиток педагогічної освіти як одного із факторів покращення якості функціонування освітньої системи, окреслила напрями розвитку та найважливіші досягнення у вищій школі України. Дослідниця у своїй науковій студії вказує на труднощі викладання суспільно-політичних дисциплін у вищих навчальних закладах з огляду на надмірну політизацію навчальних програм [523]. Певна увага науковця в її творчому доробку була присвячена особливостям ідеологічного виховання молоді часів сталінського режиму [521].

Дисертація О.М.Сергійчук [650] присвячується дослідженню стану та розвитку вищої школи України за умов лібералізації суспільного життя. Його хронологічні межі охоплюють 1953–1964 рр., що характеризувалися суттєвими змінами у житті радянського суспільства, пов'язаними із приходом до влади в 1953 р. реформатора М.С. Хрущова та до часу згорання хрущовської “відлиги” наприкінці 1964 р. Висвітлюється лібералізація політичного та суспільного життя, кроки до розширення прав союзних республік. Крім того, розкривається політика партійно-радянської влади щодо вищої школи в період хрущовської “відлиги”, з'ясовується суть лібералізації суспільного життя та її вплив на розвиток вищої школи та реформування вищих навчальних закладів республіки;

розглядається процес реформування вузів, набору та підготовки студентства, забезпечення їх науково-педагогічними кадрами, матеріально-технічним та фінансовим забезпеченням. З'ясовується характер та наслідки політизації й русифікації навчального та виховного процесів у вищих навчальних закладах.

О.А.Прохоренко [651] досліджувала повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України у другій половині 40-х – першій половині 50-х років ХХ ст., зокрема, було досліджено динаміку кількісно-якісних та соціально-демографічних характеристик науково-педагогічної інтелігенції України, соціально-матеріальні умови життя професорсько-викладацьких кадрів; суспільно-політичні умови науково-педагогічної праці професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, проаналізовано морально-психологічний стан та настрої науково-педагогічних кадрів за умов політико-адміністративного тиску.

В оцінці наявної літератури, присвяченої проблемі науково-педагогічної інтелігенції як соціально-професійній верстві, О.Прохоренко вказує, що автори радянського періоду, характеризуючи якісні та кількісні показники позитивних змін у системі освіти, практично не використовували архівні матеріали, а спирались на вже опубліковані джерела. Крім того, більшість посилань у працях належала основоположникам, що засвідчувало пріоритет ідеології над науковістю. Безумовно, більшість їх висновків, витриманих у дусі марксистсько-ленінської методології, чітко окреслило їх апологетичну спрямованість. Також переважав статистично-динамічний підхід, оскільки дослідники намагалися виокремити прогресуюче начало, виявити перевагу нового над старим [477, с.177]. Слушним також є висновок дослідниці про умови науково-педагогічної праці викладачів, які обмежували можливості виходу в світовий освітянський простір: «... були заборонені відрядження за кордон, обмежений доступ до іноземної наукової літератури, архівних матеріалів. Жорсткі ідеологічні межі звужили коло досліджуваних наукових проблем. ВНЗ УРСР мали можливість взаємодіяти лише із закладами, розміщеними в союзних республіках СРСР, що функціонували на основі уніфікованих програм, підручників. Науково-

педагогічна інтелігенція позбавлялась права налагоджувати контакти із зарубіжними колегами» [647, с.14].

Предметом дослідження Н.М.Хоменко [658] було повсякденне життя студентської молоді України як окремої соціальної групи за умов радянської системи 50–60-х років. У дисертації було досліджено аспекти їх повсякденного життя, висвітлено житлові та побутові умови, фінансову забезпеченість. З'ясовано їх ставлення до окремих навчальних дисциплін. Проаналізовано вплив суспільно-політичних подій у СРСР та світі на життя студентів і їх настрої. Виявлено ставлення студентської молоді до релігії, а також проаналізовано соціальні девіації та причини їх появи у студентському середовищі. Вивчено форми і якість студентського дозвілля. Автором з'ясовано, що факторами негативного впливу на повсякденне студентське життя стали складні матеріально-побутові умови та ідеологічний контроль з боку комсомольських та партійних організацій [657, с.22].

Дослідження Н.М.Сірук [654] присвячене проблемі політичного контролю тоталітарної держави за культурно-науковою сферою України (другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст., де авторка побіжно торкається питань політичних компаній у галузі суспільних наук, наголошуючи, що головне їх вістря було спрямоване проти «українського буржуазного націоналізму», критики школи М.С.Грушевського [654, с.19].

Для вивчення й огляду життєвого та творчого шляху визначних викладачів-істориків педагогічних вузів стали в нагоді монографії, наукові статті, некрологи. Їх наукова цінність має кілька аспектів. Головний з них зводиться до того, що вони створювались, як правило, по гарячих слідах, присвячувались святкуванню життєвого чи творчого ювілею цих осіб, з'являлись на шпальтах історичних журналів відразу ж після їх смерті або річниць від цієї дати. Позитивним моментом більшості наукових праць історичного циклу є те, що вони підсумовують наукові доробки певного вченого та вказують на місце, яке він посів в історії. Зрозуміло, що найбільшу кількість статей і некрологів було присвячено визнаним ученим та науковцям, діяльність яких вивела історичну

науку на нові рубежі. Зокрема, слід виділити дослідження, присвячені відомому історичу, професору В.Голобуцькому, який свого часу працював у Київському педагогічному інституті. Його життя, наукову та педагогічну діяльність висвітлює у своїй монографії та у кількох статтях С.Юсов [507, 610-611], П.Михайлина, А.Федорук [574], написані до 100-річчя від дня його народження. В.Горак [545] висвітлював дослідника як знавця козацької доби.

Стаття О.С.Рубльова [596] присвячується науковцю, викладачу КДПШ ім. О.М.Горького М.І. Марченку. І безпосередньо варті уваги віднайдені некрологи про професора В.Голобуцького [584], М.Р. Донія [549], М.Я.Варшавчика [578] та інших, які були визнаними вченими та освітянами Київського педагогічного інституту ім. О.М.Горького.

Питання, пов'язані із системою вищої освіти Західної України порушували у своїх статтях Ю.С.Хабатюк [619], І.В.Сушик [610].

Кілька питань, пов'язаних із науково-педагогічною інтелігенцією УРСР, розглядались у наукових студіях І.Автушенко [509], М.Бистрої [516], В.Даниленка [547], Л.М.Романець [595], Н.М.Сірук [603], О.А.Прохоренко [585-589].

М.Бистра [516] досліджувала життя та працю науково-педагогічної інтелігенції за умов війни. В.Даниленко [547] розглядав українську інтелігенцію як об'єкт репресивної політики сталінського режиму в повоєнний період (1946 – 1953 рр.) Л.М.Романець [595] висвітлив суспільно-побутові умови освітян Вінниччини у 1944–1958 рр. Н.М.Сірук [603] присвятила свої дослідження ідеологічним процесам в Україні другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст., а саме – особливості суспільно-політичної ситуації в Україні та ідеологічного нагляду за інтелігенцією. О.А. Прохоренко продовжувала свої розвідки з цього питання.

Питання, присвячені студентській молоді, не оминули увагою такі дослідники як І.Ю.Регейло [592], Н.О.Венцева [532], Л.В.Дайнюк [546], Р.Генега [535], Р.Попп [582], В.В.Бадер [515], Н.М.Хоменко [620-626].

Значний фактологічний матеріал міститься в монографії «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) [477], написана колективом авторів Інституту історії України НАН України, що містить цінний матеріал, присвячений широкому колу проблем соціальної історії України періоду пізнього сталінізму. Автори аналізують основні параметри соціальної стратифікації українського радянського соціуму, динаміку соціальних процесів і трансформацій усередині різних соціальних груп. Предметна увага у праці надається методологічному та історіографічному підґрунтю вивчення соціальної історії України.

Окремою групою в історіографії можна виокремити спільні праці дослідників, присвячені питанням історії вищих навчальних закладів України, зокрема Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (у співавторстві В.П.Андрущенко, І.І.Дробота, Г.І.Волинки, Н.Г.Мозгової, П.В.Дмитренка, В.К.Майбороди) [468], Кам'янець-Подільського державного університету (А.П.Гаврищук, О.Б.Комарніцький) [441] та інших, в яких подається екскурс в історію цих закладів. Історію НПУ імені М.П.Драгоманова, в минулому Київського педінституту імені О.М.Горького, висвітлювали на шпальтах газет такі науковці як В.П.Андрущенко [511-514], І.І.Дробот [550], В.Майборода [566], Л.Ткаченко [615].

Значний інтерес з точки зору фактологічного матеріалу у висвітленні життєвого шляху освітян, які пройшли важкі випробування війною та залишили по собі вагомий слід у світовій історії, містить праця «Герої – освітяни і науковці України» [427], видана за підтримки Міністерства освіти і науки України, яка є унікальним виданням в українській історіографії. Вона знайомить читачів з подвигами викладачів, вчених, їх самовідданою працею на фронтах війни, які були удостоєні високого звання Героїв Радянського Союзу. Їх біографії проливають світло на героїчні освітянські звитяги, які ніколи не відійдуть у минуле.

Таким чином, на основі всебічного аналізу радянської та сучасної історіографії констатуємо наявність широкого спектру праць, пов'язаних із

проблемами вищої школи повоєнного періоду, проте досі немає комплексного дослідження, присвяченого історичній освіті в педагогічних інститутах Української РСР у 1943–1956 рр., що і визначає наукову новизну нашого дослідження.

1.2. Джерельна база та методи дослідження

Джерельною базою кандидатської дисертації став комплекс історичних документів, різнопланових за характером, походженням та змістом, які доцільно поділити на кілька самостійних груп: неопубліковані архівні документи, опубліковані документи і матеріали, періодика.

Першу групу джерел, які стали основою джерельної бази, становлять архівні документи центральних і місцевих державних архівів України. Дисертантом було опрацьовано матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державного архіву міста Києва (ДАМК), Державного архіву Харківської області (ДАХО).

Найбільший пласт різноманітного за характером і змістом архівного матеріалу з досліджуваної проблеми зберігається у ЦДАВО України. Провідна роль належить документам і матеріалам Народного комісаріату освіти УРСР, перейменованого з 25 березня 1946 р. на Міністерство освіти УРСР (ф. 166), яке здійснювало керівництво розвитком народної освіти в Україні. Йому були підпорядковані всі педагогічні та учительські інститути, педучилища та загальноосвітні школи.

Свою діяльність Міністерство освіти УРСР здійснювало на основі Конституції УРСР, постанов уряду УРСР з питань розвитку народної освіти та положення про Міністерство освіти УРСР. Документи опису 15 досить повно відбивають діяльність Міністерства за період 1943–1956 рр.

До складу Міністерства освіти входили відділи та управління, а саме – канцелярія, плановий відділ, статистичний відділ, управління вищими та середніми навчальними закладами, фінансовий відділ і центральна бухгалтерія. Документи цих структурних підрозділів відображають стан вищої освіти Української РСР у досліджуваній нами період.

По канцелярії були використані постанови Ради Міністрів СРСР з питань народної освіти, накази і розпорядження Міністра освіти УРСР та його заступників, матеріали (протоколи, стенограми, постанови, доповідні записки та довідки) засідань колегії Міністерства, доповідні записки Міністерства до Ради Міністрів УРСР і ЦК КП України з питань розвитку народної освіти в УРСР, документи республіканських нарад працівників освіти. По плановому відділу використані документи до проекту бюджету по розділу «Освіта», річні плани розвитку установ народної освіти в УРСР та відомості про їх виконання, затвержені штатні розписи обласних відділів народної освіти УРСР. Достовірність цих джерел досить велика, оскільки дає змогу з'ясувати сутність суспільно-політичних заходів влади в процесі керівництва вищою школою.

Великою інформативністю відзначились матеріали доповідних записок та листування про хід відновлення навчання в педагогічних вузах Української РСР.

Документи статистичного відділу дали змогу ознайомитись із зведеними статистичними звітами Міністерства про діяльність вищих навчальних закладів республіки, статистичними звітами облвно за формами, встановленими органами державної статистики (форма 74-к, 79-к, 82-к).

Цінна інформація для розгляду питання стану вищих навчальних закладів наприкінці війни була почерпнута зі справи 61 а [15], де міститься реєстр актів із врахування збитків, завданих німецько-фашистськими загарбниками закладам Народного Комісаріату освіти Української РСР, на основі яких нами була зведена статистика збитків, завданих педагогічним вузам, які готували кадри істориків.

Індивідуальні кошториси вищих навчальних закладів, що містяться в документах фінансового відділу, знайомлять нас із сумами доходів та видатків, обсягами та напрямками спрямування коштів педінститутів на виконання певних

функцій та цілей. Особливий інтерес становлять розрахунки витрат на оплату педагогічного персоналу педагогічних вузів, стипендіального забезпечення, завдяки яким було прослідкувано розміри стипендій та посадових окладів для викладачів. Саме в кошторисах педагогічних та учительських інститутів нами було віднайдено дуже цінну інформацію, а саме – відомості про час поновлення роботи, початку занять, адреси педагогічних вузів з моменту звільнення окремих районів Української РСР від фашистських загарбників.

Документи управління вищих навчальних закладів містять цінну інформацію для дослідження. Було опрацьовано доповідні записки управління до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України, навчальні плани та програми для педагогічних інститутів, розроблені управлінням та затверджені Міністерством освіти УРСР, річні звіти про навчально-виховну роботу інститутів, зведені плани прийому студентів та випуску спеціалістів по вузах Міністерства освіти УРСР.

Річні звіти педагогічних інститутів мають високу інформаційну цінність, саме вони містять відомості про навчально-матеріальну базу інститутів, науково-педагогічні кадри, контингент студентів та інформацію про організацію навчальної, методичної та політико-виховної роботи в них.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО) нами був опрацьований фонд Центрального комітету комуністичної партії України (ф. 1, оп. 23, 24, 30, 41, 70, 73). Описи 23, 24, 30 (Особливий сектор ЦК Компартії України) містять довідки, інформації обкомів КП(б)У, листи управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР, доповідні записки про роботу та стан вищих навчальних закладів, звіти про підсумки їх навчальної роботи, про заходи покращення викладання.

Не менш інформативними виявились документи Відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ (оп. 70), які містять звіти, доповідні записки Відділу науки Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У про роботу вузів, рецензії на лекції викладачів суспільних наук, які читались у вузах УРСР, стенограми нарад завідувачів кафедр суспільних наук, про викладання історичних дисциплін у вищих навчальних закладах.

Інформації та доповідні записки обкомів КП(б)У та Управління в справах вищої школи, а саме – про проведення у ВНЗ наукових дискусій, про ідейно-політичне виховання студентів, про підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів суспільних наук знаходимо в оп. 71 (Відділ науки і вищих навчальних закладів).

Опис 73 під назвою Центральний комітет Комуністичної партії України (відділ шкіл) містить документи, що, головним чином, розкривають питання організації підготовки кадрів учителів для шкіл УРСР.

Чимало фактологічного матеріалу, аналітичної інформації про роботу одного з потужних і ключових педагогічних вузів повоєнного часу, а саме –Київського державного педагогічного інституту імені О.М.Горького, почерпнуто з фонду Р-346 (Київський державний педагогічний інститут імені О.М.Горького Міністерства освіти УРСР), що міститься в Державному архіві м. Києва. Опис 2 містить стенограми засідань Наукової ради, конференцій та нарад професорсько-викладацького складу, документи наукових студентських конференцій; доповідні записки та довідки про діяльність інституту; плани із навчально-методичної та виховної роботи історичного факультету та відповідно його кафедр; звіти про роботу заочного відділення; статистичні звіти з кадрових питань, штатні розписи; документи із захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів.

Інформацію, представлену переважно річними звітами про роботу Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С.Сковороди та Харківського державного учительського інституту, було почерпнуто з фондів 4293 та 5707, що зберігаються в Державному архіві Харківської області (ДАХО).

Важливе місце серед неопублікованих джерел займають особові справи професорсько-викладацького складу КДПІ імені О.М.Горького, що зберігаються в описі 5. Дисертантку цікавили лише особові справи викладачів-істориків, які працювали в інституті у 1943–1956 рр. Цінність даних архівних матеріалів полягає у скрупульозності анкетної інформації, яку змушені були надавати працівники вузу.

Суттєвим елементом джерельної бази до вивченої нами проблеми є друга група джерел, а саме – опубліковані джерела. Це насамперед збірник законів УРСР [349], постанови, накази, інструкції, що стосувались вищої школи [334-336], збірники рішень КПРС щодо ідеологічної роботи педагогічних вузів [333]. Цінна інформація була почерпнута з постанов, зокрема, про поліпшення підготовки учительських кадрів, про стан викладання основ марксизму-ленінізму, організацію короткострокових курсів, консультаційних пунктів з підготовки викладачів суспільних наук, наданні їм допомоги, підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів через аспірантуру. Цікава інформація в них містилась з огляду на висвітлення соціального стану та забезпеченості викладацьких кадрів та студентської молоді. Так, були використані постанови, накази про плату за навчання у вишах, про норми та порядок оплати професорсько-викладацького персоналу педвишів, про видатки на утримання учителів-заочників та про стипендіальне забезпечення студентів.

Третя група джерел представлена періодичними виданнями. Це загальносоюзні, республіканські та регіональні газети, журнали, періодичні видання, які друкувались в УРСР. Статті в газетах «Молодь України» [353, 356], «Учительская газета» [354], «Ленінські кадри» [357-358], «Красное знамя» [365], «Радянська Україна» [361], «Радянська освіта» [363], а також регіональних газетах «Соц. Харківщина» [355], «Радянська Буковина», «Большевик Запорожья» дозволили дослідити такі важливі складові діяльності педагогічних вузів як виховна робота, ідеологічна та політична підготовка молодих спеціалістів.

Статті в журналах «Большевик» (з 1952 р. – «Комунист») [369], «Вестник высшей школы» [370-378], «Вопросы истории» [388, 396, 403], «Советский студент» [402] були спрямовані на налаштування керівників, викладачів педагогічних вузів на успішне виконання завдань, які стояли перед вищою школою. У них порушувались питання підготовки та підбору наукових кадрів, методичній роботі (організації самостійної роботи, методи викладання історичних дисциплін та заходи покращення в цій справі), поради з навчальної, виховної та ідеологічної роботи серед студентів та ін.

Варто відзначити статті С.В.Кафтанова [390-392], міністра вищої освіти СРСР (1946–1951 рр.), що були розміщені на сторінках журналу «Вестник высшей школы», спрямовані на ідеологічне виховання студентів та керівній ролі кафедр суспільних наук у цьому, вказувались заходи на покращення викладання марксистсько-ленінської теорії у вищій школі.

Варто зазначити, що газетні та журнальні статті окресленого періоду мають здебільшого інформаційний характер, проте вони передають дух часу, містять безліч цікавих фактів і тим самим становлять неабияку цінність для дослідження.

Отже, на основі аналізу різнопланової джерельної бази з'ясовано, що вона є досить змістовною, різноплановою, що дає можливість достовірно проаналізувати комплекс проблем, винесених у дисертації, але разом з тим вона мало залучена до наукового обігу, що, в свою чергу, ставить перед нами це завдання.

Висновок до розділу 1

У розвитку історіографії проблеми доцільно виокремити два періоди: радянський (1943 – 1991) та пострадянський (1991 – 2014). У межах радянського періоду було виділено три етапи: 1) 1943 – середина 1950-х років; 2) друга половина 50-х – до середини 80-х років; 3) друга половина 80-х років – до 1991 р.

Загалом, науковий доробок радянських вчених зводився до загального розвитку вищої школи. Дослідженням цього періоду була притаманна ідеологізація епохи, невисока ступінь критичності та стандартність підходів та оцінок, оскільки пануюча адміністративно-командна система наклала табу на аналіз істориками багатьох подій і явищ. Тому їх дослідження в основному були висвітлені крізь призму партійних рішень.

Сучасна історіографія, якій притаманні нові підходи до вивчення, розширення проблематики та нових поглядів, представлена широким розглядом проблем, пов'язаних з вищою освітою в Україні повоєнних років. Проте всі вони не торкаються питань освіти на історичних факультетах та підрозділах педагогічних вузів УРСР. Тому за сучасних умов набуває особливого значення вивчення цієї проблеми в українській історіографії.

Опрацювання неопублікованих архівних документів, опублікованих документів і матеріалів та періодики, які є досить широкими за змістом та за характером, дозволило повноцінно розкрити основні завдання дисертаційної роботи.

РОЗДІЛ 2

ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТАХ У ВИЗВОЛЕНИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ (1943–1945 рр.)

2.1. Відбудова та розвиток матеріально-технічної і навчально-методичної баз педагогічних вузів УРСР

Друга світова і Велика Вітчизняна війни стали драматичним і жорстоким випробуванням для народів світу, катастрофічними своїми наслідками для українського народу зокрема, який опинився в епіцентрі театру воєнних дій і силового суперництва двох тоталітарних режимів [447, с.298]. Німеччина перетворила війну на систему воєнізованого бандитизму. Вторгнення німецьких окупантів на Україну супроводжувалося небаченою картиною повсюдного грабунку, всезагального розорення, мерзенних насильств, знущань і масових вбивств [209, арк.41]. Тривала окупація УРСР завдала величезної шкоди культурі, серед якої і сфера вищої педагогічної освіти як невід’ємна складова цінність українського народу.

До Великої Вітчизняної війни умови підготовки кадрів істориків для шкіл УРСР виявились сприятливими з огляду на існування розгалуженої сітки вищих навчальних закладів, представлених педагогічними та учительськими інститутами. Осередками для здобуття фаху вчителя історії середньої школи були Вінницький, Ворошиловградський, Житомирський, Київський, Львівський, Ніжинський, Одеський, Полтавський, Сталінський, Сумський, Харківський, Херсонський державні педагогічні інститути. Вчителів істориків для неповної середньої освіти (5-7-х класів) готували Дрогобицький, Кам’янець-Подільський, Кременецький, Осипенківський, Станіславський, Чернігівський та Чернівецький державні учительські інститути.

Війна увірвалася в життя інститутів у розпал літніх сесій, складання випускниками державних іспитів. Тодішній студент Кам’янець-Подільського державного учительського інституту П.І.Свідер згадував: «Викладачі і студенти

зібралися в коридорі інституту на польських фільварках, слухали виступ по радіо наркома закордонних справ В.М.Молотова. Ми мовчали. Усіх охопило жахливе почуття. Почули страшне слово – війна» [441, с.639].

Загалом на початку війни, з метою збереження наукового потенціалу Української Радянської республіки, функціонування вузів було перервано радянським урядом, за наказом якого відбулася евакуація в інші регіони Радянського Союзу [217, арк.19]. Як зазначає В.К.Майборода, евакуація педагогічних закладів з прифронтових районів у тил країни робилася неорганізовано [459, с.92].

У 1942 р., як вказують архівні матеріали, Народний комісаріат освіти УРСР спрямовував свою роботу на організацію роботи педагогічних вузів з метою вирішення професійних завдань і максимальної допомоги фронту.

Разом із відновленням роботи педвузів на території УРСР управлінням вищої школи був встановлений зв'язок з евакуйованими вузами. У вузах, які працювали на території УРСР, випуск студентів не відбувався, бо державні экзамени були призначені на кінець липня і початок серпня. Випуск студентів цих вузів планувався вже на новому місці їх роботи у м. Маркс [216, арк.21].

У звіті Народного комісаріату освіти УРСР за 1942 р., який мав завдання виявити, де і в якому стані перебувало майно і документи вузів, містяться дані про місця евакуації вищих навчальних закладів. Так, Київський педінститут був евакуйований до м. Уфі, Запорізький – до м. Ленінабада, Одеський – до м. Майкопа, Сумський – до м. Чкалова, Харківський – до м. Самарканда [216, арк.23]. У містах Чкалові, Ленінабаді, Уфі, де найбільше було скупчено майно вузів, НКО УРСР призначив своїх уповноважених для його огляду і збереження. Уповноваженим вищої школи у травні 1942 р. розпочалась підготовка до нового навчального року. 5 травня Раднарком Союзу РСР та ЦК ВКП(б) видали постанову «Про план прийому в вузи у 1942 р. та заходи по зміцненню вищих навчальних закладів». 7 липня цього самого року Ворошиловградський педагогічний інститут одержав вказівку відправитись для продовження роботи до м. Маркс Саратовської області [216, арк.25, 26].

Сталінський педінститут 9 жовтня 1941 р. вирішили евакуювати до м.Кунгур Молотовської області (нині – Пермський край), проте вже 11 грудня 1943 р. за наказом Народного комісаріату освіти, інститут повернувся до м. Сталіно, припинивши існування до закінчення війни [607]. Ті вузи, які не були евакуйовані, тимчасово припинили свою діяльність, а таких виявилась велика кількість. Наприклад, Дрогобицький учительський інститут ... у червні 1941 р., Кам'янець-Подільський учительський інститут – 2 липня 1941 р. та ін.

Л.В.Дайнюк [546], досліджуючи питання підготовки вчительських кадрів у роки Великої Вітчизняної війни, вказує на те, що за інформацією Житомирської газети «Українське слово» від 14 серпня 1941 р. «...на підставі рішення обласного управління та за бажанням трудящих м. Житомира відкривається учительський інститут, в якому був і історико-філологічний факультет. Найбільший попит молоді був саме на цей факультет: до нього зарахували 260 студентів. Згідно із повідомленням, навчання в інституті організовувалося по-новому. Історія України мала вивчатися в новому плані, тобто так, як все відбувалося насправді». В.В.Гінда, який досліджував освіту в роки німецької окупації в генеральному окрузі «Житомир», наголошує на короткочасність існування таких навчальних закладів. Влітку 1942 р. Житомирський педагогічний інститут перестав функціонувати, хоча формально продовжував працювати, але навчання не проводилося [546, с.145].

Інна Гончаренко, яка опікувалась педагогічною освітою на теренах генерального округу «Київ», доходить висновку, що «... у перші осінні місяці 1941 р. під час перебування території майбутнього генерального округу «Київ» у відомчому підпорядкуванні військової адміністрації у регіоні простежувались факти певних спроб місцевої адміністрації відновити роботу закладів освіти, які готували педагогічні кадри. На місці колишніх радянських вузів у Черкасах та Умані відкривались учительські інститути та семінарії. У Києві та Полтаві місцеві органи управління приступили до створення нових закладів освіти, але так і не зуміли організувати у них навчально-виховний процес. З 1942 р. учительські інститути існували на формальному рівні. Навчально-виховний процес у цих

зкладах освіти припинився. Узгодження позиції щодо майбутнього населення окупованих територій України на найвищому політичному рівні Третього Рейху стали причинами закриття учительських інститутів» [544, с.37].

У «Довідці про вищі навчальні заклади, які були евакуйовані в східні області з Української РСР» зазначається, що свою роботу продовжував лише Одеський педінститут у м. Байрам-Алі Туркменської РСР [203, арк.13].

На окупованих територіях проблема підготовки учительських кадрів розглядалася під кутом окупаційної політики, відповідно до якої діяла влада. З початком війни у планах німців першим завданням було якнайшвидше здійснення продовольчого постачання німецьких військ за рахунок окупованих областей. Другим завданням стало забезпечення домінування німецької нації на окупованій території. Це означало фізичне знищення слов'янських народів, часткове онімечення «нордичних груп населення», що була у складі СРСР, піджив біологічної сили населення, переселення німців на окуповані землі. Німецька влада не була зацікавлена в розвитку освіти на окупованих територіях. Окупаційна політика у сфері освіти базувалася на вказівках Гітлера про те, що слов'янським народам та українцям, зокрема, достатньо знати грамоту, щоб прочитати розпорядження нових господарів і рахувати до десяти [546, с.144].

Втрати для країни, які нанесли німецько-фашистські окупанти, були колосальні. Загалом, ними було пограбовано, знищено та спалено 6 млн., 770 тис. дев'ятсот дев'ятнадцять (6770.919) томів книг, і серед них маса рукописів та унікальних видань. Були факти, коли німці цінними книгами із бібліотечних фондів мостили вулиці, опалювали свої приміщення і влаштовували вогнища. Велика кількість книг використовувалась на виготовлення пакетів та дитячих іграшок (Київ, Харків, Полтава, Дніпропетровськ, Вінниця). Багато цінної літератури та рукописів вивезено до Німеччини. Було нанесено колосальних збитків музеям. Сотні тисяч експонатів розграбовано, знищено і вивезено, в тому числі: колекції з палеоліту, неоліту, трипільської культури, епохи міді та бронзи, скіфські колекції, античні колекції: вази, теракоти, скульптура, а також нумізматики. Серед вивезених експонатів виявилось багато унікальних та які

мали наукове значення, відоме не лише в Радянському Союзі, а й далеко за його межами. Був вивезений також газетний архів, що налічував більше 100 тис. газет кінця XIX ст. і початку війни [15, арк.5].

Командування вермахту відразу використало всі приміщення інститутів для своїх потреб, грабуючи майно, знищуючи обладнання, наочні посібники, книжки. Для прикладу наведемо такі дані: Харківський педагогічний інститут був зруйнований окупантами. Влітку 1942 р. колонна зала навчального корпусу інституту була зайнята під гарнізонну кірху, іншу частину будівлі зайняли під музеї, які були звезені з різних районів міста за наказом штабу рейх міністра Розенберга. У лютому 1943 р. за наказом того самого штабу навчальний корпус був спалений з усім майном. Бібліотека інституту в кількості 280 тис. томів книг, обладнання кабінетів знищили та частково вивезли до Німеччини [15, арк.12]. Приміщення Ворошиловградського педагогічного інституту німецько-італійські війська зайняли під госпіталь, майно інституту знищили та розграбували, спалили центральну частину навчального корпусу. Постраждав від рук фашистів і Ніжинський педагогічний інститут, колишній історико-філологічний інститут Безбородька, заснований у 1820 р., навчальний корпус якого був побудований архітектором Кваренгі. Після окупації міста у приміщенні інституту була розміщена мадьярська частина №32, під командуванням генерала Міколуш, коменданта Фон-Чікі, яка систематично грабувала та знищувала майно інституту. Всі дерев'яні будівлі, частина книг бібліотеки, зрубані у Ботанічному саду інституту паркові дерева (380 шт.) були використані на паливо та на господарські потреби [15, арк.14-15].

Німецько-фашистські загарбники знищили й пограбували цінне навчальне і наукове обладнання вищих навчальних закладів. Загальна сума збитків по вищих навчальних закладах УРСР становила 429 766,4 тис. крб. [15, арк.54]. Що стосується педагогічних навчальних закладів, які мали, чи згодом відкривали історичні факультети та відділи, суму збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками, можна побачити з наведеної нижче таблиці:

Таблиця 2.1.

Сума збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками в роки війни, педагогічним та учительським інститутам, що мали історичні факультети та відділи*

№ з/п	Назва навчального закладу	Загальна сума збитків
Педагогічні інститути		
1.	Вінницький	4709,6
2.	Ворошиловградський	11661,7
3.	Житомирський	11090,3
4.	Кіровоградський	6578,1
5.	Київський педагогічний інститут імені О.М.Горького	14184, 2
6.	Львівський	1042,3
7.	Ніжинський педагогічний інститут імені М.В.Гоголя	5135,9
8.	Одеський	15577,1
9.	Полтавський	6375,9
10.	Сталінський	3957,5
11.	Сумський	3913,8
12.	Харківський	17878, 6
13.	Херсонський	13067, 7
		Разом – 115172,7
Учительські інститути		
1.	Артемівський	2414,0
2.	Білгород-Дністровський	3038,7
3.	Дрогобицький	4658,4
4.	Кам'янець-Подільський	1208,7
5.	Кременецький	1837,3
6.	Нікопольський	3319,0
7.	Осипенківський	5740,5
8.	Слов'янський	3192,5
9.	Станіславський	2614,0
10.	Чернівецький	501,6
11.	Чернігівський	14798,9
		Разом – 43323,6

*складено автором на основі [15, арк. 28, 31, 33-41].

Таким чином, за нашими підрахунками, інститутам з історичними факультетами та відділами було завдано збитків на суму 158496, 3 крб. Найбільше постраждали Харківський, Одеський, Київський, Херсонський,

Ворошиловградський педагогічні інститути, Чернігівський учительський інститут. Найменше завдано збитків Сумському, Сталінському, Вінницькому педінститутам, Чернівецькому учительському інституту.

Провина за всі злочини лежала, головним чином, на натхненнику і керівнику гітлерівської нацистської Німеччини, проте не менша відповідальність була на конкретних виконавцях цих кривавих справ. Наведемо прізвища та злочини деяких з них: німець Вальраф – гебітскомісар (керував підпалом навчального корпусу й інших будівель Лубенського педінституту), німець Ніцше (керував розкраданням і вивезенням книг із бібліотеки Львівського педінституту), німець Веєрс – комендант (керував зруйнуванням Гуляйпольського учительського інституту і розкраданням майна), німець Іонеску Вірджил (керував розкраданням і вивезенням майна Білгород-Дністровського учительського інституту), Брауні - офіцер штабу (керував особисто пограбуванням цінностей Харківського педінституту), німець Розенберг-рейхсміністр (брав участь і очолив пограбування цінностей і бібліотеки Харківського педінституту, а також підпалом будівель), румуни Григорович Алонс, Дімітріу Едуард (директор та секретар «школи Нормеле де Бієц» керували вивезенням майна Чернівецького учительського інституту в Румунію), мадяри Фон Чікі, Велоянки-Бертлаш, генерал Міколуш (керували розкраданням бібліотеки, спалювали книги, грабували навчальне майно, підірвали і спалили гуртожиток Ніжинського педагогічного інституту) [15, арк.50-51]. Пограбуванням бібліотек, музеїв міст УРСР займалися такі особи: генерал Ловінг, перший заступник гебітскомісара Руж, представник особливого відділу Міністерства іноземних справ Френц, представники штабу Розенберга Сконауде, Томсон та ін.

Страхітливі умови «німецького порядку», покликаною задушити все живе на окупованій території, здавалося б, на тривалий час унеможлилювали будь-яку форму суспільного життя, а культурно-освітнього – й поготів. І все ж у напівмертвих, зруйнованих містах почали з'являтися перші ознаки культурного пожвавлення відразу ж після їх визволення [468, с. 55].

З метою централізації керівництва вищими навчальними закладами відбулися зміни в організації управління вузами. Указом Президії Верховної Ради України 5 липня 1944 р. було утворено Управління у справах вищої школи при РНК УРСР з відділами: університетів та педвузів, економічних, юридичних вузів та ін. Відповідно до Указу Управління мало зосередити керівництво вищими навчальними закладами республіканської підлеглості на території Української РСР. Воно безпосередньо керувало роботою цих закладів: розглядало та затверджувало індивідуальні статuti вузів, визначало кількість студентів і аспірантів для прийому в кожний навчальний заклад, розглядало й затверджувало штати професорсько-викладацького складу та навчально-допоміжного персоналу. Управління цікавилось питаннями навчально-виховної роботи, матеріально-побутового обслуговування студентів і викладачів, затверджувало плани видання й перекладів підручників та навчальних посібників, вело облік кадрів вузів та вносило пропозиції про поліпшення їх підготовки та перепідготовки. Таким чином, Управління у справах вищої школи виконувало обов'язки спеціального міністерства. Начальником Управління призначено С.М.Бухала [461, с. 205].

Сергій Максимович Бухало народився 25.01 (07.02) 1907 р. (м. Верхівцеве, нині – Дніпропетровська обл.) у сім'ї робітників. Депутат ВР УРСР 1-го та 2-го скликань. У 1931 р. закінчив Дніпропетровський гірничий інститут, де після здобуття освіти працював асистентом та старшим викладачем до 1938 р. У 1939–1944 рр. обіймає посаду наркома і заступника наркома освіти УРСР; 1944–1950 рр. – керівник Управління у справах ВШ при РМ УРСР (м. Київ); 1950–1959 рр. – керівник науково-організаційного відділу Президії АН УРСР; доктор економічних наук (1961), професор (1962) [591].

У ході звільнення українських земель від німецько-фашистських загарбників повертались з евакуації педагогічні вищі навчальні заклади, що готували кадри істориків для середньої школи, зокрема, їх було 12:

Таблиця 2.2.

**Перелік вищих навчальних закладів, які готували кадри істориків для
середньої школи***

№ з/п	Назва навчального закладу	Поновлено роботу	Розпочато навчання	Адреса
1.	Вінницький державний педагогічний інститут	4 квітня 1944 р.	1 жовтня 1944 р.	м.Вінниця, вул. Дем'яна Бідного. 4
2.	Ворошиловградський державний педагогічний інститут імені Т.Г.Шевченка	17 лютого 1943 р.	15 березня 1943 р.	с.Володимирівка, Сталінградської обл. (з 1.06–1.11.43р.)
3.	Житомирський державний педагогічний інститут	15 лютого 1944 р.	15 травня 1944 р.	м.Житомир, вул. К.Маркса, 46
4.	Київський державний педагогічний інститут імені О.М. Горького	24 грудня 1943 р.	15 січня 1944 р.	м.Київ, вул. бульвар Шевченка 22/24
5.	Львівський державний педагогічний інститут	27 липня 1944 р.	1 жовтня 1944 р.	м.Львів, вул. Дверницького, 15
6.	Ніжинський державний педагогічний інститут імені М.В.Гоголя	1 жовтня 1943 р.	15 листопада 1943 р.	м.Ніжин Чернігівської обл., вул. Комунальна,2
7.	Одеський педагогічний інститут	22 травня 1944 р.	1 жовтня 1944 р.	м.Одеса, вул. Малий завулок, 7
8.	Полтавський державний педагогічний інститут	28 вересня 1943 р.	15 листопада 1943 р.	м.Полтава, вул. Лассалья, 9
9.	Сталінський державний педагогічний інститут	1 листопада 1943 р.	25 грудня 1943 р.	м.Сталіно, 13 лінія, 49 (тимчасово)
10.	Сумський державний педагогічний інститут	8 жовтня 1943 р.	16 листопада 1943 р.	м.Суми, Сурогінський пров., 3
11.	Харківський державний педагогічний інститут	10 жовтня 1943 р.	10 листопада 1943 р.	м.Харків, вул. Артема, 29
12.	Херсонський державний педагогічний інститут	15 березня 1944 р.	1 жовтня 1944 р.	м.Херсон, проїзд Пестеля, 3

*складено автором на основі [14, арк. 255, 265, 276,297, 335, 376, 384, 412, 423,435, 449, 477] .

На початок 1944 р. у складі цих інститутів, окрім Полтавського та Сумського педінститутів, функціонували також історичні відділи, які готували

вчителів історії для неповної середньої освіти (5-7-х класів). На теренах УРСР були такі учительські інститути, які були самостійними. Серед них:

Таблиця 2.3.

Самостійні учительські інститути*

№ з/п	Назва учительського інституту	Поновлено роботу	Розпочато навчання	Адреса
1.	Білгород-Дністровський	14 листопада 1944 р.	1 грудня 1944 р.	м.Білгород Дністровськ, вул. Олександрівська, 19
2.	Дрогобицький	14 листопада 1944 р.	1 грудня 1944 р.	м.Дрогобич, вул. Гоголя, 32
3.	Кам'янець-Подільський	1 квітня 1944 р.	1 жовтня 1944 р.	м.Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка 22
4.	Кременецький	1 квітня 1944 р.	1 жовтня 1944 р.	м.Кременець, вул. Крупської, 1
5.	Осипенківський державний учительський інститут імені героя РС П.Д. Осипенко	1 листопада 1943 р.	15 січня 1944 р.	с.Осипенко, вул. Дюміна, 15
6.	Слов'янський державний учительський інститут	1 грудня 1943 р.	1 січня 1944 р.	м.Слов'янськ, вул. Уріцького, 15
7.	Станіславський державний учительський інститут	1 серпня 1944 р.	1 листопада 1944 р.	м.Станіслав, вул.Червоноармійська, 30
8.	Чернігівський державний учительський інститут	20 листопада 1943 р.	23 квітня 1944 р.	м.Чернігів, вул. 1 травня, 2
9.	Чернівецький державний учительський інститут	1 квітня 1944 р.	1 жовтня 1944 р.	м.Чернівці, вул. Елінеску, 17

*складено автором на основі [14, арк. 127, 148, 165,187, 196, 229, 237].

Починати роботу доводилось за дуже складних умов. Коли розгорталась робота по відбудові інститутів, постала проблема із відновленням матеріально-технічної бази. Деякі вузи (Полтавський, Сталінський, Сумський педінститути та Слов'янський учительський інститут) відчували гостру потребу в приміщеннях [18, арк.17].

Першими заходами інститутів були: комплектування їх студентами та викладачами, оренда приміщень шкіл для занять, організація студентських їдалень, виселення сторонніх мешканців із приміщень інститутів, виготовлення примітивних меблів для аудиторій, замовлення їх на фабриках, ремонт приміщень гуртожитків з метою використання їх для навчальних занять, ремонт житлового фонду для викладачів [11, арк.2].

У листопаді 1943 р. навчальний корпус Сумського педагогічного інституту був зайнятий під госпіталь, а інші приміщення, які знаходились у задовільному стані, Сумська міськрада передала закладам і організаціям, що не мали до інституту жодного відношення. Інституту, який поновив свою роботу на початку жовтня 1943 р., дістався гуртожиток, який знаходився в занедбаному стані; він був частково зруйнований: без печей, віконних стін, віконних рам та дверей; у такому приміщенні неможливо було проводити заняття, тому їх довелося розпочинати в приміщеннях середніх шкіл, проводячи тим часом ремонт власних будівель інституту. Будівлі, в яких доводилось проводити навчальні заняття, являли собою старі побудови, частина з яких знаходилась у руйнівному стані і які мали б бути вилучені з експлуатації, зосередження в них великої кількості людей становили явну небезпеку. Ці приміщення були сирими, майже відсутнє світло [11, арк.32].

Сталінський державний педагогічний та учительський інститути також не мали свого навчального корпусу і спочатку знаходились у приміщенні середньої школи №3, займаючи четвертий поверх з восьми класних кімнат, а потім перейшов до приміщення школи №18 [22, арк.1].

Слов'янському учительському інституту міськрадою тимчасово виділили під навчальний корпус приміщення колишньої середньої школи №13. Воно

виявилось малим за площею, темним, оскільки значна частина вікон, за відсутністю рам і скла закладали цеглою. Тільки кілька вікон засклені повністю, взимку відсутні подвійні рами. Аудиторії освітлювались погано, світло із вікон падало на столи неправильно (з правого боку, ззаду). У похмурі дні при такому освітленні було важко працювати. Електропроводки у приміщенні не передбачались. Аудиторій налічувалось шість, а тому заняття проводились у дві зміни. Ні гасу, ні газових ламп в інституті не було. Внаслідок зазначених причин заняття другої зміни щоразу зривалися [26, арк.1].

Ті заклади, в яких навчальні приміщення збереглись у більш-менш задовільному стані, потребували великих відновлювальних і ремонтних робіт.

У Білгород-Дністровському учительському інституті приміщення в основному залишились цілі, але потребували ремонту: засклити всі вікна навчального корпусу, відремонтувати дах, аудиторії, де розірвалась міна і пробила дах, стелю, підлогу. Бібліотека інституту знищена і в інституті не виявилось жодної книжки, в приміщеннях зруйновано електроосвітлення [9, арк.1].

Київський педагогічний інститут імені О.М.Горького займав приміщення по бульвару Тараса Шевченка, 22/24 (навчальне приміщення) та по вул. Франка 46 (фактично зайняте під книгосховище Академії наук УРСР) [198, арк.14]. Хоч навчальний корпус інституту і вцілів, йому було завдано значних пошкоджень. Опалювальну, водопровідну і каналізаційну системи повністю зруйновано, приміщення вкрай забруднено, меблі майже всі знищено [10, арк.3].

За надзвичайно складних умов доводилось працювати і Ворошиловградському педагогічному інституту. Навчальний корпус не отоплювався, частина його згоріла під час окупації і взимку стала резервуаром холоду для іншої частини приміщення, у вікнах одинарні рами і з неповним засклінням, водопровід та каналізація зруйновані, дах протікав (траплялись випадки, коли під час дощу в аудиторіях четвертого поверху набиралось стільки води, що протікали стелі третього та другого поверхів, зал не мав даху, стелі його руйнувалися і викликали обвали. До кінця грудня 1944 р. не було меблів і

студенти слухали лекції стоячи, а практичні роботи проводились на підлозі та підвіконнях. У грудні міські організації прийшли на допомогу інституту і силами окремих промислових підприємств був проведений ремонт: поставлені тимчасові печі, зроблені та засклені рами. Але ці заходи не призвели до утеплення приміщення. Оскільки печі були з такої конструкції, що потребували полум'яного вугілля, а інституту іноді вдавалось лише отримувати у невеликій кількості напівантрацитний пил. І в наявних печах таке вугілля не давало жодного ефекту. Так і пропрацював інститут всю зиму в неопалюваному приміщенні. І це звичайно не могло не позначитись на якості навчальної роботи [19, арк.2].

Приміщення навчального корпусу Ніжинського педагогічного інституту також не опалювались протягом року, незважаючи на те, що інститут заготовляв дрова. Однак вони залишилось невивезеними в лісі через відсутність автомашин [21, арк.21]. Навчальне приміщення, в якому проводились заняття історичного факультету Херсонського педагогічного та учительського інститутах залишилось майже неушкодженим, але без вікон, з тріщинами на стелі, стінах, підлозі, із значними пошкодженнями даху, підлоги та печей [23, арк.1,2].

Протягом літа 1944 р. професорсько-викладацький та студентський колектив інститутів провів значну роботу по відбудові інститутів: полагодили печі, побілені стіни, заклили вікна, полагодили дах, підлогу, студентами було виготовлено кілька десятків столів та лав. Надзвичайно важкі умови виявились для поновлення електричного освітлення, з великими зусиллями студентсько-викладацького колективу інститутів було заготовлено і перевезено паливо.

Якщо 1943/44 навчальний рік пройшов за умов напруженої відбудовчої роботи, то 1944/45 н. р. – під знаком подальшої консолідації сил і уваги по всіх ланках роботи інститутів, оскільки певна частина труднощів матеріального характеру втратила свою гостроту. Особливо це відчувалось з моменту закінчення Великої Вітчизняної війни й блискучої перемоги над німецько-фашистською армією. Перший семестр 1944/45 н.р., який пройшов за умов безперервних перемог Червоної Армії, давав велику патріотичну наснагу студентству й викладачам. Із завдань, що стояли перед інститутами у 1944/45

н.р, на перший план ставилися й розв'язувалися основні з них, а саме: заходи для поліпшення справи успішності в навчанні студентів, для зміцнення ідейно-політичного виховання студентів, піднесення їх загальної культури; поглиблення наукової роботи кафедр та підвищення наукової кваліфікації професорсько-викладацького складу; організоване і систематичне включення професорсько-викладацького колективу у відбудову господарського й культурного життя країни [20, арк.1].

На засіданнях кафедр історичних факультетів та відділів педагогічних і учительських інститутів протягом року опрацьовувались такі методичні питання: робочі плани і програми з курсів за різними дисциплінами; методика і система організації лекцій, семінарів, практичних занять, самостійної праці студентів, педпрактики; хід навчальної роботи по факультетах, курсах, дисциплінах; аналіз стенограм окремих лекцій; підготовка до екзаменів, техніка та методика їх проведення; робота кабінетів у поточному академічному процесі і на екзаменаційних сесіях; виконання робочих планів, програм, навантаження.

Навчальні плани складалися на основі планів НКО УРСР. На всіх факультетах педінститутів і учительських інститутів вони переглядалися і затверджувалися навчальною частиною. Ця необхідність виникала тому, що навчальні плани ВКВШ змінювалися щороку й вимагали для старших курсів певного коригування [20, арк.6].

Аналіз навчальних планів учительських інститутів, які готували викладачів історії 5-7-х класів середньої школи (термін навчання 2 роки) вказує на те, що студенти вивчали такі фахові дисципліни як основи марксизму-ленінізму протягом двох років у обсязі 222 год. (137 лекційних, 85 практичних год.), складаючи залік у першому, третьому, четвертому семестрах, екзамен у другому семестрі, а також державний екзамен. Історія стародавнього світу вивчалась в обсязі 204 год. (153 лекційні, 51 практичне заняття), історія середніх віків – 238 год. (204 лекційних, 34 практичних), історія нового часу – 170 год. (всі години відведені на лекції), історія СРСР – 390 год. (330 лекційних, 60 практичних), історія України – 120 (95 лекційних, 25 практичних), методика викладання історії

– 60 (40 лекційних, 20 практичних). З усіх дисциплін склалися екзамени [219, арк.5-6].

Значна кількість дисциплін, що входили до навчальних планів педінститутів, були забезпечені програмами. Лише окремі дисципліни не мали затверджених програм. У таких випадках навчальною частиною окремим кафедрам доручалося скласти проекти програм чи поширених робочих планів. Робочі плани після розгляду їх на кафедрах затверджувалися навчальною частиною, а проекти програм надсилалися до Народного комісаріату освіти для відповідного розгляду й затвердження.

Історичні факультети мали частину програм застарілих (за своїм змістом), виданих ще у 1940 р., наприклад, програми з історії України, нової історії країн Сходу. В більшості учительських інститутів були відсутні програми з історії середніх віків, історії України, у зв'язку з чим кафедри користувалися проектами, надісланими методичним сектором НКО [25, арк.3].

Обмеженість аудиторій в інститутах примушувало організувати заняття в дві зміни, розпочинаючи заняття з 8.30 год. ранку й закінчуючи о 22.00. Умови для самостійної роботи студентів, для занять у студентських наукових гуртках були обмежені.

Протягом 1944 р. кілька педагогічних та учительських інститутів організовують кабінети історії, основ марксизму-ленінізму (Київський, Одеський, Херсонський педінститути та ін.). Робота кабінетів спрямовувалась по таких напрямках: добір кваліфікованих кадрів, відновлення навчального господарства кабінетів та поповнення новим інвентарем, обслуговування навчального процесу демонстраціями наочних приладів під час лекцій, проведення практичних занять із студентами по тих дисциплінах, які цього вимагають, обслуговування під час наукової роботи, бібліографічна робота, допомога студентам в самостійній роботі та культурно-масова робота.

Незважаючи на труднощі по відновленню навчального інвентаря, відсутність палива та електрики в зимовий період, жоден кабінет не переставав працювати. Труднощі військового часу, коли промисловість не могла

задовольнити попит на навчально-наукову апаратуру, вплинули на те, що навіть невеликі асигнування по кабінетах на обладнання не використовувались повністю. Однак було проявлено багато ініціатив та умінь, щоб усунути недоліки й нестачі устаткування.

Під час роботи студенти могли користуватися літературою, наявною лише у кабінетах, схемами, картами, стенограмами лекцій викладачів, та в основному допомогою кваліфікованих робітників кабінетів. Але в цій галузі спостерігались значні недоліки: по кабінетах не вистачало меблів, нової літератури. Через незначну кількість робочих місць та лаборантів робота кабінетів проводилась в одну зміну. У деяких з них за браком часу аудиторного фонду проводились лекційні заняття з різних дисциплін, що заважало їх нормальній роботі [20, арк.18]. На 1944 р. в діяльності кабінетів проводилась підготовча робота, а саме: розробка бібліографічного матеріалу, з'ясування умов роботи, підготовка матеріальної та експериментальної бази.

Бібліотеки збереглись не у багатьох вузах. Із педагогічних інститутів лише в Київському та Ніжинському налічувалось 200 тис. книжок, всі інші – від 100 до 10 тис. Із учительських інститутів – Кременецький має від 30 до 50 тис. книг, а всі інші – від 5 до 10 тис., що є вкрай недостатнім [18, арк. 21]. Незважаючи на те, що фонд бібліотеки Київського педінституту налічував близько 200 тис. підручників все ж не вистачало, оскільки серед книг дуже мало підручників. Ось чому студентам доводиться користуватися деякими з них колективно або лише у відповідних кабінетах. По історичному факультету не було підручників з нової історії III періоду, нової історії країн Сходу, історії колоніальних і залежних країн, історії України, історії міжнародних відносин та дипломатії, у бібліотеці відчувалась відсутність підручників для середніх шкіл, з якими повинні знайомитись студенти – майбутні педагоги [20, арк.7].

Нестача, відсутність та наукова невитриманість чи застарілість підручників по історичних факультетах компенсувались допоміжною літературою та детальним конспектуванням лекцій. Так, наприклад, викладач нової історії Чернівецького педінституту Горобець лекцію не читав, а диктував її. Двогодинна

лекція таким чином звелась до чотирьох сторінок конспекту. Така ж сама картина спостерігалась у доцента Білозерова (Одеський педінститут) та багатьох інших [18, арк.24].

Що стосується якості викладання історичних дисциплін у вузах у цей період, то як засвідчують архівні джерела, вона була не найкращою. Більшість викладачів викладали матеріал відповідно до наявних програм та курсів з незначним використанням додаткових навчальних посібників. «Якість середньої лекції, тобто лекції, побудованої із використанням деякої додаткової літератури, страждали такими недоліками: розпливчатість, недостатність ілюстративного матеріалу, а інколи й неточність». Так, наприклад, доцент Гансов (Одеський педінститут) на лекції з історії Сходу не скористався картою, що ускладнило засвоєння студентами матеріалу. У звіті про роботу педінститутів за 1944 – 1945 рр. відзначається, що головним недоліком лекцій у викладача є наявне бажання подавати програмний матеріал як деяку догму або суму фактів, але не видно прагнення висвітлити історію розвитку даного питання, шляхи подальшого прогресу науки в ньому і тим самим викликати у студентів інтерес та прагнення до самостійних пошуків» [18, арк. 23,24].

Актуальними питаннями у роботі історичних факультетів педагогічних вузів були проблеми педагогізації навчально-виховного процесу. На нараді у шкільному відділі ЦК КП(б)У 08.02.1944 р. зазначалось, що головним недоліком у роботі педагогічних вузів є те, що педагогічні дисципліни не є домінуючими у навчальному закладі. У своєму виступі відомий педагог Збандутто стверджував, що «...педагогічний цикл у вузі, педагогічна практика – це те, що формує педагога-учителя. Практика роботи педагогічного вузу мало чим відрізняється від обстановки в індустріальних навчальних закладах і це не сприяє вихованню у педагогічному напрямі нашої молоді» [220, арк.17]. Серед інших виступів на нараді звучали ідеї про реформування фахової і практичної підготовки вчителя історії. Так, у виступі Прянішникової наводились факти про рівень знань з історії, які отримують студенти у вузі: «Студенти, які закінчують історичні факультети, знають не багато більше за те, що вони засвоїли, навчаючись у школі. Так,

підручники Панкратової з історії народів СРСР майже не відрізняються за обсягом від підручника для вузів. Студенти вивчають те, що і в середній школі. Наприклад, матеріал про Грюнвальдську битву: в підручнику для середньої школи ця подія висвітлюється одним абзацом (шість рядків), у підручнику для історичних факультетів педвузів – дев'ять рядків. Якщо взяти знання по хронології, вражає те, що в школі і у вузі майже однакові вимоги. На що це вказує? На те, що підручники і програми школи перевантажені, а програми і підручники для історичних вузів недовантажені» [220, арк.27]. На цій нараді також порушувались питання про методику викладання в вузі, наголосивши на необхідних корективах: «Лекція в вузі є основним методом, але необхідно вводити і елементи студіювання, тобто самостійної роботи над певним матеріалом. Лекція не повинна повторювати матеріал підручника, а повинна являти собою дослідження даної теми, що сприятиме активізації думки студента» [220, арк.28].

Щодо організації семінарських занять, то їм у всіх вузах приділялась велика увага. Методична сторона семінарських занять та планування їх обговорювалось на кафедрах. У деяких периферійних вузах проведення семінарських занять супроводжувались багатьма ненормальними явищами. Так, наприклад, у зв'язку із недостатністю літератури, семінарські заняття повністю або частково замінювались лекціями (Сумський, Полтавський педінститути). Нестача приміщень іноді призводила до об'єднання на семінарських заняттях надмірної кількості студентів близько 60–80 осіб (Сталінський педінститут). Спостерігались випадки незрозумілого уявлення про метод семінарських занять. Так, наприклад, у Херсонському педінституті семінари наближались за методом та формою їх проведення до колоквіуму [18, арк.26,27]. Ці недоліки можна пояснити відсутністю належного контролю керівника відповідних кафедр, недостатнім досвідом та приділенням незначної уваги питанням якості навчально-методичної роботи у цей період.

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, що педагогічні вузи Української РСР у зазначений період пройшли складний етап

свого розвитку, що полягав у відбудові та поновленні роботи закладів, налагодженні матеріально-технічної та навчально-методичної бази. Промахи в організації навчальної роботи зі студентами та їх підготовкою можна пояснити, насамперед, їх скрутним становищем та зосередженням головної уваги саме у цьому напрямі.

2.2. Кадровий потенціал історичних відділень та факультетів

Відомо, що для вищої школи та наукового потенціалу країни одним із гарантів успішного розвитку є кадри. Вирішальна роль професорсько-викладацьких кадрів у функціонуванні системи вищої освіти є очевидною. Викладачі ВНЗ – це специфічна і особлива структурна група соціуму. В історичному процесі ця група певним чином детермінує майбутнє народу. Варто відзначити, що в усі часи рівень вищої школи залежить від кількості та якості її кадрового потенціалу.

Історична наука впродовж усього радянського періоду простежувала кількісні та якісні характеристики науково-педагогічної інтелігенції УРСР в контексті усталених методологічних засад радянської історіографії. Загалом наголошувалось на великих темпах зростання науково-педагогічної інтелігенції. Кількісні та якісні зміни, як правило, не піддавались критичному переосмисленню [477, с.178]. А.Синецький зазначав «... У цих цифрах знаходили своє яскраве відображення великі успіхи радянської держави в галузі підготовки нових професорсько-викладацьких кадрів вищої школи» [490, с.103].

Щоб з'ясувати кадровий потенціал у педагогічних та учительських інститутах на 1943–1945 рр., необхідно врахувати фактор Другої світової війни. Умови та події війни наклали відбиток на показниках кадрового забезпечення педагогічних вузів та безпосередньо особистій долі викладачів. Під час війни значну кількість професорсько-викладацьких кадрів було призвано до лав Червоної армії, частину евакуйовано на Схід, частина залишалась на окупованій території.

Багато істориків стали політпрацівниками. Викладачі, вчені вносили вагомий вклад у зміцнення морального духу бійців Червоної Армії. У розпал оборонних боїв за Київ (1941 р.) було створено бригади лекторів, куди входили працівники вузів, АН УРСР. Вони розкривали військово-патріотичну тематику, виступаючи в діючій армії, тилових гарнізонах, винищувальних батальйонах. У 1942–1945 рр. працівники українських вузів читали лекції для воїнів Південно-Західного, Південного, 1-го Білоруського, 1-го, 2-го, 3-го та 4-го Українських фронтів, що діяли на території України, розкриваючи перед бійцями і командирами діючих армій, пораненими і хворими у госпіталях хвилюючі сторінки героїчної боротьби українського народу проти іноземних поневолювачів.

Фронтівиками стали тисячі викладачів вищої школи України. Значну роль відігравали професорсько-викладацькі кадри в організації та діяльності партизанських формувань як радянських, так і оунівських. За статистичними даними, на 62,5 тис. радянських партизанів, представники інтелектуальних професій становили 11 тис. осіб (або 17,3%). У найбільших з'єднаннях частка інтелігенції становила 20–30% особового складу [465, с.69,93].

Викладачі зі зброєю в руках у лавах Радянської Армії захищали честь і незалежність Батьківщини, виявляли героїзм не тільки при обороні Києва, а й у боях з ворогом під Москвою, Ленінградом, Сталінградом, Курськом. Разом з іншими воїнами вони визволяли Україну, Білорусію, Прибалтику, Польщу, Румунію, Угорщину, Чехословаччину, штурмували Берлін.

За героїзм і мужність, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, багато викладачів педагогічних інститутів нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу та деякі з них удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. Наприклад, це – такі особистості, імена яких навіки увійшли в історію вищих навчальних закладів, як Ф.І.Жарчинський, Г.Є.Брик, О.В.Тканко, Т.М.Шашло [468, с. 55]. Ніби суворий тиран крокувала війна, беручи з кожної людини данину. Хтось віддав свою молодість, а хтось – життя.

Тканко Олександр Васильович (23.12.1916 – 18.04.2006) (Додаток Б.1)

Народився в с. Макіївці Антонівської волості Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині – Варвинського району Чернігівської області) в родині сільського коваля. Закінчив Антонівську народну сільську школу (1932 р.), навчався на педагогічних курсах при Прилуцькій школі. У 1932–1935 рр. здобував освіту на історико - географічному факультеті Ніжинського інституту соціального виховання. Поряд з цим О.В.Тканко у 1934 р. вступив на заочну форму навчання історичного факультету до Київського державного педагогічного інституту, по закінченні якого у 1938 р. отримав диплом 1-го ступеня (з відзнакою) з фаху вчителя історії. Перші кроки педагогічної діяльності він здійснював у Жеребківській неповній середній школі Ананьївського району Молдавської АРСР, потім вчитель історії Березовської середньої школи Балтського району Молдавії (1936–1939 рр.), з 07.11.1939 до 07.09.1940 р. – директор Любешівського педагогічного училища Волинської області, після чого був призваний на військову службу до лав Червоної Армії. У лютому 1941 р. червоноармієць-артилерист став курсантом воєнно-політичних курсів Київського Військового округу, де й зустрів початок Великої Вітчизняної війни [496, с.5]. У жовтні 1941 р. Тканко спеціальною комісією був направлений на політичну роботу в авіаційну частину, де обіймав посаду старшого інструктора політвідділу. Проте почуття патріотизму, бажання безпосередньої участі у конкретних бойових операціях проти ворога кликали його на передові позиції фронту. У червні 1942 р. він написав листа до політуправління Сталінградського фронту з пропозиціями щодо знищення ворожих літаків повітряним десантом. Його ідею схвально сприйняло військове керівництво, і через деякий час її вдалося реалізувати за участю ініціатора. Після завершення цієї операції Тканка залишили у зоні Сталінградського фронту для організації партизанських загонів. Його робота була визнана високорезультативною і з лютого 1943 р. він потрапив у розпорядження Представництва Українського штабу партизанського руху при Військовій раді Південно-Західного фронту [427, с. 292].

Як зазначає генерал-майор у відставці, колишній член військових рад Південно-Західного, 3-го Українського фронтів, начальник Головного штабу партизанського руху в Чехословаччині О.М.Асмолов, згадуючи О.В.Тканка, «...навіть у дитинстві він не грав у війну, не любив битися, характер мав добродушний і поступливий. Але війна немов усе перевернула в ньому. Тепер він хотів бити фашистського звіра власними руками. Тил ворога був саме тим полем діяльності, де найбільш повно розкрилися здібності О.В.Тканка і він став партизанським ватажком» [352, с. 3].

Його тричі направляли в тил ворога. Зокрема, у серпні 1943 р. група на чолі з О.В. Тканко була десантована на територію Полтавської області. Під час однієї з розвідувальних операцій О.В. Тканко разом з німцем за походженням Робертом Кляйном, переодягнувшись у німецьку форму, об'їхали на німецькому опелі всю лінію оборони фашистів і зібрали цінні дані для радянського командування. Видаючи себе за представників ставки німецького командування, призупинили переправу військ вермахту через Дніпро. Партизанський загін на чолі з О.В.Тканко допоміг частинам Радянської Армії під час форсування Дніпра та захоплення плацдарму поблизу с. Григорівка Переяслав-Хмельницького району, що дало змогу розвинути успішний наступ по всьому фронту. О.В. Тканко брав участь у партизанському русі та в інших областях. У 1944 р. у Чернігівській області партизани під його командуванням здійснили 18 бойових операцій, у Закарпатті його загін переріс на партизанське з'єднання, що знищило 1500 гітлерівців [427, с. 293].

Війну О.В.Тканко завершив у військовому званні підполковника. Батьківщина високо оцінила його бойові заслуги. Окрім Зірки Героя він був нагороджений багатьма орденами та медалями. Серед них – орден Леніна, два ордени Червоного прапора, орден Богдана Хмельницького I-го ступеня, орден Вітчизняної війни I-го ступеня, Чехословацький бойовий хрест I-го ступеня, а також медалі «За оборону Сталінграда», «За Перемогу» та ін.

По завершенні війни О.В. Тканко повернувся до педагогічної діяльності, у серпні 1945 р. був призначений директором Чернівецького учительського

інституту, де пропрацював до вересня 1949 р., захистивши кандидатську дисертацію. Згодом був директором Конотопського учительського інституту, з березня 1953 р. – ректором Черкаського державного педагогічного інституту [496,с.7].

Шашло Тимофій Максимович (21.02.1915 – 22.10.1989) (Додаток Б.2)

Народився в с. Куцеволівка – нині Онуфріївського району Кіровоградської області у родині селян. По закінченні педтехнікуму та трьох курсів педінституту працював учителем, а згодом – директором Млинівської середньої школи Онуфріївського району на Кіровоградщині. За цей час закінчив повний курс Полтавського педагогічного інституту.

З першого і до останнього дня Великої вітчизняної війни сержант, танкіст Т.М. Шашло воював на фронті. Військова частина перебувала на Львівщині, неподалік західного кордону. 23 червня 1941 р. танкісти вступили в перший нерівний бій із гітлерівськими загарбниками. Триста броньованих машин з хрестами на бортах при підтримці авіації хвилями накочувалися на позиції радянських військ. Близько шести годин тривала виснажлива жорстока битва. Незважаючи на потрійну перевагу в кількості танків, фашистам на цій ділянці фронту не вдалося просунутися вперед. Двадцять разів ворожі снаряди влучали в танк Т.Шашла, але так і не пробрили його броню. Екіпаж, яким він командував, у цьому бою знищив чотири ворожих танки. Наприкінці вересня 1941 р. противник наступав на територію Лівобережної України. Перший танковий полк першої танкової бригади, в якій служив командир машини старший сержант Т.Шашло, вів оборонні бої на підступах до Харкова. Його екіпаж героїчно бився за районний центр Богодухів (нині – Харківської області) [429, с.765].

13 жовтня 1941 р. танкова рота отримала бойове завдання відбити у фашистських загарбників с. Штепівка, через яке проходили стратегічні дороги на Харків і Суми, та затримали подальше просування ворога. Згадуючи той бій, Т.Шашло згадував: «Після загибелі командира мені довелося взяти командування танковою ротою на себе. Шість ворожих гармат обстріляли мій танк, обслуга інших у паніці кинулася втікати. Проте моя броньована машина також запалала.

Екіпаж залишив машину. Я підкрався до млина, звідки гітлерівці вели вогонь по піхоті, та закидав її гранатами. За годину село визволили. Як трофей взяли тридцять уцілілих ворожих гармат з боєприпасами, десяток танків, понад двісті полонених фашистів» [427, с. 153].

Цей бій за невелике село мав велике історичне значення. Він був першою наступальною операцією радянських військ перед битвою під Москвою. У своїх мемуарах фашистський генерал Гудеріан писав, що розгром німців під Штепівкою став початком краху великого рейху.

За мужність і безстрашність у цьому бою Т.М. Шашло Указом Президії Верховної Ради СРСР від 20 листопада 1941 р. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу із врученням ордена Леніна і медалі «Золота зірка» [427, с.153].

У наступні роки танкісти під командуванням підполковника Т.М. Шашла брали участь у звільненні Орла і Білгорода, форсуванні Десни і Дніпра, у визволенні Києва, народів Румунії, Угорщини, Чехословаччини [429, с.765].

У повоєнний час (з 1951 р.) очолював Київський обласний відділ народної освіти. За роки його роботи багато було зроблено для створення належних умов для функціонування шкіл та роботи вчителів. Великого значення він надавав питанням організації системи підвищення кваліфікації вчителів області. Закликаючи педагогічних працівників постійно вдосконалювати свою педагогічну та методичну майстерність, він і сам подавав приклад: не обмежуючись вищою математичною освітою, отриманою до війни, в повоєнні роки закінчив історичний факультет Київського педагогічного інституту, після чого захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук. У 1972 р. захистив докторську дисертацію, отримав вчений ступінь доктора педагогічних наук, працював професором педагогічного інституту ім. О.М. Горького, 20 років – проректором із заочної освіти. Тисячі вчителів із вдячністю згадують його подвижницьку працю і на освітянській ниві наслідують його відданість освітянській справі [427, с.154].

Брик Григорій Євдокимович (20.11.1915 – 16.02.1983) (Додаток Б.3)

Народився в с. Худяки Черкаського району Черкаської області у родині селянина. У 1942 р. закінчив Київський педагогічний інститут імені О.М.Горького. Працював у Києві учителем, з червня 1941 р. пішов на фронт. Був командиром мінометної роти 42-го гвардійського стрілецького полку (13-а гвардійська стройова дивізія, 5-а гвардійська армія, I Український фронт). Капітан гвардії Г. Брик при форсуванні р. Одер 24.01.1945 на човні з першим десантом переправився на лівий берег річки, точним вогнем мінометів скував дії противника, чим сприяв десантним групам у захопленні плацдарму південно-східного м. Олау (Олава, Польща). При відбитті контратак, коли вибули з ладу командири десантних груп, опинившись в оточенні, організував кругову оборону плацдарму, кілька разів водив бійців в атаку і викликав вогонь мінометів на себе, чим сприяв утриманню плацдарму до підходу головних сил полку.

Звання Героя Радянського Союзу йому було присвоєно 10.04.1945 р. З 1946р. був звільнений у запас і повернувся додому. Працював викладачем історії середньої школи в рідному селі. Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни I і II ступенів, двома Орденами Червоної зірки, медалями [428, с.205].

Жарчинський Федір Іванович (01.07.1914 – 21.04.1945) (Додаток Б.4.1.)

Народився в с. Рашково Каменського району Молдавської РСР у родині селян. Навчався в Київському педагогічному інституті, пізніше працював викладачем. У Червоній Армії з липня 1941 р., з того самого місяця на фронті, закінчив Полтавське танкове училище (1942 р.) [428, с.496].

Свій перший бій у ролі командира 51-го гвардійського танкового полку 10-ї гвардійської механізованої бригади прийняв 19 жовтня 1943 р. в районі П'ятихаток. У бою у районі селища Новолозуватка і на підступах до м. Щорськ (Дніпропетровська область) він у складі взводу вийшов у фланг гітлерівцям. Точним вогнем взвод знищив кілька танків і штурмових гармат, понад 100 солдатів і офіцерів противника. За цей бій лейтенант Жарчинський був нагороджений орденом Червоної Зірки.

В одному з боїв у 1943 р. танк лейтенанта Жарчинського вступив у бій з групою німецьких танків. Один ворожий танк був підбитий, але і танк Жарчинського отримав кілька вм'ятин і пробоїн, а потім загорівся. Вогонь екіпажем було погашено і танк пішов уперед. У розташуванні противника танк Жарчинського знищив дві автомашини і бронетранспортер з гітлерівцями. Але від попадання снаряда танк знову загорівся. Вирішивши, що з радянським танком покінчено, батальйон німецької піхоти кинувся в контратаку. Але тут на них кинувся палаючий танк. Німці були знищені та розпорошені, німецький оберлейтенант узятий у полон [443, с.83].

Особливо відзначився у ході Берлінської операції. 21 квітня 1945 р., перебуваючи в розвідці у районі м. Тройенбрітцен (Німеччина), він першим виявив концентраційний табір. Із групою розвідників у вісім осіб Жарчинський сміливо вступив у бій з численною охороною табору, застрелив начальника табору і шість охоронців. Під натиском розвідників охорона табору почала розбігатися. Ціною життя радянських воїнів з табору смерті були звільнені близько 5 тис. військовополонених в'язнів. Жарчинський у цьому бою отримав смертельну рану в груди і поліг смертю хоробрих. Похований у згаданому місті.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 27 червня 1945 р. за зразкове виконання завдань командування і проявлені при цьому мужність і героїзм, гвардії старшому лейтенанту Жарчинському Федору Івановичу посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу (Додаток Б.4.2) [428, с.496].

Життєві долі цих людей, тим, кому судилось вижити і, повернувшись із війни, присвятити себе улюбленій справі, а також тих, хто загинув, є свідченням їх величезного подвигу перед Батьківщиною, відтворює їх героїчну боротьбу на фронтах війни та в тилу ворога, показуючи нам, нащадкам, приклад для наслідування.

Німецька окупація українських земель на деякий час перервала процес формування радянської вищої школи та її науково-педагогічного потенціалу. А.Гітлер обстоював думку, що українська інтелігенція має бути винищена, і якщо її усунути, то позбавлена проводу маса народу стане слухняною. Е.Кох видав

спеціальне розпорядження, в якому йшлося про закриття вищих шкіл, окрім медичного, ветеринарного та технічного профілю на території рейхскомісаріату «Україна». Викладацький персонал навчальних закладів підлягав звільненню з роботи [477, с.179].

З початком Великої Вітчизняної війни, за умов жорсткої таємної війни, розв'язаної у тилу Червоної Армії німецькими спецслужбами, органи державної безпеки СРСР значну увагу приділяли охороні тилів діючої армії, боротьбі з ворожою агентурою. Проте за умов сталінського режиму ці загальноприйняті заходи, до яких тією чи іншою мірою вдавалися усі уряди воюючих держав, набрали традиційних для тогочасної радянської системи форм масових і, насамперед, необґрунтованих репресій як до поодиноких громадян, так і до окремих народів, які були депортовані у східні райони Радянського Союзу. Вже 22 червня 1941 р. на території, котра вже стала чи мала перетворитися на арену бойових дій, за заздалегідь підготовленими списками розпочалися і тривали кілька тижнів масові ув'язнення «неблагонадійних». Органи держбезпеки піднімали слідчі справи тих, хто раніше був репресований і вже відбув покарання. Нашвидкуруч фабрикувалися нові звинувачення. Серед тих, хто потрапив у перші ж дні війни до цих проскрипційних списків, був і на той час завідувач сектором доби феодалізму Інституту історії України АН УРСР, пізніше доцент кафедри історії СРСР КДПІ імені О.М.Горького Михайло Іванович Марченко. Науковець опинився за ґратами. Йому інкримінувалося те, що він, мовляв, «...висловлює націоналістичні погляди й виявляє тенденції до організованої контрреволюційної боротьби проти радянської влади» [596, с.106]. І це непоодинокий випадок, репресії та переслідування торкнулися багатьох викладачів та науковців.

Після визволення території УРСР від німецьких загарбників та з початком відновлення педагогічних вищих навчальних закладів, почалось поступове повернення професорсько-викладацького складу ВНЗ на довоєнні місця роботи. Процес відновлення науково-педагогічної діяльності викладачів проходив за складних умов повоєнної розрухи. Укомплектування педагогічних інститутів професорсько-викладацьким складом було одним із важливих завдань того часу.

Як відзначалось у звіті про роботу педагогічних інститутів за 1944/45 н.р., Народний комісаріат освіти УРСР вирішив це завдання, він зумів у період війни зберегти основну, найбільш кваліфіковану частину вузівських працівників, і всіх їх відкликати на звільнену територію України, що дозволило швидко укомплектувати вузи основними працівниками. Недобір у кадрах частково був поповнений за допомогою внутрішньовузівського співробітництва, а також шляхом тимчасових періодичних виїздів викладачів з інших вузів для викладання того чи іншого курсу [18, арк.6].

Варто відзначити, що в період 1943–1945 рр. найгостріше постала проблема укомплектування завідувачів кафедр із вченими званнями і ступенями.

Беручи до уваги соціально-демографічні показники професорсько-викладацьких кадрів, варто відзначити, що у ВНЗ працювали представники різних національностей, найбільшу частку становили українці, росіяни та євреї. На 1943–1945 рр. спостерігається збільшення частки жінок у середовищі науково-педагогічної інтелігенції внаслідок величезних втрат чоловічого населення УРСР в роки війни. Також у середовищі професорсько-викладацького загалу мала місце тенденція старіння кадрового потенціалу, що виявлялося у збільшенні питомої ваги викладачів пенсійного та передпенсійного віку [477, с.181].

Висококваліфіковані кадри нерівномірно розподілялися по вузах УРСР. Переважна більшість їх працювала в університетах, значно слабший склад викладачів був у педінститутах (за винятком Київського та Харківського педагогічних інститутів), найбільш слабкі кадри були в самостійних учительських інститутах [18, арк.9]. Рівень кваліфікації значної частини викладачів був невисоким, більшість з них не мали наукових ступенів і вчених звань. Це була одна із тогочасних проблем у роботі інститутів.

Для аналізу питання забезпеченості кадрового складу одного із найпотужніших педагогічних закладів УРСР, а саме – Київського педінституту імені О.М.Горького, варто не оминати увагою розгляд біографічних віх окремих викладачів цього вузу. Адже це дасть змогу ширше відстежити їх наукову підготовку та пережиті ними роки війни.

Загалом, на період 1943–1945 рр. на історичному факультеті КДПШ імені О.М.Горького працювали: відомий радянській громадськості – професор, доктор історичних наук А.О.Введенський (Додаток Б.7), декан факультету доцент А.А.Вовк, доцент Ю.Я.Білан, доцент О.М.Григор'єв, завідувач кафедри, доцент Г.С.Левін, завідувач кафедри історії України, доцент Ф.Є. Лось (Додаток Б.8), кандидат історичних наук К.І.Стецюк, кандидат історичних наук М.І.Марченко, старші викладачі Є.С. Бачинська, М.К.Коваль, С.М.Перчик, В.Ю.Мірошніченко, В.К.Шурубалко. До складу кафедри основ марксизму-ленінізму входили: доцент, завідувач кафедри Д.І.Бакулін, доцент Ф.Л.Слободинська, старший викладач В.С.Бейліс, викладачі Х.С.Лезова, Р.С.Спіноза, А.М.Федченко, за сумісництвом: ст. викладачі К.К.Дубина, М.С.Климко, В.Н.Чекунов, А.О.Супрун [224, арк.46].

Цікавою, але водночас і тяжкою була доля в роки війни декана історичного факультету (1944–1946 рр.) А.А.Вовка. Він народився 21 вересня 1910 р. у с.Марківці, Бобровицького району, Чернігівської області в родині селянина-бідняка. У 1914 р. його батько загинув на фронті і у подальшому з 1918 р. жив з вітчимом. Закінчивши семирічну школу, здобував освіту у Мринському педагогічному технікумі (1926–1929 рр.), Ніжинському інституті соціального виховання на історико-економічному відділі (1929–1932 рр.), після чого йому була присвоєна кваліфікація викладача історико-економічних дисциплін [295, арк.5]. Ще під час навчання в інституті у 1929/30 н. р., учительовав у школі для дорослих м. Ніжина. По закінченні педінституту переїхав до Ленінграда, де спочатку працював консультантом у Ленінградському державному музеї революції, згодом – асистентом, доцентом з курсу історії народів СРСР у Ленінградському педагогічному інституті імені О.І. Герцена, а також на Обласних педагогічних курсах з підготовки вчителів для середніх шкіл. У 1934 р. у зв'язку із труднощами з квартирою, викладав у м. Новгород на Волхові доцентом у Педагогічному інституті імені Покровського, а також вченим секретарем новгородських державних музеїв.

З 1935 до весни 1941 р. трудився у педагогічних інститутах, перших два роки у м. Орші на посаді доцента та декана факультету, а останніх чотири роки

(1937–1941 рр.) у м. Рогачів, старшим викладачем і завідувачем кафедри історичних наук. Восени 1941 р. А.А.Вовк переїхав до Києва, де приступив до роботи на посаду наукового співробітника Українського філіалу при ЦК КП(б)У.

З початком Великої Вітчизняної війни він був співробітником відділу пропаганди ЦК КП(б)У за завданням відділу: політпрацівником, уповноваженим ЦК з евакуації цінностей із Києва, лектором. 18 вересня 1941 р. з групою ЦК виїхав із Києва. Після невдалої спроби увірватися в оточення – деякий час переховувався. До кінця жовтня цього року навідувався до рідного села, де тимчасово мешкала його дружина та син, і тут, у районі організував і працював керуючим штабу підпільної організації. У жовтні 1942 р. був заарештований Бобровицькою жандармерією, але будучи звільненим членами підпільної організації з-під арешту, невдовзі приєднався до партизанського загону «За Батьківщину», де працював політкерівником роти, комісаром батальйону, інструктором пропаганди партійного з'єднання. Після реформування партизанського об'єднання знаходився в розпорядженні ЦК КП(б)У до кінця 1943 р. Родина А.А.Вовка під час війни зазнала жорстоких репресій з боку німців: старший син Дмитро (якому було 1,5 року), матір та вітччиму були розстріляні та спалені німцями на початку цього року [295, арк.4]. За героїзм і мужність, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни А.А. Вовк був нагороджений орденами «Вітчизняної війни II ступеня», «Червоної зірки» і медаллю «Партизан Вітчизняної війни I ступеня» [20, арк.31].

Виконуючи обов'язки декана, А.А.Вовк опікувався поглибленням наукової роботи кафедр, підвищенням їх наукової кваліфікації, включенням викладацького колективу до відбудови господарського та культурного життя країни [20, арк.1]. Щосуботи брав участь у зборах деканів, на яких підводились підсумки тижня, що минув і ставились подальші завдання на наступний тиждень. Питання, які виносились на нараду деканів, мали своїм завданням – боротьбу за навчальну дисципліну, виконання навчальних планів, підготовчі моменти до екзаменаційних сесій, питання методики та техніки проведення екзаменів та заліків, забезпечення літературою студентів, про їх самостійну роботу, боротьбу із проявами

лібералізму в оцінці знань студентів та засобах боротьби із формалізмом [229, арк.14].

У 1944 р. кафедру історії середніх віків очолював Герц Соломонович Левін, який народився 1903 р. в м. Волочиск Кам'янець-Подільської обл. Працював завідувачем трудової школи у м. Лятичіві Кам'янець-Подільської обл. (1924 р.), закінчив Одеський педагогічний інститут (1929 р.), пізніше викладав у середній школі суспільствознавство та загальну історію. У 1932 р. вступив до аспірантури Ленінського історико-філософського інституту. По закінченні аспірантури викладав історію середніх віків у Орджонікідзівському та Київському педагогічному інститутах. У лютому 1938 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Паризьке повстання 1356–1358 рр.». У 1941 р. був евакуйований у м. Кзил Орда Казахської ССР. Там він працював в Українському (евакуйованих Харківському та Київському університетах) університеті. З 1 вересня 1941 р. почав знов працювати в Київському педагогічному інституті доцентом, завідувачем кафедри середньовічної історії. Під час Великої Вітчизняної війни прочитав сотні лекцій у госпіталях, на підприємствах, у різних установах на історичні та політичні теми. За педагогічну та громадську роботу був нагороджений медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні» [304, арк.3].

Серафима Марківна Перчик народилася 1904 р. в м. Полтава, у 1931 р. закінчила історичний факультет Інституту народної освіти (м. Київ), після чого навчалась в аспірантурі при комуністичному Університеті імені Я.М.Свердлова (м. Москва), з 1934 р. викладала у Київському педінституті, читала курс нової історії. У період евакуації була старшим викладачем Кустанайського учительського інституту Казахської РСР та позаштатним лектором обкому ВКП(б). З березня 1944 р. повернулася на роботу до Київського педінституту. Була нагороджена медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні» [257, арк.4, 6].

Федір Євдокимович Лось (Додаток Б.8) народився 1908 р. у с. Певпечині Городнянського уїзду на Чернігівщині, в родині селянина. У 1931 р. закінчив

Чернігівський педінститут, згодом учителював у середній школі. У 1935 – 1938 рр. навчався в аспірантурі при Інституті історії України АН УРСР, після закінчення якої залишився працювати молодшим науковим співробітником. З 1940 р. працював асистентом Київського педінституту. У роки війни евакуювався разом з Академією наук УРСР до м. Уфи, потім трудився у Москві, а у червні 1944 р. повернувся до Києва, де був обраний завідувачем кафедри історії України у Київському педінституті [303, арк.6].

Катерина Ісаківна Стецюк (ст. викладач кафедри історії України) народилася 23 листопада 1905 р. в с. Шпитках Київської області. У 1928 р. закінчила Інститут народної освіти, після чого працювала вчителем суспільствознавства в трудовій школі м. Сквири, з 1929 р., повернувшись до Києва, викладала у технікумах (до 1939 р.). У 1932 р. вступила до аспірантури Київського університету по кафедрі народів СРСР, закінчивши її у 1935 р., одночасно працюючи асистентом у педінституті імені О.М.Горького, у 1941 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук з теми: «Вплив повстання Степана Разіна на Україні» [238, арк.6]

Василь Кирилович Шурубалко (викладач кафедри історії СРСР) народився в 1905 р. у м. Шпола, Київської області, у родині робітника. З 1930 до 1934 р. навчався у Київському педінституті, 1934–1937 рр. – аспірантурі Науково-дослідного інституту історії культури. Пізніше обіймав посаду декана історико-географічного факультету вечірнього відділу Педінституту (1938–1940 рр.), директора облпарткурсів при Київському обкомі КП(б)У та викладача історії у Київському педінституті (1940–1941 рр.), після війни повернувся на своє місце роботи [310, арк.4]

Фаня Лазарівна Слободинська (доцент кафедри основ марксизму-ленінізму) народилася 22 жовтня 1899 р. Закінчила у 1930 р. Київський інститут народної освіти, 1930–1933 рр. – навчання в Інституті червоної професури. З 1933– 1935 рр. працювала завідувачем сектора пропаганди та інструктором у Київському обкомі КП(б)У, одночасно викладаючи ленінізм у Вищій комуністичній сільськогосподарській школі та на обласних курсах марксизму-ленінізму. З

1938–1941 рр. – доцент кафедри марксизму-ленінізму у Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка, а з 01.09.1944 р. – доцент Київського педінституту [306, арк.6].

Афанасій Матвійович Федченко (викладач кафедри марксизму-ленінізму) народився 23 лютого 1905 р. в родині кріпака м. Сенчі, Сенчанського району на Полтавщині. З 1928 до 1931 р. був студентом Сенчо - Сорочинського партійного технікуму на Миргородщині, Полтавської області. З 1931 до 1937 р. – викладач історії і історії партії в Сорочинській педагогічній школі, 1933 р. – закінчив курси викладачів соціально-економічних дисциплін при ЦК КП(б)У і одержав диплом викладача соціально-економічних наук; одночасно у 1931–1933 рр. закінчив два курси історичного факультету Харківського педінституту профосвіти (заочно). З 1937 до 1941 р. вчився на історичному факультеті Київського педінституту, який і закінчив, і одночасно викладав Конституцію СРСР і УРСР, основи марксизму-ленінізму в учительському інституті Київського педінституту та обласних курсів підготовки викладачів 5–7-х класів Київської області, там же був зав. кафедри основ марксизму-ленінізму. З липня до вересня 1941 р. був у лавах Радянської Армії (пішов добровільно), працював старшим інструктором роти Партійного відділу 175-ї стройової дивізії, 37-ї армії. Під час оточення Києва знаходився весь час у боях, і одному з них під Баришівкою 24.09.1941 р. на передній лінії вогню був тяжко поранений в голову, ногу і ліву руку, після чого був залишений на полі бою і підібраний ворогом, від яких втік до м. Сенчі заліковувати рани [308, арк.9].

Біографії викладачів Київського педінституту засвідчують їх високоякісну професійну підготовку, всі вони мали різні шляхи та можливості для здобуття свого фаху, кожен пройшов свій етап до початку роботи у педінституті, навіть тяжкі випробування війни, проте всі вони прагнули підвищувати кваліфікацію та невпинно працювати зі студентською молоддю.

На період 1943–1945 рр. історичні факультети та відділення мали у своєму складі такі професорсько-викладацькі кадри: у Харківському педагогічному інституті працювали: декан, професор, зав. кафедри загальної історії

А.О.Івановський, зав. кафедри історії СРСР і УРСР доцент К.К.Шиян, доцент, кандидат історичних наук Г.В.Фрізман, зав. кафедри основ марксизму-ленінізму, доцент С.І.Пугачев, доцент Д.А.Введенський, викладачі І.Л.Володін, Н.Н.Настусенко [12, арк.3].

Через відсутність викладачів доводилось нерідко доручати читання курсів особам, які не мали досвіду роботи у вищій школі, а у деяких випадках і просто тим, хто щойно закінчив вищий навчальний заклад. Це не завжди давало позитивні результати. Так, наприклад, у Ворошиловградському педагогічному інституті обкомом партії була здійснена перевірка роботи кафедри основ марксизму-ленінізму та встановлено, що викладання проводиться на низькому теоретичному рівні, у результаті чого замінили її керівництво. З роботи звільнено викладачів історії УРСР та СРСР, які не відповідали своєю кваліфікацією вимогам вузу. Штат кафедр історії складався з восьми осіб. Завідувачами кафедр працювали такі особи: І.Г.Паскель (кафедра основ марксизму-ленінізму), В.В.Прус (історії СРСР), А.Н.Міланіч (стародавньої та середньовічної історії), була відкрита вакансія зав. кафедри нової історії [19, арк.6,8].

Ніжинський педагогічний інститут мав у своєму складі такий викладацький склад: кафедра основ марксизму-ленінізму – п'ять осіб (керівник кафедри М.Г.Карпов, викладачі В.І.Спесивцев, Н.А.Тамбовцева, Г.Д.Прихно, І.В.Паров; кафедра історичних наук очолювалась доцентом І.І.Ліхтен-Фельдон, працювали викладачі – Л.В.Олійник., М.М.Ярошенко, О.Й.Лісовець, М.І.Білан, Г.М.Назаренко. На кафедрі не вистачало спеціалістів, які б забезпечували читання курсу історії дипломатичних відносин, радянської Конституції та права [21, арк.7-8].

Історичні кафедри Сталінського педагогічного інституту не були укомплектовані висококваліфікованими спеціалістами. Кафедрі основ марксизму-ленінізму потрібен був досвідчений керівник і не менше п'яти викладачів для проведення семінарських занять, крім тих, що працювали на початок 1944 р. – кращі випускники інституту Л.О.Безпалова, В.П.Білик, Н.П.Корнева. На кафедрі історії також потрібен був керівник та два доценти для курсів історії України та

Конституції СРСР. Кафедра, головним чином, складалася із молодих викладачів: один зі ступенем кандидата історичних наук, один закінчив аспірантуру, всі інші – старші викладачі та викладачі [22, арк.4,36].

У Сумському педагогічному інституті стан забезпеченості викладачами на історичному факультеті був особливо складним, оскільки у ньому працював лише один історик. Потреба була в завідувачах кафедр, доцентах, викладачах на курс історії СРСР та УРСР, основ марксизму-ленінізму [11, арк.5,16].

Херсонський педагогічний інститут кафедри історії та основ марксизму-ленінізму були повністю укомплектованими: п'ять осіб на кафедрі основ марксизму-ленінізму (доценти О.Н.Савчук, В.М. Самофалов, Г.В.Ларін і два старших викладачі Г.П. Лещенко, Б.Є. Айзенштейн, які закінчили аспірантуру), чотири старших викладачі на кафедрі історії. Але у зв'язку із переїздом частини викладачів на роботу до інших міст УРСР та СРСР на 1945 р. постало питання доукомплектування кафедр трьома доцентами на кафедру основ марксизму-ленінізму та по два доценти на кафедрі історії СРСР та загальної історії [23, арк.5,17].

Значно гірше, порівняно із педагогічними інститутами, були укомплектовані викладацькі кадри учительських інститутів. Так, у Дрогобицькому учительському інституті був лише один старший викладач історії П.Я.Козирєв, зав. кафедри марксизму-ленінізму – І.М. Кирилов [9, арк.4].

У Вінницькому учительському інституті постала потреба у викладачах з курсу історії середніх віків та основ марксизму-ленінізму [13, арк.24]. В Осипенківському учительському інституті працювали на кафедрі марксизму-ленінізму викладачі: І.П.Єрмилов, І.І.Токаренко, на кафедрі історії – О.І.Лявукін, інститут відчував потребу у викладачах [25, арк.8].

У Кременецькому учительському інституті були вільні вакансії завідувачів кафедрами історії, основ марксизму-ленінізму, доцентів та старших викладачів стародавньої історії і історії середніх віків. Штатних викладачів на кафедрі основ марксизму-ленінізму було три: керівник кафедри О.В.Родзін, асистент О.Т.Злочевська та викладачка З.І.Кустовська, яка на початку року була звільнена

у зв'язку із тим, що не могла справитися з роботою з причин слабкої підготовки та легковажного ставлення до своїх обов'язків. Кафедра історії у своєму складі мала два робітники: зав. кафедри У.У. Краглік та викладачка Г.Б.Бондар, яка наприкінці 1945 р. була звільнена за низький рівень підготовки [24, арк.3,7,9].

Історичне відділення Слов'янського учительського інституту потребувало викладачів історії стародавнього світу, основ марксизму-ленінізму. Очолювала історичну кафедру Д.Д.Ковалькова (викладач історії СРСР), яка не мала ні наукового звання, ні вченого ступеня [26, арк.2].

За умов дефіциту науково-педагогічних кадрів велике значення для підготовки і підвищення кваліфікації вузівських викладачів мала аспірантура. Вона була поновлена в університетах (Київському, Харківському, Одеському), а також Київському, Харківському та Одеському педінститутах.

У 1943 р. було затверджене нове Положення про аспірантуру, яким визначався порядок захисту докторських і кандидатських дисертацій та встановило підвищені вимоги до екзаменів з філософії, іноземної мови і спеціальності [592, с.24].

Поновлення аспірантури проходило одночасно із відновленням роботи вузів. На другий та третій роки навчання зараховувались особи, які раніше там навчалися. Восени 1944 р. був оголошений прийом нових аспірантів [18, арк.11]. Так, наприклад, за наказом НКО УРСР після Великої Вітчизняної війни при Київському педінституті були поновлені такі аспіранти як В.Ю. Мірошніченко та Є.І.Луков, третього року навчання кафедри стародавньої історії. У цьому навчальному закладі підготовка проводилась за спеціальностями: історія УРСР, історія СРСР та історія стародавнього світу. Склад наукових керівників для підготовки аспірантів історичних дисциплін був таким: доктор історичних наук, професор Рубач та професор А.О.Введенський (по кафедрі СРСР) [231, арк.1].

В аспірантурі Одеського державного педагогічного інституту на кафедрі основ марксизму-ленінізму на 1 вересня 1943 р. навчалась одна особа (три роки навчання), на кафедрі історії жодного.

На 15 листопада 1944 р. чисельність аспірантів історичних дисциплін при педагогічних інститутах становила: Київський державний педагогічний інститут імені О.М.Горького – одна особа (два роки навчання, кафедра давньої історії). Харківський державний педінститут – одна особа (три роки навчання, кафедра історії СРСР) [7, арк.6,18,21]. Саме ці вузи виявляли значну допомогу викладачам у підготовці їх до кандидатських іспитів. Тут були організовані спеціальні семінари та консультації з філософії та іноземної мови [18, арк.10].

Для порівняння наведемо дані чисельності аспірантів історичних дисциплін при Київському державному університеті на 15 листопада 1944 р.:

Таблиця 2.4.

Чисельність аспірантів з історичних дисциплін при Київському державному університеті імені Т.Г.Шевченка на 15.11.1944 р.*

№ з/п	Кафедра	Всього	Один рік навчання	Два роки навчання	Три роки навчання
1.	Давньої історії	2	1	1	-
2.	Історії народів СРСР	11	3	5	3
3.	Історії України	4	2	1	1
4.	Історії середніх віків	3	-	3	-

*складено автором на основі [7, арк.27] .

Таким чином, масштабнішу підготовку кваліфікованих викладацьких кадрів істориків все ж таки готували університети. Однак, ситуацію з набором аспірантів до педагогічних інститутів можна пояснити, якщо врахувати час повоєнної розрухи, коли вся головна увага була прикута до відбудови навчальних закладів та організації навчального процесу, а не на підвищення наукового рівня кожного викладача.

2.3. Відновлення і нарощування контингенту студентів

Студенти були основним джерелом поповнення радянської інтелігенції. Вони стали мобільною соціальною групою, метою і сенсом існування якої є організована за певною програмою підготовка до виконання професійних та соціальних ролей у матеріально-духовному виробництві. Раса, яка відрізняє їх від інших соціальних груп – характер праці, що полягає у накописенні та засвоєнні

наукових знань. Для студентської молоді була характерна внутрішня неоднорідність: за соціальним походженням, національністю, партійністю, демографічними ознаками. Соціальний статус цієї групи населення є тимчасовим, перехідним і змінним. Насамперед, він позначається географічними (переїзд на навчання у ВНЗ з села у місто) та поступовими віковими змінами у житті молодої людини. Поповнення студентського контингенту в досліджуваний період здійснювалося за рахунок робітничої та селянської молоді. Поміж інших політичних ознак молодь мала певні специфічні політичні риси: безпартійний, член ВЛКСМ, член і кандидат у члени ВКП(б), КП(б)У [477, с.209].

У часи війни тисячі вихованців педагогічних та учительських інститутів давали клятву віддати свої сили для захисту Вітчизни: поповнювали лави Червоної Армії, Флоту, записувалися у народне ополчення, з їх складу комплектувалися санітарні загони, винищувальні батальйони, які займалися виявленням і знищенням ворожих шпигунів і диверсантів.

Останні державні экзамени на початку війни проходили під вибухами ворожих бомб. Але вчорашні студенти з дипломами вчителів ішли не в шкільні класи, а брали до рук зброю і відправлялися складати найпочесніший і найскладніший у своєму житті экзамен – на вірність Вітчизні.

Про славні подвиги студентів педінститутів у роки війни засвідчує, наприклад, той факт, що лише третьокурсники історичного факультету Житомирського державного педагогічного інституту одержали 68 орденів і понад 150 медалей. Прикладом стійкості і мужності може бути бойова біографія студентки-заочниці, зв'язкової Житомирського підпільного обкому партії Марії Тишкевич. Дівчина разом зі своєю сестрою виготовляла фіктивні документи, майстерно підробляла підписи фашистських чиновників, чим врятувала багатьох молодих людей від примусової роботи у фашистській Німеччині. Вона потрапила у фашистські катівні, але жодні тортури не змусили її видати підпілля. Марія прийняла смерть як мужня патріотка. Похована у братській могилі на Богунії [600]. Різні фронтові долі та повоєнні шляхи були у студентів, які пішли воювати з інституту і повернулись до нього, щоб завершити навчання.

Після завершення воєнних дій вціліла молодь робила настійливі спроби заявити про себе, згуртуватися, налагодити роботу по відбудові навчальних закладів, які вони змушені були залишити з початком війни. До вузів линули розкидані воєнним лихоліттям студенти, які зазнали багато горя в роки німецько-фашистської окупації. Їх ловили гітлерівські посіпаки, щоб відправити на фашистську каторгу, їх примушували забути про високе покликання людини, всіляко принижуючи їхню людську гідність. Були серед студентів і ті, які працювали в тилу, кували зброю перемоги [468, с. 56].

Негайне повернення студентів у вузи, навчання яких було припинене війною та збільшення кількості зарахованих абітурієнтів на перші курси повинні були забезпечити випуск фахівців, необхідних для повоєнної відбудови держави. Однак постає питання: чи була достатня кількість молоді, яка могла стати абітурієнтами вузів, тобто мала необхідну для цього закінчену повну середню освіту та матеріальні можливості для здобуття вищої освіти? Війна припинила шкільне навчання у багатьох районах держави, тому невідкладне відродження шкільного навчального процесу стало одним із першочергових завдань влади. У свою чергу, поновлення навчання у школах вимагало нормалізації підготовки педагогічних кадрів у вузах країни.

Після війни перед урядом СРСР гостро постала проблема нестачі кадрів у шкільних закладах. Так, за офіційними даними, у 1944 р. у 20 звільнених від німецько-фашистських окупантів областях України не вистачало 30 498 педагогів. Проблема кадрового забезпечення шкіл після війни стояла настільки гостро, що вакансії шкільних вчителів заповнювали спеціалістами, які пройшли підготовку лише на короткострокових підготовчих курсах [522, с. 245].

Особливості воєнного часу змусили надати більшої ваги заочній формі навчання. Після Раднаркому СРСР від 18 грудня 1943 р. «Про заходи зміцнення системи педагогічної освіти» майже при всіх навчальних педагогічних закладах УРСР відновили роботу відділи заочного навчання, також почали функціонувати чотиримісячні курси при всіх педагогічних інститутах. Планом наркому освіти наказано видати навчальні плани, програми, методичні вказівки для студентів-

заочників. 11 березня 1943 р. український уряд прийняв постанову «Про поновлення в системі Наркомосвіти УРСР заочної педагогічної освіти та про заходи по зміцненню її». Наркомосвіти зобов'язаний був поновити роботу заочних відділів при вищих педагогічних школах, ввести пільги для вчителів-заочників, які успішно навчаються. Вчителі, які не мали відповідної освіти, закінчували заочні відділи в такі терміни: вчителі 5–7-х класів – учительські інститути до 1 серпня 1946 р., вчителі 8–10-х класів – педагогічні інститути до 1 серпня 1948 р. Передбачалися необхідні асигнування на розширення сітки заочного навчання, були намічені заходи допомоги заочникам (створення консультативних пунктів для вчителів-заочників із рахунку один пункт на 500 вчителів, видання підручників, навчальних планів, програм, списку літератури і методичних вказівок, організація пересувних бібліотек для обслуговування вчителів, що проживали у віддалених районах). Наркомосвіти України встановив пільги для вчителів-заочників: випускники здавали три державних екзамени замість п'яти, була надана можливість здавати іспити за цілий рік без розподілу на семестри і в будь-який зручний для заочника час, практикувалися виїзди викладачів-екзаменаторів на місце [476, с.51].

Відродження вищої освіти відбувалося у складній соціально-економічній ситуації, що ускладнювало завдання відновлення вищих навчальних закладів. Значно зменшувало популярність педагогічної освіти також те, що молоді вчителі отримували призначення на роботу у сільські та районні школи, в яких найбільше бракувало педагогічних кадрів. Життя у повоєнному селі було важким. Тому навіть у суворі сталінські часи чимало молодих вчителів не прибували на місце свого призначення.

Керівництву вищими начальними закладами належало з відповідністю поставитися до організації конкурсного відбору абітурієнтів у педагогічні вузи [360]. Для популяризації педагогічної освіти влада рекомендувала використовувати різні форми профорієнтаційної роботи серед молоді: радіопередачі, районну та обласну пресу, плакати – оголошення, роз'яснювальні бесіди.

Керівництво країни формувало через пресу у свідомості громадян уявлення про виняткову важливість виховання підрастаючого покоління для розвитку держави та зміцнення її сили. Постійне акцентування уваги на тому, що вчитель виконує у радянському суспільстві найважливішу місію, від якої залежить майбутнє СРСР, надавало ілюзії елітності діяльності вчителя. Радянська преса невпинно стверджувала, що оскільки уряд та партія довіряє педагогам виховання дітей, то працювати у школі можуть тільки найкращі. Відчуття елітності та особливої виключності вчителювання були покликані заохотити молодь здобувати педагогічну освіту.

Для популяризації педагогічної професії використовувалось також матеріальне заохочення. Одним із засобів підвищення престижності професії вчителя стали пільги для молодих спеціалістів у вирішенні житлового питання. Ці пільги мали особливу привабливість, адже у повоєнній Україні гостро постала проблема відновлення житлового фонду країни. Місцеві органи влади повинні були надати молодому спеціалісту-педагогу довготерміновий кредит на спорудження будинку або надати вже готове житло. Однак усі ресурси держави були спрямовані на відродження промисловості та виробництва. Тому місцева влада не завжди знаходила можливості для фінансування у достатніх обсягах будівництва житла для вчителів [522, с. 247].

Відповідно до правил прийому у вищі навчальні заклади Союзу РСР у 1943р. до вузів приймалися громадяни у віці від 17 до 35 років, право вступу на заочні та вечірні відділи певним віком не обмежувались, але вони повинні були мати закінчену середню освіту (десятирічку, технікум, училище, середня школа для дорослих) або ті, хто отримав атестат про закінчення середньої школи в порядку екстернату. Проте, особи, які до 1935 р. закінчили школу другої ступені (дев'ятирічку) або трирічні професійні школи на базі семирічки в УРСР допускались до прийомних екзаменів нарівні з тими, хто закінчив середню школу.

Ті, хто закінчив середню школу з атестатом відмінника, а також ті, хто закінчив їх у 1941–1943 рр. з оцінками «відмінно» та «добре» приймалися до вищих навчальних закладів без вступних іспитів. Це право поширювалося і на

осіб, які закінчили середню школу в порядку екстернату. Особи, які здали экзамени у середніх школах у 1941–1943 рр. не на «відмінно» та «добре» приймалися у 1943 р. до вузів при наявності в них вільних місць – без екзаменів, а за умови їх відсутності – з проведенням конкурсних вступних екзаменів. Вступники вузів, за винятком осіб, вказаних вище, підлягали складанню іспитів, відповідно до своєї спеціальності.

При вступі на історичні факультети та відділи педагогічних вузів УРСР складались экзамени з історії народів СРСР, географії, російської мови та літератури (у вузах, де викладання проводилось не російською мовою, проводився також екзамен з мови, на якому в цьому вузі проводилось викладання).

Із числа витриманих вступних іспитів, ті, хто отримав оцінку не нижче «посередньо», зараховувались до вищих навчальних закладів.

За участі директора інституту організовувалась прийомна комісія у складі заступника директора з навчальної та наукової роботи, деканів факультетів та двох-трьох професорів. У свою чергу директори та члени прийомної комісії були зобов'язані особисто ознайомитись з кожним вступником та перевірити документацію вступників. До речі, вступником подавались такі документи: заява про вступ, автобіографія, атестат про закінчення середнього навчального закладу, паспорт, три фотографії (фото без головних уборів, 3x4), довідки про відношення щодо військового обов'язку (для військовозобов'язаних). Директори зобов'язані були в 5-денний термін з моменту отримання заяви повідомити вступника про результати попереднього розгляду його заяви [2, арк. 20].

Відповідно до уставу вищих навчальних закладів СРСР, студенти мали такі права та обов'язки: користуватися кабінетами, читальними залами, бібліотеками, навчально-допоміжними, культурними та побутовими установами; отримувати консультації професорів, доцентів, викладачів вузів із різноманітних питань науки, брати участь в науково-дослідній роботі через студентські наукові гуртки при кафедрах, а також організовані у вузах студентські наукові товариства; мати

представників студентських громадських організацій у Раді вищого навчального закладу.

У свою чергу, студенти, які вступили до вищих навчальних закладів, були зобов'язані виконувати всі види навчальної роботи, передбачені навчальними планами. Ті, які закінчили вуз, вважались особи, які повністю виконали навчальний план, які склали державні экзамени або захистили дипломну роботу перед державною екзаменаційною комісією. Студентам, які проявили відмінні успіхи в навчанні, видавався диплом із відзнакою, а також переважне право на зарахування до аспірантури, безпосередньо після закінчення навчального закладу без вступних іспитів за рекомендацією Вченої ради інституту, а також вибору вакантної посади при призначенні на роботу по закінченні навчання [258, арк.3].

У результаті здійснених заходів, рекомендованих владою керівникам вищих навчальних закладів, був здійснений набір студентів до педагогічних вузів УРСР. За нашими підрахунками, на історичних факультетах та відділах на 1 січня 1944 р. нараховувалось 679 студентів денної форми навчання. В зв'язку з поновленням навчання з 1 жовтня 1944 р. інших педагогічних та учительських інститутів число студентів збільшилось. Так, на історичних факультетах 12 педагогічних інститутів навчалось 1239 студентів, а на історичних відділах учительських інститутів – 577. Самостійні учительські інститути мали 739 студентів-істориків. Точні дані про контингент студентів денної форми навчання на історичних факультетах та відділах педагогічних вузів УРСР на момент поновлення навчання, можна побачити з поданих нижче таблиць:

Таблиця 2.5.

Контингент студентів денної форми навчання на історичних факультетах та відділах педагогічних вузів УРСР на момент поновлення навчання*

№ з/п	Назва інституту	01.01. – 1.10.1944 р.					01.10. – 31.12.1944 р.				
		I к.	II к.	III к.	IV к.	Разом	I к.	II к.	III к.	IV к.	Разом
1.	Вінницький						30	30	25	15	100
2.	Ворошиловградський	60	-	11	6	77	60	60	-	11	131
3.	Житомирський						30	30	20	15	95

<i>Продовження табл. 2.5.</i>											
4.	Київський пед. ін-т	18	22	20	15	75	90	18	22	20	150
	<i>учит. ін-т</i>	61				61	90	61			151
5.	Львівський пед. ін-т						30	30	20	-	80
	<i>учит. ін-т</i>						30				30
6.	Ніжинський пед. ін-т	34	13	13	-	60	60	34	13	13	120
	<i>учит. ін-т</i>						60				60
7.	Одеський пед. ін-т						30	30	20	25	105
	<i>учит. ін-т</i>						30	30			60
8.	Полтавський пед.ін-т						60				60
	<i>учит. ін-т</i>						60				60
9.	Сталінський пед.ін-т	43	14	12	13	82	103	14	12	13	142
	<i>учит. ін-т</i>						30				30
10.	Сумський	47	11	21	-	79	60	47	11	21	139
11.	Харківський пед.ін-т	13	-	14	19	46	60	13	-	14	87
	<i>учит. ін-т</i>	66	10	-	-	76	60	66			126
12.	Херсонський пед.ін-т						30				30
	<i>учит. ін-т</i>						60				60

*складено автором на основі [14, арк. 263, 272, 282, 304, 342, 381, 390, 421, 431, 454, 482] .

Таблиця 2.6.

**Контингент студентів денної форми навчання на історичних відділах
самостійних учительських інститутів УРСР на момент поновлення
навчання***

№ з/п	Назва самостійних учительських інститутів	01.01. – 1.10.1944 р.			01.10. – 31.12.1944 р.		
		І к.	ІІ к.	Разом	І к.	ІІ к.	Разом
1.	Білгород-Дністровський				24	6	30
2.	Дрогобицький				79	-	79
3.	Кам'янець-Подільський				60	20	80
4.	Кременецький				30	-	30
5.	Осипенківський	60	7	67	60	60	120
6.	Слов'янський	56	-	56	116	-	116
7.	Станіславський				16	8	24
8.	Чернігівський				120	60	180
9.	Чернівецький				60	20	80

*складено автором на основі [14, арк. 133, 153, 174, 193, 203, 234, 242; 16, арк.2].

Таким чином, серед вузів, які поновили навчання в січні 1944 р., найбільший наплив студентів на історичний факультет спостерігався в Сталінському, Сумському, Київському, Ворошиловградському педагогічних інститутах. Гарних показників набору було досягнуто у Київському, Харківському учительських інститутах. Якщо говорити про жовтень 1944 р., коли було відновлено навчання в усіх педагогічних вузах УРСР, то за загальною кількістю студентів з наявного складу найбільше студентів було у Київському педагогічному інституті (150 осіб), а найменше – у Херсонському (30). Це можна пояснити, головним чином, престижністю та якістю підготовки цього навчального закладу з-поміж інших.

Гірший стан із набором студентів виявився у самостійних учительських інститутах, оскільки в регіонах було мало молоді з середньою освітою, а ті, хто мав, виїжджали до великих міст. Траплялись також факти, коли молодь навіть не знала про існування таких закладів. Загрозливий стан із набором мав Білгород-Дністровський та Станіславський учительські інститути. Непогано забезпечувався набором студентів Чернігівський учительський інститут.

Загалом, підготовленість студентів нового набору була недостатньо високою, особливо низька грамотність з російської, української мови. Вступники робили багато орфографічних та пунктуаційних помилок, виявляли недостатню начитаність, не вміли робити узагальнень. Мова студентів була бідною і засміченою словами-паразитами [12, арк.4].

У звіті про роботу педагогічних вузів за 1944/45 н.р., знаходимо відомість про якість знань студентів: відсутність у студентів серйозної самостійної підготовки та начитаності у більшості з них; слабка загальна та спеціальна теоретична підготовка, виявлена при оперуванні науковою термінологією, мізерні уявлення про історію науки; недостатньо глибокі, найчастіше книжкові «учнівські» знання фактів науки, майже повна безпорадність у викладі узагальнень, закономірностей та висновків, низька культура мови, невміння послідовно та зв'язно висловлювати свою думку, свої знання.

Що стосується знань студентів з основ марксизму-ленінізму, то «...як загальне явище, студенти краще знають факти історії партії та Великої Вітчизняної війни, ніж філософські положення марксизму-ленінізму, погано засвоєна 4-а глава «Короткого курсу історії ВКП(б)». Додаткову літературу до неї, першоджерела студенти знають у загальних рисах, переважно із слів викладачів. Жоден із випускників педінститутів не намагався на держекзаменах виявити свої знання з діалектичного матеріалізму на прикладах зі сфери своєї спеціальності» [18, арк.30,31].

В оцінці знань студентів на держекзаменах, наголошено, що «...випускники історичних факультетів на державних екзаменах із фахових дисциплін виявили достатні знання історичних подій та хронологічних дат. У багатьох студентів було виявлено незнання багатьох поточних політичних подій, невміння застосовувати закони історичного матеріалізму при аналізі суспільних явищ. Студентам, наприклад, «...складно пов'язати питання про розпад Київської Русі з розвитком феодалізму». Стародавню історію та історію середніх віків студенти знають гірше, ніж нову. Їм часто складно охарактеризувати ту чи іншу історичну епоху або історичну подію. Історію народів СРСР студенти знають непогано, але іноді допускають неправильне трактування історичних подій. Траплялись випадки викривлення історичних імен, що пояснювалось неправильними записами в конспекти слів викладачів. Значні недоліки виявлені також у знаннях історичних документів, над ними у вузах працювали, очевидно, мало. Багато студентів погано знали історичну художню літературу. Наприклад, студентка Несай (Житомирський педінститут) не могла відповісти, в якому творі та ким зображена Полтавська битва 1709 р., не могла назвати літературного твору, де зображені Разін і Пугачов. Необхідно відзначити також слабку географічну підготовку багатьох студентів-істориків та низький рівень культури мови» [18, арк. 42-43].

На основі документів педагогічної практики студентів (конспектів уроків, рецензій на них, протоколів обговорення уроків, планів педпрактики та звітів) у звіті зроблений висновок, що «... у постановці педагогічної практики мав місце формалізм. Конспекти носять трафаретний характер, в них, як правило, подається

лише схема послідовності уроку, але не розкривається зміст уроку та методика його проведення. Як бачимо з рецензій на уроки та протоколів, розбір таких уроків студентами проходили поверхнево, неглибоко» [18, арк.47].

Цікавою є характеристика керівника групи практикантів історичного факультету Приходька: «Були випадки бідної, блідої, незграбної мови студентів, вживання неправильних лексичних і синтаксичних форм, наголосів... Помилки учнівської мови також не завжди виправлялися... Помічалися труднощі у викладі нового матеріалу в формі бесіди. Завдання студентів полягали в тому, щоб вдало ставити запитання учням. Але студенти або забували ставити такі запитання, або ставили їх незрозуміло, в заплутаній формі, непослідовно, і тому учні не могли на них як слід відповідати. Тоді студенти розгублювалися і, комкаючи матеріал, пояснювали його від себе...». Були й помилки у вимові. Наприклад, у російській 91-й школі студенти 4-го курсу говорили: «...могут, отсюда, шли за топором, из пилой; жандармная Россия; оставить движение было безрезультатно; захватников; женщины своими личными руками сооружали батарею, здесь Севастополь еще раз доказал город славы; русская опека; добыча; сельское хозяйство; хазяйства; средства, праздничный, товарищевский, тристолетие, зарплата очень шкудная, дворяне, опустошая и т.д.».

Як зазначає у своєму звіті викладач Київського педінституту Левін: «...відчувається недостатня культура, не досить повне знання предмету, його методики викладання (особливо стародавньої та середньої історії)... Виникає питання: чому при такому стані речей така велика кількість гарних оцінок за уроки? Це пояснюється сумлінним, серйозним ставленням студентів до своїх обов'язків. Вони зробили все, що вміли, щоб урок був кращий» [20, арк.12].

Погана загальнокультурна та освітня підготовка студентів у зазначений період пояснюється, насамперед, відірваністю студентів від навчання в роки окупації. Але це явище було тимчасовим.

Закінчення війни внесло нові корективи у внутрішню структуру студентства, зокрема, в той час з'явилися такі тимчасові мікрогрупи як учасники Великої Вітчизняної війни; ті, що під час війни перебували на окупованій

території, репатріанти. Після приєднання західноукраїнських земель у 1939 та 1945 рр. у межах однієї соціальної групи виник своєрідний регіональний умовний поділ студентів на «західників» та «східняків», що зумовлювалося географічними та світоглядними відмінностями. Згодом, удосконалюючи свій інтелектуальний потенціал, набуваючи навичок своєї спеціальності, вони автоматично змінювали або підвищували свій громадський статус та активно поповнювали інші сегменти соціуму – гуманітарну, науково-педагогічну інтелігенцію, потенційну еліту країни [477, с.209].

Таким чином, за умов відродження діяльності історичних факультетів та відділів педвузів УРСР нагальною потребою було негайне повернення студентів на свої місця, навчання яких було призупинено війною. Війна наклала свій негативний відбиток на рівні підготовки поновленого студентського складу, на що вказували показники їх успішності.

2.4. Соціальний статус викладачів і студентів

Соціальний статус студентського та викладацького складу вищих навчальних закладів на завершальних етапах Великої Вітчизняної війни варто розглядати з урахуванням всіх аспектів повсякденного життя цих соціальних груп, адже без цього складно глибоко зрозуміти їх рівень та якість життя, умови в яких їм доводилось жити, працювати та навчатись.

Що стосується викладацького складу, то він завжди був важливим чинником формування суспільної свідомості, специфіки спонукальних та поведінкових мотивів особистості. Його роль у житті суспільства зростала в період великих соціально-політичних зрушень, докорінних соціальних перетворень і, насамперед, екстремальних умов розвитку суспільства, з якими, безперечно, пов'язані трагічні події радянсько-німецької війни. Гостра ідеологічна боротьба, що розгорнулася в той час, певною мірою відбилася на житті і професійній діяльності української науково-педагогічної інтелігенції [516,с.1]. Малочисельна соціально-професійна група, до якої входили професори,

педагоги, викладачі вищих навчальних закладів володіла своєю інтелектуальною власністю у галузі гуманітарних наук, відтак становила особливу цінність для суспільства і держави [588, с.490].

Студентська молодь також була активним елементом суспільства, вона реагувала на всі події у країні і ніколи не залишалась осторонь. Вони не були байдужими до майбутнього своєї держави та завжди прагнули до якісних змін у всіх життєвих сферах суспільства.

Тому неабиякий інтерес становить з'ясування реальних життєвих умов цих двох соціальних груп з урахуванням фактора Великої Вітчизняної війни та кроків радянської влади в цьому напрямі.

Велика Вітчизняна війна нанесла колосальних збитків матеріально-технічній та навчальній базі педагогічних закладів, що не могло не вплинути на умови праці викладачів та навчання студентської молоді. Відновлення роботи інститутів, не говорячи вже про відбудову народного господарства УРСР, вимагало використання колосальних сил, коштів та робочих рук. Не оговтавшись від страшних умов воєнного часу, викладачі та студенти з великим ентузіазмом та вірою у краще майбутнє, висловлюючи, таким чином, свою громадянську позицію, робили все можливе у відбудові своїх закладів.

Неабияке терпіння та витривалість потрібно було мати цим соціальним групам, аби давати вичерпні знання, а студентам їх отримувати. Навчальні корпуси, бібліотеки були зруйновані, вузи часто розташовувалися у шкільних або непристосованих для навчання приміщеннях. Особливо складним був перший після визволення навчальний рік. Так, наприклад, Ворошиловградський педагогічний інститут розпочав роботу у приватному будинку, де був пошкоджений дах. Восени в аудиторіях падав дощ, у зимовий період приміщення не опалювались, було холодно так, що навіть замерзали чорнила. Бібліотека була знищена, не було меблів, викладачі та студенти по 8 год. на день читали та слухали лекції стоячи [19, арк.2]. Але тим не менш викладацький склад педагогічних інститутів УРСР, не опускаючи рук, робив все можливе, щоб підготувати достойних вчителів-істориків для середньої школи.

Викладачі та студенти, живучи за складних умов того часу, потребували від держави рішучих кроків у покращенні їх соціального захисту (забезпечення їх житлом, одягом, харчуванням, предметами першої необхідності). З цією метою у березні 1944 р. була прийнята спільна постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про покращення харчування та побутових умов студентів і професорсько-викладацького складу у звільнених від окупантів областях», що, хоч і мала позитивні наслідки, все ж таки більшою мірою мала декларативний характер за відсутності коштів. Відповідно до цього документа при вузах для викладачів та студентів відкривалися їдальні закритого типу, крамниці й ремонтні майстерні взуття та одягу, організовувалися підсобні господарства та відділи робітничого постачання (ВРП) [218, арк.24].

Що стосується роботи їдалень, то їх мали не всі інститути. Існували їдальні «змішаного типу». Так, наприклад, студенти Харківського педінституту були прикріплені до їдальні Ветеринарного інституту [12, арк.8], студенти Слов'янського учительського інституту харчувалися разом із студентами медичного технікуму та педагогічної школи, одержуючи одноразове харчування [26, арк. 4]. У тих інститутах, де вони були в наявності, справи були трохи кращими. Наприклад, студенти Сумського педінституту в перші дні роботи їдальні харчувалися двічі на день (сніданок і обід). Зважаючи на обмежені норми відпущених продуктів, якість сніданків і обідів студентів не задовольняла. За їх проханням дирекція вирішила з метою покращення якості обіду, перевести лише на одноразове харчування, використовуючи для цього всі відпущені продукти [11, арк.9,10]. Для більшості студентів Ворошиловградського педінституту їдальня інституту була єдиним джерелом харчування. У 1944/45 н. р., особливо у зимовий період їдальня часто не забезпечувала нормального харчування, овочі не були заготовлені, і їх не було в асортименті, децентралізовані заготівлі майже не проводились через відсутність транспорту. Але в січні 1945 р. за допомоги парткому інституту були передані непланові продукти, за рахунок яких були організовані для студентів сніданки. Вже з березня 1945 р. інститут почав отримувати друге гаряче для відмінників, картки УДП і туберкульозні для хворих.

У липні за ініціативи Міськкому партії отримано деяку кількість продуктів для посиленого харчування в період екзаменаційної сесії [19, арк. 4-6]. Студентська їдальня Херсонського педінституту, якою управляв Херсонський трест їдалень, почала працювати досить непогано. Завдяки підтримці Облвиконкому і одержання дотацій (2 т борошна, 500 л олії) у 1945 р. вдалося значно поліпшити харчування студентів. У другому кварталі покращилось постачання викладачів і студентів промтоварами, з огляду на те, що воно йшло через наряди Управління вищої школи при РНК УРСР [23, арк. 38-39]. Все це значно покращило харчування студентів, але не забезпечувало можливості урізноманітнити меню.

Карткова система, що діяла в УРСР, не забезпечувала повноцінного харчування і професорсько-викладацьких кадрів. За карткою викладач вищого навчального закладу отримував щомісяця на одну особу: м'яса – 180 г., жиру й цукру – по 400 г., круп і макаронних виробів – 1 кг 200 г. і 600 г. хліба щодня. Ці продукти не вирішували проблеми скрутного матеріального становища, проте певним чином підтримували прожитковий мінімум. Продукти видавали лише на одну особу і не враховували родинного стану працівників вузів. Крім того, непоодинокими були перебої у постачанні продуктів за картками [516, с.3]. Так, знаходимо дані про те, що викладачі Сумського педагогічного інституту, що мали вчений ступінь та звання, одержували літерне харчування по другій категорії і сухий пайок. Декани факультетів та старші викладачі, які не мали ступенів і звань, харчувалися по третій категорії без одержання сухого пайка. Решта викладачів була прикріплена до учительської їдальні [11, арк.8-10]. Викладацький персонал Слов'янського учительського інституту, маючи картки на літерне харчування, його не одержував, картки не отоварювались [26, арк. 4].

Важливим заходом, спрямованим на забезпечення інститутів продуктами харчування, стала організація підсобних господарств, де вони могли вирощувати різноманітні сільськогосподарські культури. Але загалом вони мали ще досить низьку рентабельність: не було постійно закріплених ділянок землі, була відсутня тяглова сила та відповідний реманент. Тому всі роботи доводилось виконувати силами студентів (від копання до транспортування врожаю). Наприклад,

знаходимо дані про збір урожаю 1944 р. Харківського педінституту: картоплі – 21 483 кг, буряків – 2200 кг, соняшника – 1105 кг, кукурудзи – 700 кг, проса – 400кг, гречки – 150 кг, огірків – 600 кг, помідорів – 80 кг, капусти – 450 кг, квасолі – 155 кг. Із зібраного врожаю виділявся засівний фонд, решта реалізовувалась через буфет, частину роздавали студентам за зароблені трудовні як допомога інвалідам війни [12, арк. 8].

Керівництво інститутів робило рішучі спроби у наданні їм таких ділянок для ведення господарства, але за умов відбудови цього добитися було склано. Кременецький учительський інститут подав клопотання про передачу йому із системи радгоспів ферму «Калинівка» площею в 60 га, яка була колись продовженням садиби інституту, але ця справа не була вирішена, і інститут через міськраду одержав лише 12 га землі. План посіву НКО дав на 40 га, а інститут посіяв 10 га [24, арк. 12]. Ворошиловградському педагогічному інституту спочатку було відведено 63 га землі, але коли інститут розпочав на ній свої роботи, то землю відібрали, оскільки вона виявилась у районі аеродрому і знадобилася для його потреб. Але все ж таки інститут отримав землю лише на один сезон. З великими труднощами, у відсутності тяглової сили, вдалося засіяти площу [19, арк. 4]. Херсонському педагогічному та учительському інститутам рішенням Облвиконкому інституту була виділена на колгоспній землі ділянка площею 60 га, що знаходилась у 18 км від міста. Жодного реманенту виділено не було, тільки запропонували чотири коня для робіт у степу. Виключно тяжкі матеріальні умови 1945 р. (засуха) негативно позначився на господарстві: загинув посів соняшника, кукурудзи, буряків і майже весь баштан. Вдалося зберегти лише ячмінь, картоплю та просо [23, арк. 38-39]. Крім того, слід зазначити, що інститути не мали пристосованих складських приміщень, овочесховищ, погребів та ін., що суттєво погіршувало їх зберігання.

Загалом вузи засіяли всю відведену їм землю. Для проведення посіву вони отримували велику допомогу насінням та пальним. Найкращі господарства на 1944–1945 рр. мали Осипенківський та Слов'янський інститути [18, арк. 68].

Найболючішою для студентів та викладачів виявилась житлова проблема. На завершальних етапах війни ситуація із гуртожитками потребувала негайного вирішення. Деякі гуртожитки були повністю знищені німецькими окупантами (Сталінський педінститут та ін.), інші потребували колосальних відбудовчих робіт і не могли забезпечити студентів та викладачів, хоч туди заселялись сторонні мешканці та організації. Гуртожитки Київського педагогічного інституту імені О.М.Горького, крім вул. Тарасівської, 5, збереглися, але потребували ремонту: застелення, ремонту даху, водогону. На 1944 р. було поставлено питання про виселення приватних мешканців з гуртожитку, які заселились під час окупації. Обладнання гуртожитків було розкрадене та вивезене німцями [10, арк. 3-4].

Педагогічні інститути не мали відповідних асигнувань та будівельних матеріалів на відновлення зруйнованих гуртожитків (як, наприклад, Ніжинський педінститут) і тому студенти були змушені мешкати у приміщеннях, де вистачало лише 2,5–3 кв. м. на одну особу. Гуртожитки не обладнані ліжками, меблями та постільною білизною, було відсутнє світло через незадовільну роботу міської електростанції. Приміщення гуртожитків не отоплювались цілорічно, оскільки дрова в лісі залишились невивезеними через відсутність автомашин [21, арк. 20-21]. Становище в студентських гуртожитках Херсонського педінституту залишалось виключно тяжким. За відсутністю скла три чверті вікон закладено цеглою, не було ліжок, м'якого устаткування [23, арк. 38-39].

У зв'язку із відсутністю місць у гуртожитках та враховуючи умови перебування там, за їх наявності, студенти змушені були шукати житло на приватних квартирах, або, як ще говорили тоді, «кутках». Вони доплачували до коштів, відпущених інститутом, по 50–70 крб. на місяць зі своїх власних коштів. Загалом плата у приватному секторі становила 100–150 крб., незважаючи на те, що розмір стипендій становив від 140 до 210 крб. [14, арк. 263]. Це негативно позначалося на бюджеті студентів. Було чимало випадків, коли власники квартир вимагали від студентів продуктів харчування, палива, що ускладнювало, а то й унеможлиблювало подальше їх перебування там [11, арк. 8].

Відсутність житлового фонду становило напружену обстановку із забезпечення житловою площею не тільки студентів, а й викладачів. Загалом, педагоги вищих навчальних закладів мали першочергово забезпечуватися житлом. Ще до війни цій категорії працівників згідно з постановою ЦВК й РНК СРСР від 27 березня 1933 р. гарантувалося право на окрему кімнату або додаткову житлову площу 20 м². Однак за умов війни реалізувати всі передбачені законом пільги було просто неможливо. Іноді причиною побутових проблем викладачів ставало і неуважне ставлення керівників до питань влаштування науково-педагогічних кадрів. Так, у 1945 р. інститути не могли заповнити викладацькі вакансії через відсутність квартир. Разом з тим, у будинках професорсько-викладацького складу вузів мешкали сторонні особи. Директор Сталінського педінституту в 1945 р. змушений був написати доповідну записку на ім'я голови Сталінського облвиконкому, в якій повідомляв, що стан речей з житловим фондом ставить під загрозу саме існування вузу, оскільки унеможливорює підбір викладацьких кадрів. У документі зазначалося, що незважаючи на рішення бюро Сталінського обкому КП(б)У, квартири для викладачів вузів не виділялися [516, с.3].

Ворошиловградський педінститут мав лише п'ять власних квартир і більшість викладачів вимушені були поселятися в приватних квартирах, сплачуючи 200–300 крб. на місяць за кімнату [19, арк. 4-6]. Для професорсько-викладацького складу Ніжинського педінституту на 1945 р. не вистачало десять квартир. На той час приміщення інституту були зайняті «Союздруком», «М'ясокомбінатом», «Політосвітньою школою», а інші – приватними особами [21, арк. 21].

Не забезпечені квартирами були і викладачі Сумського педінституту. Щоб надати їм квартири, інститут почав ремонтувати деякі власні приміщення. За клопотанням дирекції інституту було виділено другий поверх великого будинку по вул. Радянській, 29, що належав міському господарству [11, арк.9].

Вживалися заходи, скеровані на покращення матеріального становища викладачів. Згідно із постановою РНК СРСР від 13 вересня 1942 р. в середньому

на 50% збільшувалися посадові оклади педагогічних кадрів вузів. Заробітна плата викладачів вищої школи була значно більшою (700–2300 крб.), ніж у педагогів середньої ланки професійної освіти (450–675 крб.) [1, арк.16,19]. Однак суттєво покращити матеріальне становище більшості науково-педагогічних працівників за умов війни це не дозволило. Особливо якщо врахувати те, що серед всіх соціальних груп населення представники інтелектуальної праці зубожіли, мабуть, найбільше. У перші дні після визволення міст УРСР влаштовувались розподіли між науковцями і викладачами одягу та взуття майже на 1 млн. крб. проте подібні акції з боку влади не були масовими. Наприклад, працівники Артемівського учительського інституту упродовж першого півріччя 1945 р. не отримували промислових товарів навіть за картками. Купівельна спроможність вузівських викладачів не була високою з огляду на ціни на ринку. Так, у листопаді 1943 р. у Полтаві ціна одного десятка яєць на базарі становила 95 крб. [13, арк.1]. Іноді виплату заробітної плати затримували, зобов'язували педагогів підписуватися на воєнну позику. Так, у 1943/44 навчальному році всі викладачі педагогічних вузів УРСР підписалися на воєнну позику в розмірі місячної зарплати і речову лотерею у розмірі 20% від зарплати [219, арк.22].

Негативною тенденцією у житті науково-педагогічної інтелігенції після повернення в Україну було поглиблене соціальне розшарування в її середовищі. Неможливість реалізації певною мірою постанов і розпоряджень щодо покращення матеріального забезпечення науково-педагогічних кадрів за умов війни, створила сприятливий ґрунт для диференційованого ставлення до представників науково-педагогічної інтелігенції з боку влади. До того ж, існувала різниця в оплаті праці кадрів, що працювали у вузах і науково-дослідних установах різних категорій. Категорія, а отже, і рівень заробітної плати й соціальних гарантій, залежали від важливості закладу для оборонної справи [219, арк.150-151].

Як і все суспільство, представники інтелектуальної праці очікували, що після переможного завершення війни відбудуться зрушення у бік пом'якшення режиму правління, почнеться лібералізація умов творчої праці. Однак ці

сподівання виявилися марними. Вже в перші роки відбудови починаються переслідування представників інтелігенції за співпрацю з окупантами, за найменші прояви вільнодумства. Звичайно ж, колаборанти не могли розраховувати на прощення, однак, недовіра і утиски поширювалися на всю інтелігенцію, що залишалася на окупованій території. Щоб подолати небажані впливи на громадську думку та свідомість громадян, спричинені війною, влада активізувала діяльність з ідеологічної обробки науково-педагогічних кадрів. Питання про інтелігенцію розглядалося на трьох з чотирьох пленумах ЦК КП(б)У, що відбувалися впродовж 1944–1945 рр. Крім того, при ЦК КП(б)У в 1944 р. проходили наради істориків. На залучення інтелігенції у відбудовчий процес спрямовувались і республіканські наради з питань пропаганди і агітації. Агітаційна робота проводилась у двох напрямках: подолання негативних наслідків ворожої ідеології, а також скерування зусиль інтелігенції на нормалізацію господарського і культурного життя [516, с.4].

Науково-педагогічна інтелігенція в цей час стала суб'єктом та об'єктом політичної цензури, тобто підконтрольною відповідним органам. Окремих представників цього прошарку інтелігенції змушували брати участь у діяльності різних ревізійно-експертних структур. Ці люди формували теоретично-методолігічні засади тогочасних досліджень вчених. Трагічною ставала доля тих викладачів, які потрапляли «у неласку до влади» з різних причин та досить часто з абстрактними звинуваченнями або і зовсім без них, – зазначає О.Прохоренко. Дослідниця наводить для прикладу лист викладача історії Кам'янець-Подільського учительського інституту А.К.Захвалинського: «Наприкінці навчального року начальник міського управління держбезпеки тов. Стасюк визвав мене до себе та при допиті щодо мого минулого без пред'явлення мені звинувачень, що я був 3 роки в трудових таборах...Тов. Стасюк знущався наді мною, називав дурнем, лаявся матом, погрожував кинути в камеру та довів мене до серцевого нападу». Після звільнення «тавро трудового табору» залишалось на все життя та підкреслювало сподівання на достойні умови життя та праці.«Я живу впроголодь, продаю останні речі, приймаю від знайомих подавання хлібом та

грошима, блукаю вулицями у пошуках роботи...Отже, сім закладів надавали мені роботу, а через день-два відмовляли мені в прийомі на роботу. Тоді я звертаюсь до міністра держбезпеки, благаю його пощадити мене – старика, дати мені можливість спокійно жити і продовжувати мою наукову роботу. Півторарічне переслідування мене Міністерством держбезпеки довело мене до злиденного, жалюгідного існування. Сплю на голому матраці та вкриваюсь демісезонним пальто: ковдри та зимового пальто у мене немає». Зняття звинувачень ще не означало повне очищення від нав'язаних звинувачень. «Мене реабілітували: ніяких компрометуючих матеріалів на мене немає, я можу працювати навіть на керівній роботі, та разом з тим не дають жити в терпимих умовах. Як пояснити цю жорстку подвійну політику у відношенні мене зі сторони Міністерства держбезпеки» [589, с. 54].

Таким чином, враховуючи скрутні матеріальні умови повоєнного часу викладацький склад вузів зазнавав також небачених утисків з боку урядових кіл. Вчених змушували відмовлятися від досягнутих важкою працею творчих результатів, вимагали постійно підтверджувати свою лояльність владі, що, у свою чергу, позначилось на їх моральному стані.

Висновок до розділу 2

Поновлені педагогічні вузи в УРСР почали роботу в складі тих факультетів, які були до війни. Історичні факультети та відділи функціонували у 12 педінститутах та 17 учительських інститутах.

За нашими підрахунками, інститутам з історичними факультетами та відділами за часів війни було завдано шкоди на суму 158496, 3 крб. Найбільше постраждали Харківський, Одеський, Київський, Херсонський, Ворошиловградський педагогічні інститути, Чернігівський учительський інститут. Матеріально-технічна та навчально-методична база вузів на 1943–1945рр. знаходились у незадовільному стані, потребували великих відновлювальних і ремонтних робіт. Труднощі з ремонтом полягали в тому, що вузи не отримували централізованих фондів будівничих матеріалів і їм

доводилось набувати матеріали на місцях і проводити ремонт здебільшого власними силами. Навчальний процес у педагогічних інститутах Української РСР доводилося відроджувати, не чекаючи на повну відбудову матеріально-технічної бази.

Умови та події війни негативно позначились на показниках кадрового забезпечення педагогічних вузів УРСР: поповнення лав Червоної Армії, депортації, необґрунтовані репресії та навіть смерті окремих з них. Укомплектування педагогічних інститутів професорсько-викладацьким складом було одним із важливих завдань того часу і здійснювалось за рахунок відкликання їх на звільнені території, внутрішнього вузівського співробітництва, шляхом тимчасових періодичних виїздів викладачів з інших вузів. 1943–1944 рокам притаманним явищем було незабезпеченість високоосвічених викладачів з вченими та науковими знаннями, окрім Київського та Харківського педагогічних інститутів. Поповнення кадрів інших педагогічних та учительських інститутів відбувалось переважно за рахунок асистентів та викладачів, що не завжди давало позитивні результати та вели за собою у подальшому масові звільнення за слабку підготовку та невідповідність кваліфікації. Однією із головних перешкод, що гальмувало підвищення кваліфікації викладачів вузів, стало надмірне навантаження їх викладацькою роботою, тому характерним був слабкий набір до аспірантури педагогічних інститутів.

На завершальних етапах війни у ході поновлення роботи вищих педагогічних закладів УРСР постала проблема негайного повернення студентів у вузи, навчання яких було призупинене війною та збільшення кількості абітурієнтів на перші курси історичних факультетів та відділів. Важливими заходами в цьому напрямі було використання різних форм профорієнтаційної роботи для популяризації педагогічної освіти, приділення значної уваги заочній формі навчання. Перший набір студентів на завершальних етапах війни проходив з певними труднощами: частина студентів не повернулася з війни, не вистачало достатньої кількості молоді із закінченою середньою освітою, зменшилась популярність педагогічної освіти. Починаючи з жовтня 1944 р., набір студентів

мав свої особливості, однак збереглася тенденція до збільшення їх кількості. Найкращі показники кількісного складу студентів мали Київський, Ворошиловградський, Сталінський та Сумський педагогічні інститути. Найгірший стан із набором студентів мали самостійні учительські інститути (Білгород-Дністровський та Станіславський).

Соціальний статус викладацького та студентського складу педагогічних та учительських інститутів в період 1943–1945 рр. був надзвичайно складним, оскільки був напряму пов'язаний з ліквідацією наслідків Великої Вітчизняної війни та відбудовою вищих навчальних закладів. У цьому напрямі робилися певні кроки: при вузах організовуються підсобні господарства, для покращення якості харчування, але їх розвиток гальмувався тим, що вузи отримували землю лише на рік, що не давало можливості правильно вести господарство, а також відчували потребу в техніці та інвентарі для її обробітку. Тому вони суттєво не покращили становища. При деяких інститутах відкриваються буфети, які частково реалізували продукти з підсобного господарства (Харківський педінститут), лазні (Кременецький учительський інститут), магазини, швейні майстерні, перукарні (Ворошиловградський педінститут). У той час керівництво інститутів лише порушило питання про організацію пралень, душових та майстерень по ремонту одягу. Найгостріше постала житлова проблема. Ті гуртожитки, які збереглися та мали б забезпечити проживання, знаходились у надзвичайно тяжкому стані та потребували відновлювальних та ремонтних робіт, не говорячи вже про побутове устаткування в середині їх (тимчасові меблі, виготовлені з підручного матеріалу та ін.). Відсутність житлового фонду змушувало шукати приватні кімнати не лише студентів, а й викладачів. Карткова система, що діяла в УРСР, не забезпечувала повноцінного харчування. Звичайно, це не могло не позначитись на умовах та життєвому рівні цих соціальних груп у цей період.

РОЗДІЛ 3

ВИЩА ІСТОРИЧНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945–1956 рр.)

3.1. Перебудова змісту вищої історичної педагогічної освіти

Історичні факультети та відділи, які були навчально-організаційною частиною педагогічних і учительських інститутів, мали у своєму складі такі кафедри: історії СРСР, УРСР, загальної історії, методики викладання та кафедра марксизму-ленінізму. Саме за їх безпосередньої участі здійснювалась навчальна, методична, виховна та науково-дослідна робота зі студентами. Кожна з цих кафедр і кожен її викладач мали виконати навчальний план та програму. Навчальні плани склалися на основі планів НКО УРСР та уважно переглядалися та затверджувалися навчальною частиною. Це треба було робити тому, що вони змінювалися щороку й вимагали для старших курсів певного коригування [20, арк.6]. Навчальні плани виконувалися загалом задовільно (98–100%). Проте в деяких вузах мало місце їх недовиконання. Так, наприклад, у Ворошиловградському педінституті у 1946/47 н.р. на III курсі історичного факультету план був недовиконаний на 52 год. Переважно недовиконання планів було за причини хвороби або тимчасової відсутності викладачів з деяких дисциплін, читання курсів яких перенесли на наступне півріччя, а замість них були включені до розкладу дисципліни другого півріччя (Кіровоградський, Одеський, Сумський педінститути). Ці вузи за наказом Міністерства освіти спланували навчальну роботу таким чином, що були повністю виконані річні навчальні плани [39, арк.23-24]. Значна кількість дисциплін, які входили до навчальних планів педінститутів, були недостатньо забезпечені програмами. За їх відсутності, навчальна частина доручала окремим кафедрам скласти проекти програм або розширених робочих планів. Історичні факультети мали частину програм застарілих (за своїм змістом), виданих ще в 1940 р., наприклад, з історії України, нової історії країн Сходу [20, арк.6]. Учительські інститути використовували програми педінститутів, пристосовуючи їх відповідно до

кількості відведених для них годин [45, арк.20]. Окрім цього, не вистачало підручників з нової історії третього періоду, нової історії країн Сходу, історії колоніальних і залежних країн, історії України, історії міжнародних відносин та дипломатії, методики історії; хрестоматій, документів для вивчення історії народів СРСР. Тому студентам доводилось користуватися деякими підручниками колективно або лише у відповідних кабінетах. Недостатність, відсутність та наукова невтриманість чи застарілість підручників компенсувались допоміжною літературою та детальним конспектуванням лекцій.

Повоєнні роки у функціонуванні педагогічних вишів України були позначені подальшою ідеологізацією навчально-виховного процесу. І провідне місце в цьому посідали історичні факультети [532, с.33]. Головна роль відводилась кафедрі марксизму-ленінізму. Як тоді зазначалось: «...озброюючи ідеями ленінізму радянське студентство, закладаючи в нього основи наукового революційного світобачення, кафедри марксизму-ленінізму виконували велику державну та партійну справу. Від їх роботи залежало успішне виховання молоді в дусі радянського патріотизму, стійкості, готовності долати будь-які труднощі та перешкоди в ім'я комуністичних ідей» [384, с.1]. Важливу роль у підвищенні ідейно-теоретичного рівня лекцій та практичних занять з основ марксизму-ленінізму в 1945–1956 рр. відігравали рішення ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, ЦК КПСС з ідеологічних питань, директивні вказівки Комітету в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР та Міністерства освіти УРСР, праці Й.В.Сталіна «Короткий курс історії ВКП(б)», «Марксизм та питання мовознавства», де він піддав нищівній критиці антинаукову сутність «нового вчення» про мову, створеного академіком Марром, він визначив завдання, спрямовані на подальший розвиток радянської науки, основаної на філософії, методології марксизму-ленінізму [259, арк.2]. За навчальним планом на дисципліну основ марксизму-ленінізму відводилось 220 год. з розподілом на I – II курсах [20, арк. 6].

Викладачі кафедр марксизму-ленінізму, виконуючи вказівки партії, у своїх лекціях наголошували на перевагах соціалістичного устрою перед капіталістичним, всебічно розкривали невичерпні джерела сили та могутності

Радянського Союзу, особливо в роки Великої Вітчизняної війни [107, арк.26], питання про роль народних мас, партії та особистості в історії.

Найбільш позитивних результатів у викладанні суспільних наук досягли кафедри Одеського, Київського, Харківського, Мелітопольського, Запорізького, Ніжинського, Черкаського та інших інститутів [143, арк.17].

Історичні роботи означених років були просякнуті ідеєю нерозривної історичної долі України та Росії. Приєднання до Росії повинно було визнаватися студентами неминучим. У 1947 р. знищенням національної історичної школи М.Грушевського завершилася боротьба з науковим доробком українського історика та його послідовниками. Ознаменувала перемогу більшовицької історичної науки постанова ЦК КП(б)У 1947 р. «Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР», в якій розгромній критиці піддавалися колективні праці Інституту історії України АН УРСР: «Історія України: Короткий курс» за редакцією С.Белоусова, К.Гуслистого, М.Петровського, М.Супруненка, Ф. Ястребова (К., 1940); «Нарис історії України» за редакцією К. Гуслистого, Л. Славіна та Ф. Ястребова (Уфа, 1942); перший том «Історії України» за редакцією М.Петровського (Уфа, 1943). Викриті партією вади перерахованих праць, по суті зводились до звинувачень у тому, що висновки науковців не відповідали більшовицькій ідеології. Результати історичних досліджень не тільки не обґрунтовували політику партії, а навіть суперечили їй. На довгі роки професорсько-викладацький та студентські загали ВНЗ отримали «єдино правильну» монометодологію із вивчення історичних шляхів народів та цивілізацій.

У державних педагогічних інститутах з чотирирічним терміном навчання за спеціальністю «Вчитель історії в середній школі» навчальний план базувався на таких основних позиціях: блок дисциплін суспільно-політичного циклу, психолого-педагогічні дисципліни, фахові предмети, методична і практична підготовка [532, с.33-34].

Ідеологічна підготовка в педінститутах проводилась протягом всіх чотирьох років навчання. Такі курси як основи марксизму-ленінізму (250 год.), політична

економія (140 год.), історія філософії діалектичного й історичного матеріалізму (140 год.), Конституція СРСР (100 год.) змінювали один одного, завершуючи ідейно-політичне виховання державним іспитом [8, арк.60].

Таке навчальне навантаження зберігалось аж до 1956 р., коли наказом міністра вищої освіти СРСР кількість годин на вивчення історії КПРС зменшилась до 160 [336, с.81].

Загальнопедагогічна підготовка майбутнього вчителя історії здійснювалась у процесі викладання таких курсів: психологія – 85 год., педагогіка – 100 год., історія педагогіки – 100 год., шкільна гігієна – 34 год. 319 год. на профільні дисципліни у педагогічному вузі, в порівнянні з суспільними науками (600 год.) було недостатньо для підготовки кваліфікованого спеціаліста-педагога.

Історичні дисципліни у навчальному плані 1945 р. мали такий обсяг: історія стародавнього світу – 200 год., історія середніх віків – 235 год., історія СРСР – 410 год., історія України – 180 год., історія нового часу – 135 год., історія міжнародних відносин і дипломатії – 55 год., спецкурс з історії – 80 год.

Порівнюючи і співставляючи навчальні плани педагогічного і учительського інститутів за спеціальністю «історія», можна дійти висновку, що методологія та ідеологія підготовки вчителя історії була ідентичною, відмінність полягала лише у наборі предметів і кількості годин [423, с.247].

Викладання історії СРСР. При порівнянні навчальних планів 1945–1956 рр., ми спостерігаємо тенденцію до збільшення кількості годин з даної дисципліни (від 374 год. у 1944/45 н.р. до 510 год. у 1955/56 н.р.), відповідно до розподілу для I-III курсів.

У планах роботи кафедр історії СРСР за 1947/48 н.р. були питання щодо вдосконалення програм курсу, оскільки вона була застарілою. Рішенням кафедри вносились зміни та доповнення до тем.

На випускних курсах запроваджувались спецкурси та спецсемінари. Наприклад, спецкурс з історії Великої Вітчизняної війни, де на конкретному історичному матеріалі вказувались джерела сили та могутності радянського устрою, переваги радянського воєнного мистецтва, визвольну роль Радянського

Союзу у Другій світовій війні; історії Жовтневої революції; спецсеминар з історії суспільної думки та суспільного руху ХІХ ст., на якому була піддана різкій критиці поширена в літературі того часу версія про наслідувальний характер російської суспільної думки [56, арк.45]. У центрі уваги кафедр історії СРСР було вивчення історії радянського періоду – періоду героїчної боротьби радянського народу.

Було внесено доповнення і зміни до робочих планів членів кафедри відповідно до положень роботи Сталіна. Праці Сталіна з питань мовознавства були включені до списків обов'язкової літератури для самостійної роботи студентів. Щоб мати уяву про те, як здійснювалась відбудова викладання окремих дисциплін у світлі праць Сталіна, наведемо кілька прикладів: в історичну науку була некритично занесена теорія Мара про самотність у розвитку мови. Звідси впливали певні стадії у походженні народів, зокрема, народів Кавказу, слов'ян. Це відносилось до таких тем з курсу історії СРСР як: «Походження слов'ян», «Візантія і слов'яни», «Болгарія VII – IX ст.», «Київська Русь» [117, арк.26]. Відповідно до програми, в темі «Київська Русь» наголошувалось, що Київська держава була колискою трьох братніх східнослов'янських народів, викривалась реакційна суть антинаукової норманської теорії, застосовувались принципи партійності при оцінці явищ і окремих діячів минулого (князі Київської Русі, Іван IV, Петро I, Болотніков, Разін, Пугачов). Порушувалось питання про всесвітню історичну роль російського народу, його визвольної боротьби і прогресивної культури, особливо в радянську епоху. Було розширено курс історії радянського періоду. Конкретизувалась історія боротьби за індустріалізацію країни, історію колективізації, культурної революції в СРСР та ін. [57, арк.20].

У зв'язку із переглядом питання про характер діяльності Шаміля і Кенесарі-Касимова після випуску газети «Правда» в 1950–1951 рр. і журналу «Більшовик» (стаття Багірова) кафедри переглянули навчальні посібники, програми, робочі плани і внесли необхідні зміни. При читанні тем про народи Кавказу, Середньої Азії підкреслювалось прогресивне значення приєднання їх до Росії, пригнічення царизмом цих народів і підступи американських, турецьких, англійських і

французьких загарбників. Ширше висвітлювали питання про дружбу прогресивних діячів науки, культури, літератури народів Кавказу з передовими людьми Росії у XVIII – XX ст., спільна боротьба народів Кавказу під керівництвом російського народу за перемогу Жовтня проти турецьких, англійських, американських та інших загарбників, значення входження Кавказу і Середньої Азії до складу СРСР та інші питання [110, арк.17].

Викладання історії УРСР. На цю дисципліну за навчальним планом було відведено всього 140 год. (з 1947 до 1956 р.). Порівняно з 1945 р., коли відводилось 156 год., спостерігалось зменшення їх кількості, що було спричинено постановами партії та уряду.

При читанні курсу історії УРСР кафедра керувалась постановами ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У з питань історії та літератури України і рішенням листопадового пленуму ЦК КП(б)У з ідеологічних питань [121, арк.10]. Робочі плани, програми з історії України були переглянуті під кутом зору цих постанов і нової схеми «Короткого курсу історії України». В основу періодизації курсу історії України покладені соціально-економічні формації, а не зовнішньополітичні, як у попередніх програмах і підручниках. В основу викладання історії УРСР були покладені ідеологічні постулати про класову боротьбу як основу історичного процесу українського народу. Нова концепція історії Київської Русі створювала передумови для зламу традиційної «неправильної», «політично-шкідливої» схеми історії України, створеної українськими «націоналістами» Антоновичем і Грушевським. У новому курсі історії України значна увага приділялась висвітленню таких проблем як: формування робітничого класу на Україні; поширення марксизму і зародження більшовизму на Україні; Радянський період в історії України; наскрізною ідеєю стало положення про те, що суверенна Українська держава можлива лише у складі СРСР [244, арк.85].

У лекціях з історії УРСР радянського періоду розкривались всесвітні історичні перемоги українського радянського народу «...в боротьбі за соціалізм,

за побудову комунізму в братній сім'ї народів УРСР при керівній ролі великого російського народу під керівництвом партії більшовиків» [121, арк.11].

У викладанні історії УРСР особлива увага приділялась темам війни 1648–1654 рр., Жовтневій революції на Україні, історії громадянської війни, питанням єдності історії УРСР та СРСР [56, арк.47]. Введено в курс питання українсько-грузинських, українсько-білоруських, українсько-литовських зв'язків (у темах курсу XVII–XX ст.). При викладі історії України певного періоду давалась характеристика внутрішнього і міжнародного становища Росії, значення останньої для прогресивного розвитку України у досліджуваний період (наприклад, у темі «Люблінська унія», «Визвольна війна 1648–1654 рр.», «Соціально-економічний розвиток України XVIII ст.» [57, арк.21].

Важливою ознакою роботи історичних факультетів у 1952/53 н.р. стало розгортання заходів, пов'язаних із 300-річним ювілеєм возз'єднання України з Росією. Так, наприклад, у Київському педінституті були розроблені заходи, пов'язані із відзначенням цієї події. Запланували спецкурс з історії Визвольної війни 1648–1654 рр. Збільшено кількість годин на вивчення подій цієї війни.

У курсі історії феодалізму були висвітлені праці академіка Грекова з історії селянства, піддана ґрунтовній критиці антинаукова норманська теорія, виявлені класова обмеженість, антинауковість та порочність поглядів істориків Соловйова, Ключевського, Грушевського. По всіх курсах була розширена тематика з історії вітчизняної економіки, техніки, культури. Предметом особливої уваги був виклад історії революційного руху [56, арк.46].

Викладання загальної історії. Враховуючи поділ на історичні періоди, читання курсу здійснювалось із розподілом на дисципліни: історію стародавнього світу, середніх віків, нового часу, нова історія країн Сходу. На кожну з них були відведені години та відповідні курси. Так, для історії стародавнього світу було відведено від 200 до 204 год. (I курс); на історію середніх віків – від 235 до 248 год. (II курс); історію нового часу – 345 год. (III–IV курс), на нову історію країн Сходу відведено 135 год. (1945 р.) та 125 год. (1954 р.) (III–IV курс, 6–8-й семестри) [17, 157, арк.1,8].

У курсі стародавньої історії піддавались критиці такі теорії як, наприклад, панвавілонізм і циклізм, такі поняття як «класичний» та «некласичний» Схід, критикувались погляди на історію давнього Риму Молезена, Пельмана, Ферера, Ростовцева та ін. Крім того багато уваги приділялось розвитку історіографії Риму та Росії, висвітлювались їх недоліки, але разом з тим і переваги у порівнянні із зарубіжною. Особлива увага приділялась розвитку та стану радянської історіографії Риму: аналізувались праці Ковальова, Тюменева, Сергєєва, статті у «Віснику стародавньої історії». На практичних заняттях досконало вивчались праці основоположників марксизму-ленінізму, які відносились до історії стародавнього світу: вказівки Сталіна про роль революції рабів та варварського завоювання в падінні Римської імперії, «Про державу» Леніна, «Походження сім'ї, приватної власності...» Енгельса.

У лекціях і практичних заняттях з історії середніх віків при висвітленні питання про генезис феодалізму відправним положенням слугували вказівки Маркса та Енгельса про зародження феодалізму в надрах рабовласницької формації і вчення Сталіна про революцію рабів, було звернуто особливу увагу на з'ясування понять «варвари», висвітлена роль давніх слов'ян у формуванні західноєвропейського феодалізму. При характеристиці феодальної формації, феодального способу був виявлений антимарксистський характер поглядів Покровського на це питання.

При вивченні історії Німеччини було виділено питання про німецьку агресію проти слов'ян, про боротьбу слов'янства в середні віки проти німецьких загарбників та про значення єдності слов'янських народів у цій боротьбі [56, арк.49].

У своїй монографії викладачі кафедр загальної історії, аналізували зв'язки Київської Русі з західноєвропейськими державами протягом епохи середніх віків. Широко критикувалась фальсифікація в медієвістиці такими істориками як В.Зомбарт, Дойш [57, арк.23].

У курсах нової та новітньої історії була глибоко проаналізована принципова протилежність між всіма революціями та Жовтневою соціалістичною революцією

[56, арк.50]. При вивченні новітньої історії викладачі поєднували вивчення питання з тодішньою міжнародною ситуацією, що надавало особливу політичну заостреність лекції. Так, наприклад, висвітлюючи у лекції питання про внутрішню політику Англії у 1918–1923 рр., особливо відзначали роль «запеклого ворога комунізму» У. Черчіля, викладач коротко викладав дії «реакційних імперіалістських кіл» на чолі з Гувером періоду 1920–1932 рр., викладач констатував, як ці «американські ізоляціоністи скотились до реакційного напрямку», які прагнули до панування над усім світом, знайшовши своє вираження в «доктрині Трумена» і в плані Маршалла. Тут не відзначалась сучасна роль Гувера як керівника американської шпійонської організації, федерального бюро розслідувань, які займались перевіркою «лояльності» держслужбовців.

Особлива увага в курсі новітньої історії приділялась впливу Жовтневої революції на населення Європи, США, на колоніальні та залежні народи. Багато місця в лекціях було відведено боротьбі СРСР за мир та колективну безпеку, викриття війни та боротьбу проти антидемократичного табору [56, арк.51,52]. Всі ці моменти підкреслено в публічних лекціях, на групових консультаціях, на семінарах, в тематиці курсових робіт, планах роботи наукових гуртків.

Таким чином, аналіз реформації змісту основних фахових дисциплін, зміна ідеології висновків і узагальнень вносили значні корективи в роботу кафедр історичного факультету. «Підпорядкування історичного матеріалу, фактів, подій ідеології стало нормою у фаховій підготовці вчителя історії. Кафедри історії своєю навчальною роботою у процесі читання лекцій не тільки поглиблювали й розширювали знання студентів, а й підносили їх на новий ідейний рівень», – зазначав А.А.Булда [423, с. 259]. Зміст історичної освіти сприяв ідейному формуванню радянського вчителя-історика, більшовика, агітатора і пропагандиста ідей партії.

Паралельно із читанням лекційних курсів проводились практичні заняття, які проводились за окремою, затвердженою на кафедрах тематикою, і метою їх проведення було: поглибити знання студентів з окремих найскладніших питань курсу, ознайомити їх з певним мінімумом історичних джерел, найважливіших

історичних документів, виробити певні навички роботи над історичним документом, вміння його читати й аналізувати, використовувати його в аналізі та викладі того чи іншого історичного питання; виробити у студентів певні навички реферувати документ чи певну невелику групу документів з заданої теми, а також навчити їх самостійно опрацьовувати окремі питання на основі певного кола документів і літератури та оформлювати їх як доповідь. Відповідно до цього на практичних заняттях студенти опрацьовували доповіді з окремих актуальних питань тематики курсу, вони зачитувались та обговорювались у групах [289, арк.25].

Великого значення в підготовці кадрів істориків було надано самостійній роботі студентів. Цю роботу було організовано ще на перших курсах, але більш широко це питання набуло розголосу після одержання наказу ВКВШ УРСР «Про організацію самостійної роботи студентів» [20, арк.7]. У зв'язку з цим проводились методичні бесіди зі студентами, де обговорювались питання про важливість самостійної роботи, наочно показували, як слід вивчати певну тему курсу, як складати конспекти, класифікувати записи, робити виписки та вирізки [284, арк. 21], було звернуто увагу кафедрами на роботу наукових гуртків студентів, написання курсових робіт, проведення науково-теоретичних конференцій, вважаючи їх за кращий спосіб залучити студентів до наукової роботи і надати їй масового характеру, охопивши ними якомога більшу кількість студентів [43, арк.24]. На заняттях гуртків розглядались різні історичні теми, наприклад: утворення радянської держави; походження російського, українського, білоруського народів; історичне значення приєднання України до Росії; шведська інтервенція і боротьба з нею російського народу; возз'єднання українського народу [42, арк. 23]; Гомерівське питання; арабська культура, її класова суть та значення; «Чорноморська проблема і боротьба СРСР за її розв'язання», Жанна Д'арк – героїня французького народу часів середньовіччя; М.В.Фрунзе – видатний радянський полководець часів громадянської війни та ін. [43, арк.24]. Наукові гуртки суспільних наук значну увагу приділяли розробці тем науково-атеїстичної пропаганди, історії КПРС, революції 1905–1907 рр., зокрема у західних областях

України з використанням місцевих архівних матеріалів, а також вузлових питань історичного та діалектичного матеріалізму [168, арк.43]. У численних гуртках на кафедрах готували і читали доповіді з різних наукових питань, написання яких часто живило дослідницьку іскру. На щорічних підсумкових наукових конференціях повідомлялися результати цих досліджень. На конференціях, як правило, працювали секції, що охоплювали різні напрями студентських наукових досліджень. Щороку кращі студентські роботи відзначалися різними нагородами Міністерства освіти УРСР та Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР [468, с. 59].

Заслужувала на увагу різноманітна методична робота, яка проводилась кафедрами за їх ініціативи. Так, на історичному факультеті Одеського педагогічного інституту з метою підвищення інтересу студентів до практичних занять та поглиблення навичок у їх самостійній роботі над першоджерелами, була організована самостійна робота студентів над архівними матеріалами, над вивченням документів «Руська правда», «Звід руських літописів» та інші, робота в археологічному музеї, ознайомлення із стародавніми пам'ятками на місці археологічних розкопок (м. Ольвія), використання документів у музеї оборони. У Сталінському педінституті кафедри склали списки рекомендованої літератури не по курсах, а по темах, що значно покращило самостійну роботу студентів. Кафедра історії СРСР брала участь у дискусії з питань періодизації [98, арк.54]. Враховуючи специфіку предметів на історичному факультеті, були запроваджені такі види робіт як складання історичних карт, диспозицій, хронологічних таблиць, схем; конспектування, складання плану, тезисів; добір цитат та ілюстративного матеріалу з художніх творів за змістом теми окремої лекції [45, арк.23]. В інститутах неабияку увагу приділяли вдосконаленню форм і методів самостійної роботи студентів, зокрема, у плані вироблення раціональних прийомів опрацювання літератури, уміння постійно поповнювати свої знання [468, с. 59].

Новим в організації самостійної роботи студентів було введення індивідуальних завдань. При завданнях, рівень яких вищий за середній, цей вид роботи мав найбільший ефект, змушуючи студентів звертатися до теоретичних

положень дисципліни, відточувати необхідний аналітичний апарат, згадувати вивчений матеріал попередніх років, шукати відповіді в літературі, у складних випадках звертатися за консультацією до викладача. Виконавши таке завдання студент здавав його викладачу. Цей досвід виявився досить вдалим, забезпечивши більший інтерес до дисципліни та гарне її засвоєння [56, арк.28-29].

Наприкінці 40-х – на початку 50-х років гостро постало питання про роботу кафедр методик у педагогічних інститутах, у тому числі й кафедри методики історії. Аналіз архівних джерел вказує на те, що у переписці Міністерства освіти України з ректором Київського педінституту І.Д.Золотоверхим висловлювались пропозиції щодо роботи кафедр методик. У повоєнний час були відкриті кафедри методики викладання історії та інших дисциплін. Ця спроба була викликана тим, що в практиці фахових кафедр існувало зневажливе ставлення до методичних дисциплін. Як правило, викладання методики доручалось другорядним членам кафедр, які не мали достатньої підготовки для викладання фахових дисциплін та фахівцям спеціальних дисциплін у порядку довантаження, коли їм не вистачало годин. Через це фахівці уникали брати на себе викладання методики, мотивуючи це своєю необізнаністю з роботою школи. Це викликало потребу запрошувати на читання методичних дисциплін та управління педагогічною практикою практичних робітників школи або спеціалізувати на цьому тих викладачів, які не виправдали себе в читанні фахових дисциплін. Таке становище призвело до того, що викладачі методичних кафедр опинилися між кафедрами фахових дисциплін і кафедрою педагогіки. Керівництво педагогічною практикою зосереджувалось на кафедрі методики [423, с.260].

На читання курсу методики викладання історії у 1949/50 н.р. виділялось за навчальним планом 94 год., з них 58 – лекційних, 36 практичних на III курсі, 5-го та 6-го семестру. Зміст лекційного курсу з методики був дуже заідеологізований. Так, наприклад, до лекції на тему «Історія як предмет в школі» були включені питання про роль мови в історії суспільства, а до лекції про вивчення питань культури на уроках історії внесли доповнення і висновки з праці Сталіна

«Марксизм і питання мовознавства» про те, що мова і культура є процесом внутрішнього розвитку слов'ян і руського народу і не могла бути занесена ззовні.

Педагогічна практика як завершальний етап навчально-виховної роботи студентів, сприяла встановленню ступеня готовності студентів до майбутньої педагогічної діяльності. Цим основним завданням і підпорядковувалась організація, проведення та керівництво педагогічною практикою у педвузі. В основу педагогічної практики покладено покращення наукової якості пробних уроків, виховання радянського патріотизму і радянської національної гордості в учнів на уроках, оволодіння передовим педагогічним досвідом кращих вчителів [98, арк.32]. Студенти II курсів проходили практику з педагогіки, вона мала головним завданням систематичне та безпосереднє вивчення студентами загальної організації та характерних особливостей навчально-виховної роботи середньої школи в 5–10-х класах та виконання виховної роботи. Під час комплексної педагогічної практики на III курсі в 5–7-х класах, студенти повинні були навчитися: спостерігати та аналізувати різноманітні види навчально-виховної роботи за планом класного керівника, здобути навички у проведенні позакласних заходів за спеціальністю, в організації та проведенні уроків, особливо в оволодінні такими методами навчання як розповідь, бесіда, демонстрація. Під час цієї практики студенти мали застосовувати свої знання з психології, а саме – написати дві характеристики на учня. Що стосується педагогічної практики на IV курсі, то вона була завершальним етапом, який підводив студентів до їх практичної діяльності в школі. Вона організовувалась у 8–10-х класах. У практику IV курсу складовою частиною увійшла практика з психології. Студенти вчилися складати психологічні характеристики як окремих учнів, так і всього класу [237, арк.3,7,8].

У практику всіх інститутів впроваджувався досвід проведення до початку практики інструктивних засідань із студентами-практикантами і окремо із викладачами (груповими керівниками, методистами). На цих засіданнях студентів знайомили з програмою педпрактики, формами її організації та проведення. На засіданнях керівників практики, методистів розглядались питання методики

проведення педпрактики, про критерії оцінювання тощо. Цінним досвідом в організації та проведенні педпрактики деякими вузами було те, що у підсумку була проведена науково-практична конференція за участі вчителів та керівників шкіл (Полтавський, Київський педінститути).

Недоліки в теоретичних знаннях під час педагогічної практики, зустрічались здебільшого у студентів учительських інститутів. Пробних уроків студенти педагогічних інститутів давали по шість – вісім, а студенти учительських – по чотири – шість. Слід відзначити, що студенти відвідували багато уроків. У середньому кожен студент відвідав від 30 до 150 уроків. Але таке відвідування не завжди було корисним для студентів, оскільки більшість таких уроків не були запланованими як показові. Обговорення пробних уроків проводилось в той самий день у присутності студентів групою по чотири – шість осіб, методиста, вчителя предмета, представника кафедри педагогіки. Під час обговорення пробного уроку того чи іншого студента підлягали аналізу всі сторони та моменти цього уроку за активної участі студентів. За підсумком розгляду практиканту виставлялась оцінка за проведений урок [98, арк.40].

З метою покращення керівництва та контролю педагогічною практикою інститутами своєчасно розроблялися такі документи як форми індивідуальних планів, щоденників, протоколів, інструкцій, форм звітів. Кілька інститутів (Полтавський, Криворізький, Ровенський та ін.) запозичили форми цих документів від Київського педагогічного інституту. Величезна роль у цій справі належала кафедрам методики історії [98, арк.35].

У системі професійної підготовки вчителів історії важлива увага приділялась питанням піднесення культури мови студентів та дотримання мовного режиму у вищому навчальному закладі. У Положенні про єдиний режим грамотного письма і культуру мови в педвузах сказано, що кожен викладач, яку б дисципліну він не викладав, повинен бути зразком для студентів, володіти бездоганно точною, виразною і якісною мовою (усною чи письмовою) [423, с.305].

Середина 50-х років у роботі кафедр історії була відзначена значною реорганізацією. Відповідно до наказів міністра вищої освіти СРСР, у педагогічних інститутах відбувся процес закриття кафедр історії СРСР і загальної історії і включення предметів, які викладались на цих кафедрах, до складу кафедр марксизму-ленінізму або створювались просто кафедри історії [159, арк. 4,7].

Проблеми професійної підготовки вчителів історії за умов роботи історичних факультетів педінститутів досить гостро постали наприкінці 1955 р. Низький рівень фахової підготовки майбутніх вчителів історії зумовив те, що партійні органи поставили питання про реорганізацію мережі історичних факультетів у педінститутах. Відділ науки ЦК КПУ порушив питання про передачу державним університетам справи підготовки вчителів-істориків, які до цього готувались у педінститутах. Пропонувалось залишити історичні факультети лише в трьох педінститутах: Ніжинському, Сталінському, Кримському. Міністерство освіти в своєму листі висловлювало ставлення до цього рішення, наголошуючи на недоцільність проведення цього заходу: «... як засвідчив досвід, вищі навчальні заклади забезпечують кращу підготовку кадрів вчителів-істориків, ніж університети, бо дають їм більш ґрунтовну професійну підготовку. Протягом чотирьох років навчання педвузи забезпечують необхідну для вчителів історії спеціальну кваліфікацію, а тому не має жодної потреби збільшувати термін підготовки вчителів історії до 5 років в університеті» [158, арк.3,4].

Міністерство освіти просило ЦК затвердити мережу історичних факультетів при педінститутах. Листи до ЦК КПУ направлялись майже від усіх педінститутів, де функціонували історичні факультети, з проханням залишити за педінститутами професійну підготовку вчителів історії. Так, директор Сумського педінституту в своєму листі вказував на недоцільність ліквідації в інститутах історико-філологічного факультету, який був в усіх відношеннях провідним в інституті [221, арк.2]. Так, кінець 1955 – початок 1956 рр. стали завершальними етапами в роботі переважної більшості педінститутів, історичні факультети яких у 1956 р. були передані державним університетам. У цей час відкриваються заочні

відділення історії у Київському, Харківському, Одеському, Львівському, Ужгородському та Чернівецькому університетах [160, арк. 19].

Отже, підготовка вчителів-істориків, у зазначений період, у педагогічних та учительських інститутах УРСР мала свої особливості. Це був час, коли історична освіта переживала складні часи в своєму розвитку, що знайшло своє відображення в схемі побудови навчальних програм та курсів, продиктованих радянським урядом та партією у своїх наказах зверху.

3.2. Розвиток кадрового науково-педагогічного потенціалу

Розгляд кадрового забезпечення науково-педагогічного складу педагогічних вузів у досліджуваний період слід розпочати із з'ясування забезпеченості завідувачів історичних кафедр та характеристики їх наукової кваліфікації.

За статутом вищих навчальних закладів СРСР очолювати кафедри мали право професори або доценти, до обов'язків яких входило: читання лекцій, керівництво та систематичний контроль за їх якістю, практичних занять, консультацій, рецензування контрольних робіт та навчально-методичної документації; керівництво ідейно-виховної, самостійної роботи серед студентів, керування практикою, розробка її методичного плану; розробка тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри та її виконання, підбір співробітників кафедри та кандидатів в аспірантуру, керівництво підготовкою аспірантів, підвищення наукової кваліфікації та ідейно-теоретичного рівня членів кафедри; надання наукової допомоги відповідним галузям народного господарства та культури; організація та керівництво лабораторіями та кабінетами [258, арк.54]. Тому обіймати таку посаду могли лише висококваліфіковані професори, доценти, які мали якісну теоретичну та методичну підготовку, вміли застосовувати свої знання та досвід у професійній діяльності. Та постає питання, чи покращилась ситуація з забезпеченням кадрів на цю посаду, порівняно з періодом 1943–1945 рр.

Так, на 1945/46 н. р. ситуація із забезпеченістю висококваліфікованих кадрів на посаду завідувачів історичних кафедр була вкрай незадовільною, особливо в

учительських інститутах: наприклад, у Дрогобицькому цю посаду обіймав старший викладач І.А.Короновський [31, арк.16], в Чернівецькому – М.А.Шумович, який також не мав вченого звання та ступеня, маючи стаж у вузах 12 років, викладач М.Ф. Голованов [32, арк.6]. Як зазначалось у звіті про роботу педагогічних вузів, склад завідувачів кафедр відносно їх наукової кваліфікації на 1946/47 н. р. залишався незадовільним. У педінститутах – 45 %, а у учительських інститутах – 74% кафедри очолювались особами, які не мали наукового ступеня та звання [39, арк.12]. Це можна пояснити відсутністю прагнення викладачів підвищувати свій науковий рівень у складний період української історії, коли за різні прояви правдивого трактування української історії їм загрожували масові звільнення, арешти, позбавлення волі та можливості працювати. Як зазначав О.Довженко в «Україні в огні», правдиво змалювавши долю українського народу в ці часи: «Єдина країна в світі, де не викладалась історія цієї країни, де історія вважалась чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним, – це Україна... Ніхто не хотів вчитися на історичному факультеті. Посилали в примусовому плані. Професорів заарештовували майже щороку, і студенти знали, що історія – це паспорт на загибель» [337, с.135-136]. А тим, хто вже мав вчені звання та ступені, отримані ще до війни, доводилось підлаштовуватись під режим, щоб мати можливість виживати та навчати студентів.

Відразу після війни керівництвом СРСР було вжито кілька заходів, спрямованих на підвищення ефективності ідеологічної роботи, «...тісніше пов'язати її з життям». У 1945–1946 рр. ЦК ВКП(б) ухвалив серію постанов з пропаганди на посилення ідеологічної роботи у сфері суспільних наук. Велика частина передових статей журналів «Большевик», «Вестник высшей школы» присвячувались саме ідеологічним питанням тощо [422, с.6,7]. Так, наприклад, у журналі «Большевик» за 1945 р. можна це прочитати: «Якщо говорити про загальне завдання, яке стоїть перед радянськими ученими, тими людьми, які працюють в галузі суспільних наук, то воно полягає у всебічному закріпленні, зміцненні нашої воєнної, економічної, політичної і ідеологічної перемоги над фашизмом, в її самому широкому поширенню серед мільйонів людей» [369, с.15].

Відповідні завдання ставились і для вищих навчальних закладів УРСР. Серед головних завдань, що стояли перед педагогічними інститутами на повоєнний час були: система заходів для зміцнення ідейно-політичного виховання студентів, піднесення їх загальної культури; організоване і систематичне включення всього професорсько-викладацького колективу у відбудову господарського й культурного життя країни, пропаганди серед мас ідей марксизму-ленінізму, досягнень радянської науки як живим, так і друкованим словом [20, арк.13,1]. Висококваліфіковані наукові сили професорів, доцентів, викладачів та асистентів успішно виконували навчальну, науково-дослідну та громадську роботу і змушені були задовольняти вимоги, поставлені партією та урядом. Як зазначалось у газеті «За радянські кадри» від 9 січня 1948 р.: «...вся система навчання повинна була бути перейнята духом більшовицької партії. Викладання дисциплін має проводитись на основі марксистсько-ленінської методології, бути непримиренним до антинаукових буржуазних концепцій. Це великою мірою залежить від ідейного загартування професорів і викладачів..» [477, с.383].

Влітку 1946 р. відбувся перший після війни пленум ЦК ВКП(б), на якому накреслено генеральну лінію партії на повоєнний період і ухвалено кілька постанов, що мали на меті відновлення радянських порядків, зокрема, визначено курс на нову ідеологічну чистку. Її проведення Й.Сталін доручив членові Політбюро ЦК ВКП(б) А.Жданову. Для проведення ідеологічної чистки в Україну був відряджений вірний соратник Й.Сталіна, досвідчений погромник української інтелігенції, науки і культури Л.Каганович. Значні зусилля більшовицької влади спрямовувався на витравлення історичної пам'яті українського народу. Радянські історики були змушені платити данину тоталітарному режиму, який наклав своє вето на висвітлення та аналіз багатьох подій і явищ, без розкриття яких не можна було об'єктивно відобразити складні перипетії людського життя. Багато історичних джерел опинилися в «спецхранах» і були недоступними для істориків [575, с.205-206].

Комуністична партія налаштовувала всіх працівників суспільних наук, у тому числі істориків, на рішуче покращення наукової роботи, в основу мало лягти

глибоке вивчення теорії марксизму-ленінізму. Глибоке оволодіння основ революційної теорії, марксизмом-ленінізмом, вважалось важливою умовою плідної праці історика. Велике значення для піднесення історичної науки, для підвищення рівня теоретичної підготовки радянських істориків мали вимоги партії про розгортання критики і самокритики, про організацію творчих дискусій, оскільки жодна наука не може розвиватися без боротьби думок, без свободи критики [405, с.69].

Історично склалося, що інтелігенція не була однорідною, монолітною масою за своїми світоглядними установками, стереотипами і стратегіями поведінки, за характером відносин із комуністичною владою, з огляду на ціннісні, соціокультурні й морально-психологічні настанови. Частина науково-педагогічної інтелігенції у повоєнний період обрала пристосуванство, споглядання, інша – підлабузництво, третя – неприязнь до комуністичної влади, четверта – навпаки щиро вірила в особливу позитивну роль партії у житті народу [477, с.197]. У колах викладацьких кадрів історичних факультетів переважало пристосуванство.

Г.Маленков, звертаючись до М.Хрущова в листі, писав: «...місцеві вчені не хочуть займатися викриттям злочинної ролі Мазепи, чи стародавніх зв'язків Львова з Москвою, з усією Руссю, а якщо і роблять, то несміливо, оглядаючись, під примусом, зовсім не з тим ентузіазмом...» [202, арк.25]. Для того, щоб мати можливість проводити педагогічну та наукову діяльність, більша частина викладачів змушена вести подвійне інтелектуальне і духовне життя. Одне – у всіх на виду, коли особа повторювала комуністичні постулати, інше – розкривала своє справжнє ество, обмежуючись колом найбільш довірених осіб [477, с.198]. Так, наприклад, професор В.О.Голобуцький, який працював у Київському державному педагогічному інституті імені О.М.Горького, зазначав «справжню наукову інтелігенцію, було поставлено перед вибором: бути знищеною чи «вчитись» у партійних функціонерів теорії класової боротьби при аналізі історичних подій...». Тому, у своїй науковій і педагогічній діяльності В.О.Голобуцький майже не виходив за межі офіційно прийнятих суспільно-політичних нормативів, хоча в

періоди лібералізації тоталітарного режиму тяжів до виявів українськості [507, с.16].

Склад історичних кафедр у кожному педагогічному вузі неодноразово змінювався. Прізвища та імена тих людей, які працювали в означений історичний період на історичних факультетах педагогічних інститутів УРСР, в історіографії за різних обставин та міркувань залишились поза увагою. Розглянемо кадрову забезпеченість педагогічних інститутів, враховуючи їх кількісні та якісні показники.

Вінницький державний педагогічний інститут імені М.Островського: *Кафедра історії СРСР та УРСР:* два доценти – к.і.н., доц. Н.М. Бабляк (зав. кафедри до 1951 р., переведений до Луцького педінституту) [120, арк.4], ст.викладач історії України І.А.Пшук (зав. кафедри з 1951 р.), доц. Т.Е.Купряшкін, асистент кафедри Л.Г.Кузнєцова – написали кандидатські дисертації [55, арк.28], ст. викладач Г.А.Лютворт, Я.П.Зінчук (у 1955 р. захистила кандидатську дисертацію) [175, арк.8]. *Кафедра всесвітньої історії:* ст. викладач А.І.Каневський (зав. кафедри), М.Б.Рубін, асистент Жук [55, арк.7], викладач А.А.Созикіна [120, арк.76]. *Кафедра марксизму-ленінізму:* П.Т.Волков (завідувач кафедри), Розенфельд, Горобець, Пацей, Ф.С.Сокових, ст. викладачі Ю.О.Степаненко, Парнякова [55, арк.27], М.К.Ніколаєнко, асистенти М.І.Дика, П.М.Бескоровайний [108, арк.8], П.А.Мельничук У 1955/56 н. р. захистили кандидатські дисертації: Ю.О.Степаненко, Ф.С.Сокових [175, арк.8]. Кафедра історії СРСР та УРСР подавала приклад комплексної розробки наукової тематики (у колективній праці «Історія Вінниччини з давніх часів до наших днів» (Н.М.Бабляк, Т.Е.Купряшкін, І.А.Пшук, Г.А.Лютворт) [55, арк.28]. В інституті до кінця 1955 р. не було жодного доктора наук і професора, що безумовно є значним недоліком, а викладачі, які мають учений ступінь кандидата наук над докторськими дисертаціями працювали дуже повільно [175, арк.9].

Ворошиловградський державний педагогічний інститут імені Т.Г.Шевченка. *Кафедра історії СРСР та УРСР:* к.і.н., доц. Я. І.Корчмар (зав. кафедри) [109, арк.22], А.А.Стрельцов, В.В.Прус, П.С.Самков (захистили

кандидатські в 1947/48 н. р.), Хвостов. *Кафедра всесвітньої історії*: І.А.Раднікін, без наукового звання та ступеня (зав. кафедри) [56, арк.8, 47, 67]. *Кафедра основ марксизму-ленінізму* була представлена: к.і.н., доц. І.Г.Паскель (зав. кафедри), к.і.н. Н.Г.Гончаренко (з 1950 р.), А.І.Гуров, С.П.Калпахчян, Д.А.Жданов, які захистили кандидатські дисертації у 1954/55 н. р. [162, арк.4].

Житомирський державний педагогічний інститут. *Кафедра історії СРСР*: зав. кафедри ст. викладач Ю.О.Ковмір (у 1954 р. підготував до захисту кандидатську) [164, арк.8], Глузман, Виноградова, Трохимчук, доц. Логунов, ст.викладачі Айзман, Ігдал [57, арк.16]. *Кафедра загальної історії*: зав. кафедри, доц. Коваленко; ст. викладач П.І.Руднєв (у 1954 р. підготував до захисту кандидатську), доцент Ланда [110, арк.22], доц. Левін [134, арк.41]. *Кафедра марксизму-ленінізму*: к.і.н. К.О.Кісельов, к.і.н. Білоусова, Колесніков, ст. викладач Шуляк, доц. Петровський, Смоляр, Гордієнко, Голубицький, А.У.Дудін (у 1954 р. підготував до захисту кандидатську дисертацію) [110, арк.6].

Київський державний педагогічний інститут імені О.М.Горького. *Кафедра історії СРСР*: проф., д.і.н. А.О.Введенський (зав. кафедри до 1949 р.), проф., д.і.н. В.О. Голобуцький (зав. кафедри 1949–1954 р.), доц. І.Д.Золотоверхий (зав. кафедри з 1954 р.) [289, арк.19], к.і.н., доценти М.І.Марченко (у минулому ректор Львівського (радянського) університету, який зазнав репресій; спеціаліст у галузі української історіографії), Л.В.Жилінська (яка займалася дослідженнями в галузі економічної історії України та Визвольної війни середини XVII ст.), К.Г.Гуслиний (відомий спеціаліст з історії українського козацтва і етнографії), І.П.Наулко; к.і.н., ст. викладачі П.М.Шимко-Шмага (Додаток Б.5), А.А.Вовк, В.К.Шурубалко, Ф.Є.Лось, К.І.Стецюк, ст. викладачі М.К.Коваль, Р.В.Бершеда, викладачі К.С.Бачинська, А.М.Федченко, С.М.Перчик [272, арк.1]. *Кафедра загальної історії*: доценти Г.С.Левін, І.Д.Кундюба (Додаток Б.9), к.і.н. З.Є.Єнольський, В.Є.Мірошніченко, А.А. Виноградова [271, арк.2], к.і.н. З.І. Руда [288, арк.8]. *Кафедра методики викладання історії*: доц. Д.М. Скуратівський (зав. кафедри), доц. І.П.Наулко, ст. викладач М.І.Дегтярюк, аспірантка Т.О.Цвікальська [262, арк.1,2]. *Кафедра основ марксизму-ленінізму*: доц. Д.І.Бакулін (зав.

кафедри), к.і.н., доценти Ф.Л.Слободинська, М.А.Варшавчик, А.П.Лещенко, Н.Р.Доній; ст. викладачі Л.П. Тендерес (Додаток Б.6), Е.Е.Кастеллі, Ю.Л.Поляков, В.С.Бейліс, Г.Г.Письменний, Г.В.Сюсюра, П.Е.Чабай, Н.М.Кубрушко, Н.Г.Спатарь, А.І.Шевченко, викладачі Х.С.Лезова, Р.С.Спіноза [279, арк.1].

Львівський державний педагогічний інститут. Не було жодного професора, за винятком колишнього директора інституту С.М.Смолинського [100, арк.2]. *Кафедра історії народів СРСР* – к.і.н. П.Н.Чуприна (зав. кафедри) [124, арк.14-15]., к.і.н. (з 1954 р.) Г.Г.Черних, Г.І.Ломов, М.Д. Меньшов. *Кафедра всесвітньої історії* – к.і.н., ст. викладач А.Ф.Коваленко (зав. кафедри) к.і.н., ст. викладач М.А.Кисельова [148, арк.3, 4], І.Ф.Росихін, В.Ф.Інкін [168, арк.6]. *Кафедра марксизму-ленізму:* А.Н.Савчук (зав. кафедри), І.В.Довгаль [100, арк.3], к.і.н., ст. викладач В.К.Макаєв [148, арк.3].

Таблиця 3.1.

Порівняльна таблиця якісного складу історичних кафедр Львівського державного педагогічного інституту (1952/53 – 1954/55 н.р.)*

Кафедра	1952/53 н. р.		1954/55 н. р.		
	Мають вчений ступінь, наукове звання	Не мають вченого ступеня, наукового звання	Мають вчений ступінь, наукове звання	Не мають вченого ступеня, наукового звання	Всього викладачів, включаючи зав. кафедри
Марксизму-ленізму	2	11	5	6	11
Історії СРСР	2	3	3	2	5
Всесвітньої історія	2	1	4	-	4

*складено на основі [137,168, арк.3,7].

Ніжинський державний педагогічний інститут імені М.В.Гоголя. *Кафедра історії СРСР та УРСР:* доценти Л.В.Олійник, Г.І.Кулик, старші викладачі, к.і.н. А.А.Медведська, к.і.н. (з 1952 р.) М.І. Белан *Кафедра всесвітньої історії:* д.і.н, проф. К.Е.Гриневич (зав. кафедри), к.і.н. І.І.Ліхтенфельд, ст. викладачі П.П.Серпенінов [138, арк.163,168], М.М.Ярошенко (з 1954 р. к.і.н.) [149, арк.5]. *Кафедра основ марксизму-ленізму:* к.ф.н, доц. М.І.Повод (зав. кафедри), к.е.н., доц. А.Г.Приходько, ст. викладачі І.Д.Шут, А.Т.Гора,

Г.Д.Прихно, В.І.Спесивцев, В.І.Солдатов, В.Д.Шевченко, Н.Е.Буряк; асистенти А.А.Тамбовцева, Н.Г.Глинка [126, арк.128,129],

Одеський педагогічний інститут. Кафедра історії СРСР та УРСР, кафедра всесвітньої історії: доц. А.Я.Гансов (зав. кафедри), ст. викладач, (к.і.н. з 1955 р.) Г.І.Нільве, к.і.н. Н.І.Владимірова [181, арк.4]. к.і.н. А.Д.Савчук, доц., кандидати наук М.С.Синіцин, А.Н.Меліхов [101, арк.5,15]. *Кафедра основ марксизму-ленізму:* к.і.н. А.К.Покритан (в.о. зав. кафедри) [150, арк.10], к.і.н. Н.Ф.Непочатих (в.о. зав. кафедри), к.і.н. М.М.Лукіна, ст. викладачі К.П.Санькова, П.А.Бокало, С.К.Савков, О.Т.Альошкін, І.М.Масіч, В.М.Немченко, доц. С.І.Магазинера, аспірантка І.А.Болдарева [181, арк.39]

Полтавський державний педагогічний інститут. Кафедра марксизму-ленізму: к.ф.н., доц. Д.В.Степанов (зав. кафедри) к.і.н. Г.І.Мандич, викладачі М.І.Різун, М.І.Малич (к.і.н. з 1953 р), П.Д.Мураченко, І.Н.Попик, С.Я.Пейсахзон, Н.Г.Матюков, Б.І. Лозовський [127, арк.5], Ю.І.Шептура, І. М.Бойко, В.С.Костенко [140, арк.93]. *Кафедра всесвітньої історії:* ст. викладач О.Х.Соколовський (зав. кафедри, к.і.н. з 1953 р.) [151, арк.6], ст. викладачі Л.Л.Блидченко, С.Х.Качан, викладачі за сумісництвом А.П.Степанова, А.А.Фуремс [140, арк.160].

Таблиця 3.2.

Наявний склад викладацького складу Полтавського педагогічного інституту на 1954/55 н. р.*

Кафедра	Проф. доц. наук	Доц., к/н	Канд. наук	Ст. викл.	Викл., асист.	Разом
Основи марксизму-ленізму	-	1	2	1	9	13
Історії СРСР	-	1	-	3	-	4
Всесвітньої історії	-	-	2	1	-	3

*складено на основі [170, арк.3].

Сталінський державний педагогічний інститут. Кафедра історії СРСР та УРСР: ст. викладач І.Я. Омеляненко (зав. кафедри), доц. С.А.Ксенофонов, к.і.н. І.І.Колодяжний, ст. викладач Г.П.Морозова, викладачі А.С.Ісаєнко, П.Я.Мірошниченко [152, арк.9], П.С.Столяр (к.і.н. з березня 1951 р.). *Кафедра*

всесвітньої історії: к.і.н., доц. А.С.Лисянський (зав. кафедри), к.і.н., ст. викладач М.А.Молдавська [116, арк.17,38,79], викладачі Б.Н.Холодй, Д.С.Цвейбель [152, арк.10-11], Л.А.Беспалова, В.Ф.Білик [182, арк.10]. *Кафедра основ марксизму-ленінізму*: ст. викладач М.Б.Сухаревський, П.Я.Мірошниченко [116, арк.25].

Сумський державний педагогічний інститут. Кафедра історії СРСР та УРСР: доц., к.і.н. С.М. Кафтарян (в.о. зав. кафедри), ст. викладачі Д.Е.Нукалов, В.С.Мусатенко, В.Е.Тичина, асистент П.М.Духовна. *Кафедра всесвітньої історії*: доц., к.і.н. Б.Г.Пільверман (в.о. зав. кафедри), ст. викладачі А.Е.Зубченко, Г.Н.Притула [102, арк. 6,7], В.Д.Жлобницький [115, арк.18]. *Кафедра основ марксизму-ленінізму*: к.е.н. М.Є.Карпенко (зав. кафедри); доц. Г.І.Носко [102, арк.36], ст. викладачі І.І.Краснопольський, Б.М.Мільштейн, О.П.Бова, Т.П.Басканов, А.Д.Михайличенко, І.П.Давиденко [115, арк.89-91].

Таблиця 3.3.

Забезпеченість кадрами кафедр суспільних наук Сумського педагогічного інституту на 1951/52 н. р.*

Кафедра	Доц.,к/н	Доцентів	К/н	Без зв, ст.	Всього
Основ марксизму-ленінізму	-	-	-	3	3
Історії	2	-	-	5	7

*складено на основі [129, арк.7].

Таблиця 3.4.

Забезпеченість кадрами кафедр суспільних наук Сумського педагогічного інституту на 1955/56 н. р.*

Кафедра	Докт. наук	Доц., к/н	Ст. викл.,к/н	Всього
Основ марксизму-ленінізму	-	1	2	12
Історії	-	3	2	7

*складено на основі [184, арк.3].

Харківський державний педагогічний інститут. Кафедра історії СРСР та УРСР: зав. кафедри к.і.н., доц. К.К.Шиян (1945-1950 рр.), доц. І.П.Дементьєв (1951-1956 рр.), к.і.н. І.Л.Шерман [322, арк.7]. *Кафедра всесвітньої історії*: зав. кафедри проф. А.О.Івановський (до 1951 р.), доц., к.і.н. С.І.Сидельников (з 1951

р.), доц. Г.В.Фрізман, А.Т.Прокопчук, викл. Ю.Г.Литвиненко [320, арк. 99].
Кафедра основ марксизму-ленінізму: Ф.А.Мельник, Ф.І.Дніпровий [130, арк.12].

Згідно з рішенням Ради Міністрів СРСР з 50-х років учительські інститути почали реорганізовувались на педагогічні інститути. Кременецький і Станіславський, Кам'янець-Подільський учительські інститути з 01.09.1950 р. [107, арк.13-14], Дрогобицький та Луцький учительські інститути в 1951/52 н.р. [119, арк. 6], Осипенківський з 01.09.1953 р. [147, арк.5]. Чисельна кількість викладачів історичних кафедр залишились працювати в цих закладах. Тому доцільно розглядати кадровий склад вже в реорганізованих інститутах.

Кременецький педагогічний інститут (реорганізований з 1950 р.).
Кафедра історії: к.і.н. А.Г.Михайлюк (зав. кафедри), В.Ф.Москаленко, О.А.Вергілес. *Кафедра основ марксизму-ленінізму*: Н.Н.Миколаєнко (зав. кафедри), В.М.Чубатий, І.Я.Забокрицький, М.А.Пастернак, Н.Д.Товкач [113, арк.18, 20, 32].

Станіславський педагогічний інститут (реорганізований з 1950 р.).
Кафедра історії – доц. П.М.Денисовець (зав. кафедри), к.і.н. з 1953 р. М.К.Васюта, Е.І.Патлажан, к.і.н. П.Т.Рущенко, к.і.н. Н.І.Ксензенко, ст. викладачі М.Д.Лизогуб, В.Г.Січкара, викладачі І.Н.Побережний, Н.А.Сафронова, З.Р.Верховина [128, арк.23], Я.В.Сисоєва [153, арк.8,57]; ст. викладач методики історії Н.О.Софронова, к.і.н. Р.О. Прокоп [183, арк.17]. *Кафедра основ марксизму-ленінізму*: (к.і.н. з 1953 р.) Г.М.Ордовська, доц. Й.Д.Ремезовський, к.і.н. П.М.Яцков [128, арк.18]. к.і.н. Г.К.Потоцький, В.Г.Кравченко [183, арк.7].

Дрогобицький педагогічний інститут (реорганізований з 1951 р.).

Кафедра історії: к.і.н. І.Я.Кошарний (зав. кафедри), ст. викладач, к.і.н. П.Е.Маруня, ст. викладач О.М.Цибенко, А.П.Ігнатенко [133, арк.8-9], Г.О.Данількевич, Б.І.Коростишевський, В.Г.Мотренко, викладач О.А.Устенко
Кафедра марксизму-ленінізму: к.і.н. Т.І.Гапшенко (зав. кафедри), П.Т.Пацей, К.І.Скрипник, С.М.Сухоносів, М.О.Пурель, Г.К.Набока, М.С.Григорович, С.В.Федчишин, асистенти К.Ф.Курочкіна, Ю.І.Палкін, І.П.Лісінчук [163, арк.10,13].

Луцький педагогічний інститут імені Л.Українки (реорганізований з 1951 р.). Кафедра історії: доц. Н.М.Бабляк, к.і.н., доц. М.Д.Лизогуб, ст. викладачі Е.М.Виноградов, Д.А.Огарін. *Кафедра основ марксизму-ленінізму:* к.і.н. В.С.Крившич (зав. кафедри), ст. викладачі Д.П.Литвинець, Д.А.Перерва; викладачі Е.А.Лазебник, А.П.Загоруйко, В.І.Губенко [125, арк.9, 12].

Таблиця 3.5.

Забезпеченість кадрами кафедр суспільних наук Луцького педагогічний інститут імені Л.Українки на 1955/56 н. р.*

Кафедра	Всього	Проф., докт. наук	Доц., к/н	Ст. викл., к/н	Ст. викл.	Викл., асист.
Основ марксизму-ленінізму	10	-	1	1	1	7
Історії СРСР	10	-	6	2	1	1

*складено на основі [178, арк.3].

Осипенківський педагогічний інститут (реорганізований у 1953 р.) Кафедра основ марксизму-ленінізму: к.і.н. (з 1953 р.) І.І. Токаренко (зав. кафедри), ст. викладачі Е.Б.Карцовнік, А.І.Резніков, асистент С.Т.Рубан [156, арк.1].

Кам'янець-Подільський педагогічний інститут (реорганізований в 1950 р.) Кафедра історії народів СРСР: І.С.Зеленюк (зав. кафедри, к.і.н), ст. викладачі, кандидати наук І.Ф.Слизький (в.о. зав. кафедри, викладач історії СРСР та УРСР), П.С.Шилохвіст; канд. наук А.Г.Ткачук (викл. історії СРСР та УРСР); асистент Є.В. Тарахкало [165, арк.4], к.і.н. Г.Н. Яворський (викладач історії СРСР) [122, арк.8]. *Кафедра загальної історії:* доц., к.і.н. П.Ф.Лаптін (зав. кафедри, викладач нової історії та історії країн Сходу), ст. викладачі П.А.Цикра (викладач нової історії), П.А.Трень (викладач стародавньої історії та історії середніх віків) [146, арк.5]. *Кафедра марксизму-ленінізму:* доц., к.і.н. К.В.Маренко (зав. кафедри, викладач основ м-л), к.і.н. Д.М.Цимбалюк (зав. кафедри з 1954 р.), к.і.н. В.Д.Демиденко (викладач м-л), ст. викладач Ю.О.Степаненко (викладач політекономії), І.П.Лебедев (викладач м-л), викладач М.Г.Поготовка [111, арк.7], М.М.Землінська, Л.О.Бондарев [122, арк.74], ст. викладачі В.М.Голев, асистенти К.С.Константинов, В.М.Калашник, В.Г.Кулаєв, А.А. Грицюк [146, арк.5].

Кіровоградський педагогічний інститут (з 1949 р. – поновлений історичний факультет): Кафедра історії: к.і.н., доц. М.Е.Беркович (зав. кафедри), ст. викладач Е.Л.Житомирська, к.і.н. І.Ф.Калужний, П.І.Воробей [99, арк.3,14], ст. викладач Ф.М.Гудимович (викладач стародавньої історії) [123, арк.5], к.і.н, доц. Р.С.Столярова [112, арк.5]. Кафедра основ марксизму-ленінізму: М.Ф.Калужний (зав. кафедри), ст. викладачі А.В.Родзін, А.Н.Оленюк, Д.М.Волчанський, А.І.Дейнега [123, арк.10], І.С.Шендрик, асистенти І.М.Кириченко, Ф.К.Білявін [147, арк.9], І.П.Мар'їн [177, арк.4].

Для з'ясування динаміки соціально-демографічних показників викладацьких кадрів, а саме – віку, статі, національності, партійності, візьмемо для прикладу один із потужних педагогічних інститутів – Київський державний педагогічний інститут імені О.М.Горького.

Таблиця 3.6.

**Викладацький склад кафедри історії СРСР та УРСР КДПІ імені
О.М.Горького (1945–1956 рр.)***

ПІБ	Р/н	Нац.	Парт.	Вчений ст., звання	Рік захисту дисертацій
Вовк Андрій Аврамович	1910	Укр.	Канд. ВКП(б)	К.і.н., ст. викладач	1947 р.
Голобуцький Володимир Олексійович	1903	Укр.	Канд. ВКП(б)	Д.і.н., проф..	1947 р.
Золотоверхий Іван Демидович	1905	Укр.	Член ВКП(б)	К.і.н., доц.	1950 р.
Жилінська Лариса Володимирівна	1904	Укр.	Член ВКП(б)	К.і.н., доц.	1941 р., доц. – з 1947 р.
Марченко Михайло Іванович	1902	Укр.	Член КПРС	К.і.н., доц.	1940 р.
Гуслистый Кость Григорович	1902	Укр.	Член ВКП(б)	К.і.н., доц.	
Шимко-Шмага Павло Васильович	1903	Рос.	Член ВКП(б)	К.і.н., ст. викладач	1949 р.
Шурубалко Василь Кирилович	1905	Укр.	Член ВКП(б)	К.і.н, ст. викладач	Доц. з 1952 р.
Лось Федір Євдокимович	1908	Укр.	Член ВКП(б)	К.і.н, доц.	1940 р.
Стецюк Катерина Ісаківна	1905	Укр.	Член ВКП(б)	К.і.н., доц.	1946 р.
Федченко Афанасій Матвійович	1905	Укр.	Член ВКП(б)	Викладач	К.і.н. – з 1954 р.
Коваль Михайло Климентійович	1914	Укр.	Член ВКП(б)	Ст. викладач	К.і.н. 1952 р.
Перчик Серафима Марківна	1904	Євр.	Член ВКП(б)	К.і.н., доц.	К.і.н. з 1948

*складено автором на основі [238, 256, 257, 295, 297, 299, 300, 303, 305, 308, 309, 310].

Таблиця 3.7.

**Викладацький склад кафедри загальної історії КДПІ імені О.М.Горького
(1945–1956 рр.)***

ПІБ	Р/н	Нац.	Парт.	Вчений ступінь, звання	Рік захисту дисертацій
Левін Герц Соломонович	1903	Євр.	Позапарт.	К.і.н., доц	1938 р.
Кундюба Іван Дмитрович	1909	Укр.	Член ВКП(б)	К.і.н., доц.	1949 р.
Єнольський Зелік Афроїмович	1902	Євр.	Член ВКП(б)	К.і.н., доц.	1948 р. Доц. – з 1935
Мірошніченко Віра Єфимівна	1909	Укр.	Член ВКП(б)	К.п.н.	1951 р.

*складено автором на основі [276, 302, 304, 311].

Таблиця 3.8.

**Викладацький склад кафедри основ марксизму-ленінізму КДПІ імені
О.М.Горького (1945–1956 рр.)***

ПІБ	Р/н	Нац.	Парт.	Вчений ступінь, звання	Рік захисту дисертацій
Варшавчик Марк Акимович	1916	Євр.	Член ВКП(б)	К.і.н., ст. викладач	1948 р. Доц. з 1950 р.
Доній Микола Романович	1908	Укр.	Член ВКП(б)	К.і.н., доц.	1949 р. Доц. з 1950 р.
Тендерес Леонід Петрович	1904	Укр.	Член КПРС	К.і.н., ст. викладач	1952 р. Доц. з 1953 р.
Ясніцький Герман Іванович	1912	Укр.	Член ВКП(б)	К.і.н., доц.	1949 р.
Лещенко Ганна Петрівна	1912	Укр.	Член ВКП(б)	К.і.н., ст. викладач	1948 р. Доц. з 1950 р.
Слободинська Фаня Лазарівна	1899	Євр.	Член ВКП(б)	К.і.н., доц.	Доц. з 1938 р. 1948 р.
Кубрушко Микола Михайлович	1913	Укр.	Член ВКП(б)	К.і.н., ст. викладач	з 1953 р.
Дубіна Кузьма Кіндратович	1906	Укр.	Член ВКП(б)	К.і.н., доц.	1949 р. Доц. з 1951 р.

*складено автором на основі [264, 265, 274, 275, 296, 298, 301, 307, 312]

Як бачимо з таблиць, серед викладачів були представники різних національностей (українці, росіяни, євреї), але все ж таки найбільшу частку становили українці віком 30–46 років. За статтю переважали чоловіки, тобто, традиційно, істфаки залишались чоловічими і абсолютна більшість була членами ВКП(б). Помітна тенденція до підвищення наукового рівня викладачів у період

1947–1949 рр., саме на цей час припадає велика кількість захищених кандидатських дисертацій.

Намагаючись посилити ідеологічний вплив на викладачів, партійні організації створили мережу університетів марксизму-ленінізму, при інститутах діяли гуртки з вивчення історії КПРС. Міністерство освіти УРСР щорічно проводило заходи, спрямовані на підвищення наукової кваліфікації викладачів, а саме: при Київському, Одеському, Харківському педінститутах організовані консультаційні пункти, до яких прикріплювались викладачі педвузів для надання їм допомоги у здачі кандидатських мінімумів та написання дисертації. Так, наприклад, з 1 вересня 1945 р. у КДПІ імені О.М. Горького було організовано індивідуальну роботу професорів та викладачів з підвищення їх ідейно-політичного рівня. Цією формою роботи було охоплено 57 професорів і викладачів. За допомогою керівника доцента Т.М. Сопільнюка й доцента Д.І.Бакуліна вони визначили собі індивідуальну тематику і опрацьовували заплановані ними твори марксизму-ленінізму, одержуючи консультації. По закінченні вивчення твору з кожним викладачем проводилась підсумкова розмова по змісту твору [20, арк.22]. В основному, робота над підвищенням ідейно-теоретичного рівня і самостійного вивчення основоположників марксизму-ленінізму проходила в чотирьох формах: 1) внутрішньокафедральна робота; 2) індивідуальні обов'язки членів кафедри; 3) вивчення класиків марксизму-ленінізму в зв'язку з науковою роботою; 4) теоретичні конференції [235, арк.44-45].

Бюро Обкомів КП(б)У активно перевіряло роботу педагогічних вузів, зокрема, перевіряючи роботу КДПІ імені О.М.Горького, у протоколі № 173 від 29 грудня 1945 р., відмітили, що викладання соціально-економічних дисциплін в інституті мало ряд істотних недоліків: «В окремих лекціях важливі положення марксо-ленінської теорії викладаються без достатнього обґрунтування, поверхнево і не цікаво. Відсутня політична загостреність і ув'язка з сучасністю» [188, арк. 69]. Як відмічала Ф.Тартаковська у рецензії на лекцію Л.П.Тендереса «Розгром трьох походів Антанти, 4 з'їзд партії» від 17.09.1947 р.: «...лекція

прочитана сухо, без ілюстрацій, не застосована відповідна художня література...немає ув'язки, лектор не використав біографічний матеріал Леніна та Сталіна періоду громадянської війни...Вказані мною недоліки роблять лекцію нецікавою, нудною і це знижує її ідейний рівень» [207, арк.35].

Наведемо приклади гострої критики на окремих викладачів: доцент Глузман (Житомирський педагогічний інститут) у лекції «...не розкрив історичного зв'язку російського народу з братськими слов'янськими народами, не показав прагнення слов'янських народів до зближення з російським народом... Глузман не критично цитував в своїй лекції спогади Бісмарка, цим самим ставши на шлях низькопоклонства перед наукою буржуазного Заходу...У живій лекції Глузман ідеалізував Плеханова, називаючи його «великим марксистом» і не відтінивши того, що на другому з'їзді партії Плеханов протиставляв себе Леніну і скотився в болото меншовизму» [57, арк.23]. Кандидат історичних наук, доцент І.Г.Мартиненко (Станіславський педагогічний інститут) «...зарозумівся і перестав працювати над підвищенням своєї наукової і педагогічної кваліфікації, формально, догматично ставився до своїх обов'язків, внаслідок чого лекції і семінарські заняття з курсу основ марксизму-ленінізму проводив у відриві від практики сучасного будівництва комунізму, догматично і абстрактно, без будь-якого зв'язку із життям. Він безвідповідально поставився і до вивчення матеріалів XX з'їзду КПРС, став на шлях підміни вивчення історичних рішень XX з'їзду партії іншими темами з курсу основ марксизму-ленінізму» [183, арк.16]. Були піддані критиці і викладачі кафедри історії Кіровоградського педагогічного інституту: ст. викладач Е.Л.Житомирська допустила «грубі ідеологічні викривлення космополітичного характеру, висвітлювала неправильно, не по-марксистськи, утворення російської (руської) нації до періоду утворення Російської держави. Неправильно висвітлено колоніальну політику Катерини II» [99, арк.5]. Всі ці приклади вказують на те, що викладачі не бажали коритися волі партії та уряду.

Підготовка науково-педагогічних кадрів через аспірантуру в системі Міністерства освіти УРСР в зазначений період, проводилась у трьох педагогічних

<i>Продовження табл. 3.9.</i>													
Основи м-л	1	2	2	5	1	2	-	3	2	2	-	4	12
Іст. СРСР	-	2	3	5	1	-	-	1	2	1	1	4	10
Іст. УРСР	1	3	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Історія сер.віків	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1
Методика історії	-	1	-	1	2	-	-	2	-	-	-	-	3
Нова історія	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1

*складено на основі [98, арк.82].

У 1953/54 н. р. в річну аспірантуру було відкомандировано для написання кандидатських дисертацій – 30 осіб. Направлено на річні курси підвищення кваліфікації по суспільних науках – 14 осіб. Крім того, для завершення роботи над докторськими та кандидатськими дисертаціями викладачам надавались відрядження, творчі відпустки [143, арк.11].

Варто відзначити, що директори педагогічних інститутів, за винятком Київського, Харківського, Одеського педагогічних інститутів, не використовували всіх можливостей, які надавались урядом викладачам, для підвищення наукової кваліфікації. Будучи у річній аспірантурі, більше 30% викладачів не закінчували у визначений термін написання дисертацій. Педінститути мало займалися питанням підготовки викладачів для відкомандирування в докторантуру. Тому Міністерство освіти не забезпечувало виконання всіх наданих урядом місць у докторантуру.

Особливий інтерес становить науково-дослідна робота викладачів у цей період та з'ясування головних проблем, над якими вони працювали. Для такого аналізу візьмемо за приклад роботу викладачів історичних кафедр провідних вузів УРСР – Київського державного педагогічного інституту імені О.М.Горького та Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С.Сковороди.

У повоєнні роки підвищився інтерес до радянської проблематики, до вивчення історії радянського суспільства. Історична наука оголошувалась однією із найважливіших ланок ідеологічного фронту. У передовій статті журналу «Вопросы истории» підкреслювалось, що «...наукова розробка і написання історії

радянського суспільства – одне з найактуальніших і найвідповідальніших завдань, які стоять перед радянськими істориками» [403, с.4].

Загалом наукова робота викладацького колективу кафедр історичного факультету проходила на основі тих вимог, які висувались перед історичною наукою партією та Й.Сталіним. Ці вимоги зводились до таких: повернення до актуальної тематики історичних досліджень, розробці проблем робітничого руху, історичної долі і ролі слов'ян у європейській історії, зовнішньої політики СРСР, вивчення країн народної демократії, національно-визвольного руху у колоніальних та залежних країнах Сходу та ін. Виходячи з цих загальних завдань історичної науки, а також враховуючи конкретну підготовку та схильності кожного із членів кафедри, і планувалась робота всього колективу.

Кафедра історії України в повоєнний період працювала над такими проблемами: «Україна в революції 1905 р.», «Україна на початку ХХ ст.», «Німецький окупаційний режим на Україні», «Історія робітничого класу і селянства на Україні» [20, арк. 33]. Викладачі цієї кафедри написали та надрукували кілька наукових статей та праць.

Федір Євдокимович Лось (Додаток Б.8) (доктор історичних наук, професор, в інституті з 1944 до 1951 р.) працював над докторською дисертацією «Україна в революції 1905 – 1907 рр.», опублікував у наукових журналах такі статті: 1945 р.: «По знакомым дорогам» (нарис з Семирічної війни), «Броненосець «Потьомкін (до 40-річчя з дня повстання)», «Похід українських військ у Східну Пруссію за Семирічної війни», «Грудневе повстання на Україні (до 40-річчя революції 1905р.)»; 1946 р.: «До питання про думську українську Громаду в I та II Державній Думі», «Утворення Російської держави»; 1947 р.: «800-річчя Москви»; 1948 р.: рецензія на книгу В.Шерстюк «Становище робітничого класу і робітничий рух на Україні в другій половині ХІХ ст.»; 1949 р.: «Україна в буржуазно-демократичній революції 1905–1907 рр. Лекція для студентів-заочників педвишів», «Формування робітничого класу на Україні»; 1950 р.: «Керівна роль робітничого класу у визвольній боротьбі українського народу

проти царизму і поміщицько-капіталістичного гноблення»; 1951 р.: «К вопросу о формировании рабочего класса на Украине» [451, с.145,146].

К.І.Стецюк (кандидат історичних наук) працювала над темою «Нарис з історії Києва». Написала журнальні статті: 1945 р.: «Закарпатська Україна», «Григорій Котовський», також брала участь у складанні підручника з історії України для вузів (написала розділ до II тому історії України) [226, арк. 2]. У 1950р. була видана брошура «Віковічна дружба українського та російського народу», Варто відзначити, що ця публікація була проникнута комуністичною апологетикою, ця стаття об'єднувалася навколо ідеї «старшого брата», яка впливала з тези Й.Сталіна про особливі заслуги російського народу не тільки у Вітчизняній війні, а й в усій історії [447, с. 324].

Ф.П.Шевченко (кандидат історичних наук) працював над збірником документів про окупаційний режим німецько-фашистських загарбників, над тематикою з історії установ України в XVII – XVIII ст.» [226, арк.. 2].

Костянтин Григорович Гуслистий (доктор історичних наук, доцент, в інституті 1945 – 1952 рр.) видав кілька публікацій: 1945 р: «З історії боротьби українського народу проти церковної унії», «700-летие битвы под Ярославом»; 1946 р.: «Київська Русь», «Походження східнослов'янських народів і Київська Русь»; 1947 р.: «Коліївщина (історичний нарис)», «Турбаївське повстання»; 1948р.: «Так гартувалася велика дружба» (до 300-річчя Великої визвольної війни українського народу); 1949 р.: «Історичне значення Київської Русі і староруської культури»; 1950 р.: «Історична дружба українського і російського народів», «Світове значення культури Київської Русі»; 1951 р.: «Значення праць Й.В.Сталіна з питань мовознавства для радянської історичної науки»; 1952 р.: «Виникнення Київської держави» [451, с.142-143].

З нагоди 300-річчя «возз'єднання» України з Росією у 1954 р. був розроблений та схвалений ЦК КПРС спеціальний документ – «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954 рр). Його лейтмотивом було декларативно-пропагандистське твердження: «Навіки зв'язавши свою долю з братнім російським народом, український народ врятував себе від іноземного

поневолення і забезпечив можливість свого національного розвитку». Цей партійний документ, що мав директивний характер для всіх партійних, державних органів, для установ науки, навчальних закладів, містив офіційні оцінки всього історичного розвитку України від найдавніших часів до сучасності [447, с. 327].

Заідеологізованості й політичної упередженості не вдалося уникнути авторам В.А.Дядиченку, К.Г.Гуслистому та К.І. Стецюк у колективній монографії «Освободительная война 1648-1654 гг. и воссоединение Украины с Россией» (Київ, 1954 р) [195, арк. 71]. У них не стільки досліджувалися проблеми, скільки підганялися історичні факти під визначені в «Тезах» схеми, популяризувалися положення партійного документа як взірць творчого розвитку марксизму-ленінізму. Однак було б необ'єктивним оцінювати публікації з цієї проблематики лише в похмурих тонах, заперечувати будь-яке їх значення для науки [447, с. 330].

Кафедра історії СРСР також активно займалась науково-дослідною роботою. Професор Володимир Олексійович Голобуцький (в інституті з 1950 до 1955 р.) проводив значну роботу в сфері наукового дослідження. Окрім праці (фрагменти з монографії) «Із історії класової боротьби на Запоріжжі XVIII ст.» ним була написана стаття для історичних записок Інституту історії АН СРСР, а також кілька рецензій на наукові праці. Одночасно він продовжував працювати в Архіві УРСР. На науковій конференції викладачів історичного факультету в грудні 1951 р. він прочитав доповідь: «Гайдамацький рух на Запоріжжі у XVIII ст.» [272, арк. 10]. У 1953 р. на кафедрі працювали над проблемою Визвольної війни 1648–1654 рр. В.О.Голобуцький виконав планову роботу «Між Зборовим і Замостям». Із історії дипломатичних відносин у період Визвольної війни 1648–1654 рр. (для «Наукових записок» педагогічного інституту), а також дев'ять позапланових робіт. До них відноситься закінчена у 1953 р. монографія, присвячена дипломатичній історії Визвольної війни 1648–1654 рр., прийнята для видання АН СРСР. 1954 р. було опубліковано дві наукові студії: брошура «Богдан Хмельницький – великий син українського народу», стаття «До історії соціалістичних відносин на Запоріжжі у XVIII ст». Ним було написано шість рецензій на кандидатські дисертації, прорецензовані рукописи двох брошур, двох

книг (Кризкевича, Козаченко), провів консультації для наукових працівників м.Києва, Львова, Чернівців, Ужгорода, Харкова [285, арк.1-2].

Михайло Іванович Марченко (кандидат історичних наук, доцент, в інституті з 1945 до 1956 р.) в повоєнні роки написав кілька статей та праць: «Общественно-политические отношения в Сибири во 2-й половине XVIII века накануне пугачевского восстания», «В єдиній Українській радянській державі (до ратифікації Радянсько-Чехословацького договору про Закарпатську Україну Національними зборами Чехословаччини)» 1945 р.; був співавтором «Історії СРСР». В 2 т. [451, с.146]. Займався науковою роботою «Історія українського народу в творчості Т.Г.Шевченка і сучасної йому історіографії». У 1953 р. поза планом видав лекцію, присвячену Визвольній війні 1648–1654 рр. Головну увагу приділяв написанню докторської дисертації «Розвиток історичної думки на Україні в 40–60-х рр. XIX ст.» [285, арк. 2].

Лариса Володимирівна Жилінська (доцент, в інституті з 1946 до 1956 р.) працювала над темою: «Селянські бунти у вотчинах Печерської лаври в середині XVIII ст.» [272, арк.12]. У 1953–1954 рр. працювала над питанням розвитку капіталістичних відносин у сільському господарстві на Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст. і підготувала доповідь «До питання про розвиток капіталістичних відносин на Лівобережній Україні» [285, арк. 3].

Михайло Климентійович Коваль (кандидат історичних наук, викладач, в інституті 1944–1956 рр.) у жовтні 1951 р. захистив кандидатську дисертацію, підготував доповідь на тему: «Втілення ленінського декрету про землю на Україні (1917–1929 рр.) і зібрав матеріал для статті: «Комнезами України в боротьбі за побудову соціалізму в українському селі» [272, арк.13]. У 1952 р. вивчав проблему соціалістичної перебудови українського села, тема присвячена історичній ролі комбідів і комнезамів у боротьбі за зміцнення Радянської влади.

Андрій Аврамович Вовк (кандидат історичних наук, доцент) працював над проблемою колективізації на Україні, підготував статтю «Рік великого перелому в колгоспному будівництві на Україні» [280, арк.1]. У 1953 р. вийшла друком стаття

про участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р., написав дві рецензії [285, арк. 2].

Кілька тем, над якими працювали викладачі кафедри, носили дисертаційний характер. У період з 1945 до 1951 р. були захищені такі кандидатські дисертації: П.К.Сміян «Україна у Вітчизняній війні 1812 р», (1946 р.), В.К.Шурубалко «Студентський рух у Києві напередодні революції 1905 р.» (1947 р), Ф.Л.Слободинської «Робітничий клас України в період боротьби за соціалістичну індустріалізацію 1926-1929 рр» (1948 р.), А.А.Вовка «Із історії партизанської боротьби проти німецько-фашистських загарбників на території Чернігівської області у Великій Вітчизняній війні осінь 1941 – весна 1942 рр.» (1947 р.) [214, арк.12,14,19,21].

Основною темою, над якою працювала кафедра всесвітньої історії, станом на 1944 р. була така: «Російсько-пруські та російсько-австрійські відносини в XVIII ст.» Доцент Г.С.Левін написав наукову статтю «Легенда про Фрідріха II» [20, арк. 33-34].

На 1950 р. І.Д.Кундюба працював над статтею для наукових записок на тему: «Радянсько-польські відносини у 1941–1943 рр.». А.А.Виноградова доопрацювала раніше написану кандидатську дисертацію «Народне суспільство в Кальмарі (із історії французької революції кінця XVIII ст. у провінції)». Г.С.Левін написав статтю для наукового збірника «Луцицький як історик», наукову доповідь «Виникнення німецького народу». В.Є.Мірошніченко працювала над дисертаційною роботою «Головні питання навчально-виховного значення у викладанні ранньоантичної культури». С.М.Перчик опікувалась статтею «Тактика Маркса та Енгельса в революції 1848 – 1849 рр. в Німеччині». З.Є.Єнольський опублікував наукову статтю «Боротьба Маркса з Бакунінім у першому Інтернаціоналі» [263, арк.1,2].

У 1951/52 навчальному році З.Є.Єнольський почав роботу над темою «Робітничий рух у Польщі 70-90 років XIX ст». Враховуючи необхідність знання польської мови, він почав вивчати її та підбирати матеріал з польських джерел. Г.С.Левін опублікував статтю «Історія релігійних війн у Франції в XVI ст. у

працях І.В. Лучицького». А.А.Виноградова надрукувала статтю на тему: «Народний рух в Ельзасі (1789–1791 рр.)» [271, арк. 9-11]. У 1952 р. предметом дослідження І.Д.Кундюби стали суспільно-політичні й культурні перетворення в Польській Народній Республіці. Він представив на кафедру результати своїх досліджень у вигляді праць «Культурна революція в Польщі» та «Конституція Польської Народної Республіки». Крім планової роботи по інституту, деякі члени кафедри підготували до друку такі науково-популярні статті на історичну тематику. Так, І.Д. Кундюба опублікував дві статті: «Країни народної демократії на шляху до соціалізму», «Два світи – дві долі селян». Доцент З.Є.Єнольський написав на замовлення методичного кабінету Міністерства освіти УРСР довідник з хронології (розділ «Нова історія») [281, арк.1-2].

Також викладачі кафедр історичного факультету, крім планової роботи, брали активну участь у роботі наукових студентських гуртків, а також теоретичних конференцій, наукових та методичних диспутів.

У Харківському педагогічному інституті з метою підвищення кваліфікації викладацького складу кафедрою розроблялись методичні цикли з окремих тем: «Київська Русь – колыска трьох братерських народів: великоруського, українського та білоруського», «Основні принципи побудови курсу історії СРСР» (доц. К.К.Шиян), «Велика Жовтнева соціалістична революція» (доц. І.Л.Шерман), «Вітчизняна війна 1812 р.» (доц. А.Т.Калініченко), «Основні принципи побудови курсу історії УРСР» (доц. С.М.Королівський) [315, арк.50].

Наукова робота історичних кафедр полягала у написанні кандидатських та докторських дисертацій, їх, за період 1945-1956 рр. було захищено 5: К.К.Шияна – «Боротьба селян Харківської губернії проти Століпінської аграрної реформи», І.П.Дементьєва «Селянське питання в русі декабристів», М.А.Литвиненко «Робітники Донбасу в боротьбі за поновлення кам'яновугільної промисловості в період переходу до НЕПу (1921–1922 рр.)», В.П.Шила «Боротьба робітничого класу та трудящих селян за хліб у 1920 р.», М.І. Ксьонзенка «Націоналізація землі на Україні в 1920 р.» [314, арк.32]. Пізніше розпочали роботу над докторськими дисертаціями доц. І.Л.Шерман на тему «Історія колективізації сільського

господарства на Україні (1918 – 1929 рр.), доц. К.К.Шиян «Робітничий клас УРСР у боротьбі за відновлення промисловості (1921–1925 рр.)», доц. І.П.Дементьєв працював над монографією «Радянське будівництво у відбудовчий період (1921–1925 рр.)» [322, арк.15].

Викладачі кафедри загальної історії Харківського педінституту проводили свою наукову роботу за тьома напрямками: революційний рух в Австрії, національно-визвольний рух болгарського народу у ХІХ ст., зовнішня політика германських князів у середні віки [320, арк.99]. Зокрема, у досліджуваній період викладачами цієї кафедри були захищені такі дисертації: доц. С.І. Сидельникова «Возз'єднання Болгарії та Східної Румелії (1878–1886 рр.)», О.Т.Прокопчук «Революційний виступ австрійського пролетаріату в 1927 р.». Розпочалася робота і над написанням докторських дисертацій: доц. С.І.Сидельников працював над темою «Створення і діяльність першого Болгарського революційного комітету (1868–1873 рр.)», доц. Фрізман «Агресія Германської імперії проти Італії в Х-ХІ ст.», доц. А.П.Ковалевський «Записки Іби-Фадлана як історичне джерело та літературний твір» [319, арк.153].

Таким чином, незважаючи на складні суспільно-політичні процеси, що відбувалися в країні в повоєнний час (режим сталінізму, культ особи, принципи партійності і класовості в науці) численна кількість викладачів історичного факультету активно займалася дослідною роботою, брали участь у суспільно-політичному житті країни, у виконанні тих завдань, які стояли перед радянською історичною наукою. Особливість їх наукової діяльності полягала в тому, що вони були не лише вченими, а й педагогами, які зробили свій величезний внесок у педагогічну практику, у вирішення теоретичних проблем вищої школи.

3.3. Матеріально-побутове становище і соціальний статус викладачів і студентів

Матеріально-побутове становище таких соціальних груп як викладачі та студенти є одним із головних чинників, що визначає їх місце у суспільстві. Водночас стан їх життя, соціально-побутове забезпечення, життєвий рівень

відображають пріоритети державної політики в певний історичний період розвитку держави.

Радою Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У 28 березня 1947 р. була прийнята постанова про покращення матеріально-побутового обслуговування студентів, яка зобов'язувала міністерства та відомства республіки здійснити конкретні заходи по обслуговуванню побутових та культурних потреб студентів та викладачів [39, арк.7]. У результаті виконання цієї постанови, положення дещо покращилось, особливо умови для навчальних занять. Наприклад, у Київському педінституті були відремонтовані навчальні корпуси і підсобні приміщення. Аудиторії та кабінети забезпечені меблями, хоча й дещо примітивними, але процес навчання був поставлений у нормальні умови: всі студенти мали місця, зручні для слухання та конспектування лекцій. Вікна в навчальному корпусі були засклені, водопровід функціонував, електромережа була налагоджена, що було дуже важливо, оскільки інститут навчався в дві зміни. Опалювальну систему відремонтували і температура в аудиторіях становила не нижче 14° [235, арк.150]. У 1948 р. був проведений капітальний ремонт даху в навчальному корпусі, а також системи центрального опалення та камер управління ТЕЦ, виконані роботи по заміні трубопроводів та закінчений монтаж системи для покращення циркуляції гарячої води. В аудиторіях замінили підлогу, яка була в поганому стані, відбудували приміщення вестибюлю з новим гардеробом. Також було капітально відремонтовано вбиральні в навчальних корпусах [249, арк.150]. Позитивним для факультетів стало відкриття історичних навчальних кабінетів. Незважаючи на труднощі з відновлення навчального інвентаря, відсутність палива та електрики в зимовий період, кабінет не припиняв працювати [20, арк.18,19].

Розширення навчальної площі педагогічних та учительських інститутів у 1953–1954 рр. мали місце у Вінницькому, Осипенківському педінститутах. Вінницькому педінституту було повернуто приміщення головного навчального корпусу, що дало можливість забезпечити однозміність занять та розширити кабінети інституту. Для Осипенківського педінституту відбудований і зданий в експлуатацію новий навчальний корпус. Проте в цілому педвузи України все ще

були недостатньо забезпечені навчальними приміщеннями. Наявна навчальна площа не могла забезпечувати нормальну роботу інститутів. Із 43 педвузів 19 навчалися у дві зміни, причому для занять доводилось використовувати кабінети, що негативно позначалось на організації навчальної роботи [143, арк.7]

Окремі педагогічні інститути незадовільно використали асигнування на проведення капітального ремонту. Так, Черкаський педінститут із суми 174,4 тис. крб. використав на капітальний ремонт лише 31,5 тис. крб.; Сумський педінститут – відповідно із 206,3 тис. крб. – 104,3 тис. крб.; Одеський педінститут із 187 тис.крб. – 75,1 тис. крб. Причиною невикористання всієї суми асигнувань на капітальний ремонт була незабезпеченість вузів фондами будівельних матеріалів та відсутність будівельних організацій для виконання капітального ремонту. Він проводився кооперативними будівельними артілями (добровільне об'єднання людей для спільної роботи або іншої колективної діяльності), які не задовольняли вимог інститутів, а обласні трести житлово-громадянського будівництва замовлень на капітальний ремонт не приймали, посилаючись на те, що ці ремонти не входять до планів капітального ремонту Міністерства житлово-громадянського будівництва УРСР [98, арк.10,11]. Окремі інститути не приділяли належної уваги зміцненню навчально-матеріальної бази, в результаті чого призначені для цієї мети асигнування не були повністю використані або ж були витрачені не за призначенням. Так, Кіровоградський та Артемівський учительські інститути асигнування, призначені для поповнення обладнання кабінету марксизму-ленінізму, використали для обладнання інших кабінетів [98, арк.12].

Навчально-матеріальна база педагогічних та учительських інститутів були своєчасно підготовлені до початку занять. Сталінський та Кременецький педагогічні інститути, Чернівецький учительський інститут забезпечували фахову підготовку до нового 1953/54 н.р. Якісно були підготовлені Одеський, Полтавський та Київський педагогічні інститути. Проте, окремі інститути не забезпечили своєчасного проведення капітальних робіт. Так, Ворошиловградський, Ніжинський та Криворізький педінститути не відремонтували дахів навчальних корпусів, Кіровоградський педінститут не

досягнув забезпечення повного капітального ремонту котельні та системи парового опалення [143, арк.8].

Проте, незважаючи на незначні ускладнення та недовиконання ремонтних робіт, загалом, у педагогічних інститутах УРСР спостерігалось помітне покращення умов для навчального процесу студентів.

Що стосується житлової проблеми, то Рада Народних Комісарів СРСР розпорядженням від 25 жовтня 1944 р. зобов'язала окремі наркоми звільнити з 1 січня 1945 р. всі навчальні будівлі і гуртожитки, що не використовувались за призначенням. У Київському педінституті на 1944 р. було зайнято 1963 м² площі гуртожитків інституту, на якій можна було б розмістити близько 500 студентів, які були вимушені шукати житло в інших місцях [222, арк.20, 26].

Загалом іногородні студенти вирішували свої житлові проблеми так: одні отримували місце в гуртожитку (щомісячна плата за яке становила 10 крб.), іншим держава оплачувала орендовані нею ж «кутки» (місця в приватних помешканнях, на оренду яких інститути щорічно виділяли 300 крб.), а дехто змушений був винаймати за власний кошт такий «куток», сплачуючи від 50 до 150 крб. на місяць. На практиці для чималої частини студентів, які жили на стипендію (180–365 крб.), наймати «куток», який у центрі міста становив 150 крб., було дорого, тому більшість молодих людей винаймали такі помешкання або на його околицях, або у передмісті за 50–75 крб.

Держава вживала певних заходів щодо вирішення цієї проблеми. Так, за рішенням Ради Міністрів і ЦК КП(б)У «Про підготовку ВНЗ і технікумів до нового навчального року» від 6 серпня 1946 р. місцеві та партійні організації зобов'язували міністерства та відомства УРСР, виконкоми обласних Рад депутатів трудящих і обкоми КП(б)У передати 51 приміщення ВНЗ, що раніше їм належали, і додатково виділити 30 800 м² житлової площі для студентських гуртожитків, однак, до січня 1947 р. ними повністю або частково було повернуто лише 11 будівель та виділено 2700 м². Рішення не було виконано і до 1957 р., причому 120 тис. м² гуртожитків займали сторонні особи та організації [477, с.213, 214]. Таку проблему мав і один із найкращих інститутів – КДПІ імені О.М.Горького,

оскільки частина гуртожитків була зайнята сторонніми мешканцями, які не мали жодного відношення до інституту. Гуртожиток по Повітрофлотському шосе – чотириповерхове приміщення, побудоване на кошти інституту, в якому до війни розміщувалось до 500 студентів. У 1946/47 н. р. інститут займав лише третій і половину другого поверху цієї будівлі, оскільки перший і половину другого поверху займала військова частина, яка поселилась на початку 1945 р., а четвертий був зайнятий ОСМЧ [235, арк.153]. Був випадок, коли дирекція інституту, до моменту передачі цієї будівлі, просила поселити в одній із кімнат їх робітника як сторожа-охоронця, оскільки завдяки поганому нагляду з боку керівників військової частини хижацьки руйнувались нові двері, віконні рами знімались і використовувались для опалення. Таким чином дирекція інституту хотіла припинити подальше розкрадання та руйнування дерев'яних частин будівлі [232, арк.7]. Після великих зусиль по звільненню гуртожитку, військова частина перемістилась в інше приміщення. Начальник ОСМЧ звільнив лише половину четвертого поверху, хоча дав обіцянку звільнити приміщення повністю до 1 липня 1947 р. Гуртожитки були в занедбаному стані, особливо по вул. Жертв Революції №4-а: приміщення сире, без центрального опалення, без вбирань [235, арк.153,154]. У гуртожитках катастрофічно не вистачало стільців, столів, ліжок, білизни, подушок, матраців. Це підтверджувала перевірка контролера Р.Г.Іванової Наркомату державного контролю УРСР, проведена в лютому 1945 р.: «...замісником директора по господарській частині не було вжито заходів для попередження епідемічних захворювань у гуртожитку. Так, кімнати брудні, вода відсутня, пральня, вбиральня відсутні, мила студенти не отримують, постільною білизною студенти не забезпечені, відвідування бані не організовано. У результаті всього цього були випадки захворювання висипним тифом, на коросту» [210, арк.1]. Це були жахливі реалії того часу. Проте згодом ситуація побутових умов проживання в гуртожитках почала трохи стабілізуватися: житловий фонд корисної площі був розширений шляхом перегороджування на дві кімнати, відбудували голландські печі для приготування їжі [235, арк.11], встановлені «титани» для кип'ятіння води. В одному із гуртожитків зробили ізолятор,

медпункт і навіть обладнали клуб. У всі гуртожитки регулярно завозилось паливо [244, арк. 248, 249].

Що стосується забезпеченості гуртожитками інших педагогічних інститутів, то Ворошиловградський, Сталінський, Осипенківський та Слов'янський взагалі їх не мали. Деякі інститути (Житомирський, Дрогобицький, Луцький, Чернігівський) змушені були використовувати під гуртожитки частину і без того обмеженої навчальної площі [54, арк.3]. У Вінницькому педагогічному інституті гуртожитки були розміщені в трьох будівлях по вул. Гоголя 19; Леніна 13; Свердлова 92. У задовільному стані знаходились гуртожитки у 1947–48 рр. по вул. Гоголя та Леніна, а по вул. Свердлова – у приміщенні, розташованому в котловані, під яке постійно стікала вода. Сирість проникала в кімнати з-під підлоги. Через відсутність коштів необхідний ремонт не був проведений [55, арк. 51]. З огляду на нестачу палива студентам Білгород-Дністровського учительського інституту доводилось жити в холодних і сирих приміщеннях. Відсутність меблів, столів, лав у гуртожитках залишало можливості створити необхідну зручність та затишок у зимовий період [41, арк.10].

У зв'язку із нестачею житлової площі гуртожитки були перенаселені. Так, у Дрогобицькому учительському інституті в 1946–47 рр. значна частина студентів спали по двоє на ліжках [42, арк.33]. Кам'янець–Подільський педагогічний інститут мав такі самі труднощі і в 1950/51 н. р. Проте, гуртожитки, незважаючи на перенаселення окремих кімнат, утримувалися в задовільному санітарно-гігієнічному стані. Студенти відвідували раз на тиждень міську лазню. Тричі на місяць проводилась повна санітарна обробка постільної білизни та ковдр. Постільна білизна мінялась студентами в гуртожитках тричі на місяць. При гуртожитках був ізолятор для хворих. Створення необхідних санітарно-гігієнічних умов у гуртожитках сприяло тому, що у студентів, при неодноразовій перевірці на форму 20, жодного разу не знаходили паразитів, а також не було жодного епідемічного захворювання [111, арк.70].

Професорсько-викладацький склад у досліджуваний період продовжував мати житлові проблеми, квартирами забезпечувались незадовільно. Більшість з

них мешкали у приватному секторі, сплачуючи по 200–300 крб. за невелику кімнату [56, арк.106]. Переважна більшість викладачів інститутів не мали нормальних квартирних умов. Коштів на індивідуальну забудову, звичайно ж, не було, до того ж дефіцитними виявились будівельні матеріали. Тому надії покладались лише на отримання квартир у будинках, націоналізованих державою [588, с. 499]. Місцевими організаціями кожного року виділялась незначна кількість квартир для викладачів, проте на всіх їх не вистачало.

Для прикладу, у 1947 р. Чернігівський учительський інститут одержав з нового відбудованого міського фонду дві квартири, а у 1948 р. – одну квартиру, але це не змогло значно покращити квартирні умови викладачів. Сім родин викладачів мешкали в навчальному корпусі інституту у власних кімнатах, пристосованих під квартири. Це, у свою чергу, не давало можливості розширити навчальні приміщення інституту, як того вимагала організація навчального процесу [84, арк.87].

По закінченні війни тривала практика так званого ущільнення житла, суть якої полягала в тому, що до власників окремих впорядкованих квартир підселяли інших мешканців, тобто створювали комунальні квартири. Також більшість проживали у комунальних квартирах, де на сім'ю, як правило, надавалась одна кімната, а кухня, ванна, туалет були спільними [477, с.191]. Як відзначив британський історик Джефрі Хоскінг, «...інколи кімнати не мали перегородок, і окремі сім'ї відмежовувались лише простирадлами, які звисали зі стелі» [499, с.310].

Значна частина викладачів інститутів мешкала саме у комунальних квартирах. Внаслідок ущільнень побутові умови життя науково-педагогічної інтелігенції погіршувались. Не було змоги проводити наукову роботу в домашніх умовах, що негативно впливало на науково-педагогічну активність.

У другу повоєнну п'ятирічку в країні було відновлено певний статус рівноваги в житловому фонді. Більшість населення, втомившись і втративши надію на повернення довоєнної житлової площі, погоджувались на будь-яке житло, що його надавали квартирні організації замість довоєнного. Такий обмін

здебільшого не був рівнозначним. Житлова проблема в УРСР залишалася досить гострою і у 50-х роках ХХ ст., коли почалося масове житлове будівництво. У республіці темпи зростання житлового фонду відставали від зростання міського населення, а середня житлова площа на одну особу в 1955 р. становила лише 6 м² – такий показник був в 1,5 раза нижчим за встановлену санітарну норму. Квартирна обстановка тих осіб, кому пощастило отримати житло, була досить скромною. Повоєнне життя науково-педагогічної інтелігенції країни мало багато побутових проблем: не вистачало домашнього реманенту (каструль, чайників, ложок, виделок). Меблями, як правило, слугували дошки, ящики, різні будівельні матеріали – на них спали, їли, працювали [477, с.192].

Відсутність житлової площі не давала можливості запрошувати до багатьох педагогічних та учительських інститутів кваліфіковані сили, оскільки всі переговори зривалися через відсутність житлової площі [56, арк.106].

У перші повоєнні роки харчування студентів, як і всього населення СРСР, відбувалось за допомогою продовольчих карток, причому вони забезпечувалися нарівні з робітниками [477, с.219]. Дирекція педінститутів вживали заходи для допомоги студентів, які знаходилися за тяжких матеріальних умов (видача одягу, забезпечення додатковими талонами на харчування, організація їдальні при інституті, допомога студентам-інвалідам Великої Вітчизняної війни продуктами з підсобного господарства) [20, арк.5].

Функціонуючі їдальні при деяких учительських інститутах (Дрогобицькому, Чернігівському, Чернівецькому) належали трестові їдалень та ресторанів цих міст, у зв'язку з чим був відсутній повний контролю за виготовленням страв. Студенти скаржились на відсутність потрібної якості харчування [31, арк.27], обіди були низької якості, траплялись перебої у постачанні хлібом [33, арк.19]. В усіх інших педагогічних інститутах їдальні працювали з дворазовим харчуванням. У невеликій кількості вдавалось постачати продукти харчування – рибу, м'ясо, крупи. За правильними витратами продуктів у їдальнях постійно здійснювався суспільний контроль. До виконання обов'язків контролерів залучались як студенти, так і викладачі [41, арк.9].

Непросту ситуацію з організацією студентського харчування ускладнив голод 1946–1947 рр. КДП імені О.М.Горького в цей час, всупереч Чернігівському, Житомирському педінститутам, забезпечив студентські їдальні овочами та картоплею і організував для студентів дворазове харчування [240, арк.34].

Після постанови ЦК КП(б)У і Ради Міністрів від 28.03.1947 р. з квітня при інститутах були відкриті буфети тресту їдалень: зокрема, у Чернівецькому учительському інституті студенти могли отримувати у буфеті чай та холодні закуски, а також пиріжки в обмеженій кількості (1-2). Через високі комерційні ціни холодні закуски були недоступні основній масі студентства і вони купували лише пиріжки [47, арк.33]. Комерційний буфет у Київському учительському інституті забезпечував студентів чаєм з бутербродами (100 г хліба на студента та ковбаса або котлета) [45, арк.69].

Постачання продуктами харчування і промтоварами проходило згідно з державними нормами. Для отоварювання продуктових карток і постачання хлібом для студентів і викладачів інститутів з червня 1947 р. були виділені окремі магазини. Значна частина студентів одержували хліб у їдальнях при інститутах, де харчувалися [42, арк.33]. Проте деякі учительські інститути (Чернівецький) окремих магазинів для студентів не мали, і тому промкрам та мило студенти одержували по ордерах у загальному магазині для всього студентства міста [47, арк.33]. При постачанні студентів продовольчими та промисловими товарами враховувались насамперед потреби інвалідів Великої Вітчизняної війни, демобілізованих та дітей тих, хто загинув на фронтах війни [46, арк.8].

Непоодинокими були перебої з постачанням продуктів за картками серед інтелігенції. Як відзначалось у доповідній записці Вінницького педінституту студенти і професорсько-викладацький склад день-два не одержували хліба, не зважаючи на те, що інститут своїм транспортом возить борошно на хлібний завод безкоштовно. Професорсько-викладацький склад за січень–лютий 1945 р. не одержав борошна, круп, жирів, що дуже позначилось на їх матеріальному становищі.

Додатковим джерелом харчування для науково-педагогічної інтелігенції були базари та комерційні магазини, які торгували продуктами харчування за підвищеними цінами. Нестача продуктів харчування та промислових товарів, дорожнеча та низька якість продукції призвели до різкого зростання спекуляції у всій Україні. Зважаючи на те, що у повоєнні роки в магазинах почастишали перебої з продуктами харчування, більшість представників професорсько-викладацького складу намагалися мати індивідуальні городи. Вони вирощували картоплю, квасолю, овочі, оскільки продуктове забезпечення не давало змоги нормально прохарчуватися. Городництво стало підтримкою у напівголодному існуванні для багатьох представників науково-педагогічної інтелігенції.

Існували також перебої з одягом та взуттям, промисловими товарами, як і з продуктами харчування, все видавалось по картках і траплялись випадки, коли вони не отоварювались. Існував розподіл дефіцитних промтоварів (взуття, галоші, готовий одяг, білизна) за талонами, що видавались професорсько-викладацьким кадрам профспілковими організаціями ВНЗ. Студентам також видавали талони на промислові товари та одяг: шкарпетки, штани, черевики та ін. Кожний студент пересічно протягом року отримав два куски мила, одну пару взуття, 5–6 м мануфактури, один костюм, дві сорочки [43, арк.38].

Одяг можна було придбати або обміняти на базарах. Однак ціни на нього для більшості молоді були надто високими: черевики – 300 крб., калоші – 250–300 крб., шерстяний чоловічий костюм – 1000–1200 крб. Як і більшість радянських громадян означеного періоду студенти одягалися типово. Зокрема, були одягнуті в солдатські гімнастерки, бушлати, шинелі, фуфайки, чоботи.

Проблемами відсутності одягу у студентства нерідко переймалися і керівники вищих навчальних закладів. Наприклад, І.Зеленюк, директор Кам'янець-Подільського педінституту, особисто замовив за невелику платню з дешевого дунаєвецького сукна синього кольору пошити костюми для студентів, у цих же костюмах пізніше вони поїхали за призначенням на роботу. Основна частина студентів купувала уцінений одяг у комісійних магазинах, на базарах, перешивала старий або шила з сукна новий [477, с.222-223].

У досліджуваний період викладацький та студентський склад вузів переймався не естетикою та красою одягу, а його наявністю.

Основним джерелом бюджету переважної більшості студентів були державні стипендії. Загалом, їх розміри залежали від спеціалізації ВНЗ. Наприклад, для педагогічних навчальних закладів до 1957 р. стипендія становила: для перших курсів – 220 крб. на місяць, для других курсів – 240 крб., для третіх і четвертих – 265 крб., а для п'ятих – 290 крб. Натомість, студенти гірничих, геологічних та деяких хімічних спеціальностей отримували від 395 до 480 крб. Надбавку 25% мали студенти-відмінники, на 50% була стипендія у студентів інвалідів; Герої Радянського Союзу та Герої Соціалістичної праці отримували 400крб. Студенти, що народжували дітей під час навчання і перед вступом до вищого навчального закладу, працювали, мали право на одержання грошової допомоги.

Нерівнозначні розміри студентських стипендій зайвий раз демонстрували пріоритети державної політики. Перевага перш за все надавалася розвитку важкої промисловості, а тому закономірно, що добробут молоді технічно-природничих спеціальностей, на відміну від гуманітаріїв, був набагато ліпший [477, с. 221].

Існували також іменні стипендії. Наприклад, призначалися стипендії імені Й.В.Сталіна (у розмірі 700 крб. на місяць) відмінникам у навчанні [240, арк.55], імені 15-ліття ВЛКСМ (у розмірі 450 крб. на місяць), які призначалися кращим студентам-комсомольцям вузу за високі досягнення в навчанні (не менше 75% відмінно, а решта – не нижче добре) і активну участь у суспільній роботі. Кандидати на отримання даних стипендій висувались комітетами, комсомолом вищого навчального закладу, їх кандидатури розглядались на Вченій раді і аж потім затверджувались директором вузу [248, арк.10].

Серед студентів історичного факультету КДПІ імені О.М.Горького були такі, які отримували стипендію імені Й.В.Сталіна (у розмірі 700 крб. на місяць) (М.П.Ходаківський., О.І.Смілянська, [248, арк.84,88], П.Х.Білий, Й.Я.Левітас, М.І.Гонтар [252, арк.37, 38]. Якщо відбувалось зниження показників успішності в

навчанні студента, то відразу такі вибували з числа стипендіатів. Так, іменні стипендії суттєво покращували матеріальне становище студентів-відмінників.

Оплата праці викладачів встановлювалась залежно від стажу педагогічної роботи, посади та кваліфікації, а також від наявності наукового ступеня і вченого звання. До вересня 1946 р. середня ставка викладача ВНЗ становила від 1000 до 1300 руб. З метою покращення соціально-матеріального становища науково-педагогічної інтелігенції у вересні 1946 р. вийшла постанова «Про підвищення окладів і покращення матеріально-побутових умов професорсько-викладацького складу». При цьому після грошової реформи, впровадженої у 1946 р. в УРСР, ціни на продукти першої необхідності також зросли. Наприклад, ставка викладача ВНЗ становила 1100 руб., старший викладач отримував 1650 крб., викладач зі стажем педагогічної роботи в ВНЗ більше 10 років – 1350 крб. [4, арк.4]. У 1949 р. відбулися деякі зміни, а саме – було встановлено нові посадові оклади науковців, до яких влада включала і весь професорсько-викладацький склад ВНЗ. Так, професорам і докторам наук було встановлено оклад у розмірі 4000 руб., доцентам і особам, які мали вчене звання кандидата наук – 2000 руб., особам, які не мали вченого звання і наукового ступеня – 1000 руб. [467, с.258]. Поширеним явищем виявились різного роду звання, премії, нагороди для провідних професорів, викладачів та для тих, хто відрізнявся особливою політичною лояльністю. Щоб забезпечити стабільний достаток тієї частини науково-педагогічної інтелігенції, яка намагалась виконувати настанови партії, існувала спеціальна система державних замовлень, а відповідно й одержання високих гонорарів. Партійні структури щедро винагороджували тих, хто у своїх статтях та виступах критикував або вихваляв вказаних партією осіб. Так, позаштатні лектори, які мали вищу освіту, одержували до 120 руб. за кожен прочитану ними лекцію. Загалом заробітна плата науково-педагогічної інтелігенції протягом повоєнного десятиріччя зростала, але система розподілу товарів, яка діяла у СРСР, не всім забезпечувала високе соціально-побутове становище [477, с. 184].

Таким чином, матеріально-побутові умови студентського та викладацького складу історичних факультетів педвузів продовжували залишатися складними,

помітне покращення спостерігалось лише за умов проведення навчального процесу.

Висновок до розділу 3

Підготовка вчителів-істориків у зазначений період, у педагогічних та учительських інститутах УРСР мала свої особливості. Це був час, коли історична освіта переживала складні часи в своєму розвитку, що знайшло своє відображення в схемі побудови навчальних програм та курсів, продиктованих радянським урядом та партією у своїх наказах зверху. Робота над покращенням та поглибленням теоретичного рівня викладання в той час проводилась, головним чином, по лінії більш глибокого розкриття об'єктивної закономірності історичного процесу, викорінення деяких проявів ідеалізації окремих історичних діячів, персоніфікації історії, що мало місце в історичній літературі того часу, в тому числі й підручній, так і у програмах курсів, а також більш широкого розкриття вирішальної ролі народних мас в історії. Відповідно до вказівок Міністерства, викладачі працювали над критичним переглядом програм курсів, існуючої підручної літератури, якою мали користуватися студенти, й відповідно, переглядали та перебудовували лекційні курси, що читалися.

Причинами, які заважали навчально-методичній роботі у зазначений період, були: мала кількість, а інколи і повна відсутність літератури та джерел (особливо гостро відчувалось це в збірниках документів з історії СРСР, з історії УРСР, відсутність посібників з методики історії), погане забезпечення навчальних програм (особливо в учительських інститутах). Проаналізувавши навчальні плани, ми побачили, що з плином часу, години, відведені на вивчення історії СРСР, загальної історії збільшувались всупереч вивченню історії УРСР.

Педагогічна майстерність відшліфовувалась студентами під час практики, у процесі вивчення історичних курсів, шкільних програм, шкільних підручників, курсу методики історії. Лише всі зазначені вище елементи забезпечували підготовку справжнього повноцінного викладача радянської школи. Кафедри історичних факультетів та відділів, у свою чергу, робили все можливе для якісної

підготовки вчителів історії, широко впроваджували в навчальний процес різні форми та методи роботи зі студентами, щоб вони глибоко засвоїли навчальні курси, навчилися критично мислити та творчо застосовувати багатогранний теоретичний досвід на практиці.

У період 1945–1956 рр. кадровий склад історичних факультетів педагогічних інститутів УРСР за рівнем наукової кваліфікації був неоднорідним. Найпотужнішим викладацьким складом був забезпечений Київський педінститут, маючи у своєму складі професорів, найбільшу кількість доцентів, що забезпечувало кваліфіковану підготовку студентів. Для всіх інших вузів рівень наукової кваліфікації викладачів підвищувався з роками, при написанні ними дисертацій та їх захисті, особливо починаючи з 1947 р. Охарактеризувавши динаміку соціально-демографічних показників викладацьких кадрів, ми побачили, що найбільшу частку становили українці, проте було багато росіян та євреїв; за віком 30–46 років; за статтю переважали чоловіки.

Для досліджуваного періоду характерними були такі труднощі: незабезпеченість висококваліфікованих кадрів на заміщення посад завідувачів кафедр, особливо до 1947–1948 рр.; викладачі, які мали великий стаж вузівської роботи, не включались до науково-дослідної роботи і таким чином не підвищували свою наукову кваліфікацію (Ворошиловградський, Ніжинський, Сумський, Житомирський інститути); проблеми в питаннях підготовки викладачів для відкомандирування в аспірантуру, а особливо докторантуру. Натомість робилось все для підвищення їх ідейного рівня: створювались мережі університетів марксизму-ленінізму, консультаційні пункти, індивідуальна робота над творами марксизму-ленінізму та ін.

Найскладнішою проблемою, з якою зіштовхнулись викладачі у цей період, було навчитись пристосуванству до вимог уряду та партії, до стандартизації, до інтелектуального послаблення, що в свою чергу позначилось на їх моральному стані. Професорсько-викладацький склад змушений був йти на цей компроміс, щоб мати змогу навчати студентів та не залишати викладацьку й наукову діяльність.

Позитивним моментом окресленого періоду є помітне покращення, на противагу 1943–1945 рр., умов для навчального процесу студентсько-викладацького складу вузів: аудиторії та кабінети забезпечені меблями, хоча й дещо примітивними, але процес навчання був поставлений у нормальні умови, засклені вікна, полагождені водопроводи, електромережа, опалювальна система; з року в рік проводились ремонтні роботи, наскільки це було можливо. З 1953 р. спостерігалось розширення навчальної площі (повернення або відбудова приміщень навчальних корпусів) окремих педагогічних інститутів (Вінницький, Осипенківський), що дало можливість забезпечити однозмінність занять, але для багатьох інших вузів це питання залишалось ще відкритим. Незважаючи на незначні ускладнення та недовиконання ремонтних робіт, загалом, у педагогічних вузах УРСР спостерігалось помітне покращення умов для навчального процесу студентів.

Негативним явищем у середовищі професорсько-викладацького та студентського складу педагогічних вузів залишалась житлова проблема. Педагогічні та учительські інститути надзвичайно погано забезпечувались студентськими гуртожитками. Деякі інститути змушені були використовувати під гуртожитки частину навчальної площі. Із числа педвузів, повністю забезпечували ними своїх студентів лише три інститути (Ніжинський, Кременецький педінститути, Білгород-Дністровський учительський інститут). Останні вузи забезпечували ними 50% студентів, які потребували житлової площі. Полтавський педінститут, Осипенківський, Слов'янський та Чернігівський учительські інститути їх не мали. Їх будівництво, у зв'язку із відсутністю необхідних асигнувань, провадилося надзвичайно повільно та сильно відставало від потреб інститутів у цьому відношенні. Як і в попередні роки, педагогічні інститути вкрай незадовільно були забезпечені квартирами для викладацького персоналу. Неодноразові прохання з боку інституту до місцевих організацій про виділення квартир не давали позитивних наслідків, оскільки деякі міста після війни були зруйновані, тому житлової площі не вистачало. Забезпечення викладачів та студентів продуктами харчування і промтоварами здійснювалось з перебоями, що

негативно позначалося на рівні та якості їх життя. Викладачі, щоб хоч трохи покращити скрутне становище, брали індивідуальні городи.

Заробітна плата науково-педагогічної інтелігенції та стипендіальне забезпечення студентів протягом цього періоду помітно підвищились, але якщо взяти до уваги проблеми з житлом, систему розподілу товарів, то їх матеріально-побутове становище і, відповідно, соціальний статус помітно не покращився.

РОЗДІЛ 4

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ ІСТОРИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

4.1. Ідейно-виховна та агітаційно-пропагандистська робота на історичних факультетах

Навчання та життя в радянському вузі організовувалось так, щоб кожен секунду молода людина залишалася під наглядом та в полі дії ідеологічного виховання. Прагнули заповнити кожен мить студента поза навчальних аудиторій. З одного боку, така організація посилювала ефект виховання та укріплювала більшовицький світогляд у студентів. З іншого боку, така насиченість життя не залишала жодної секунди для вільного усвідомлення дійсності та подій, не припускала неконтрольованих і неправильних думок у головах молоді інтелігенції. Адже серед усіх суспільних верств власне інтелігенція, тим більше молода, схильна до роздумів, пошуків і осмислення життя, критичної оцінки діяльності державної влади [521, с.65].

Педагогічним інститутам надавались вказівки від Міністерства щодо ідейного виховання, що зводились до наступного: «Ідейно-політичне виховання студентів повинно бути в центрі уваги кожного вищого навчального закладу, його працівників, партійних та комсомольських організацій. Особливо відповідальними в цій справі є роль кафедр суспільних наук» [391, с.2].

Ідейно-виховна робота серед студентів, крім впливу через викладання навчальних дисциплін, проводилася засобами спеціально організованої системи агітаційно-пропагандистської роботи. Партійні й комсомольські організації надавали їй особливої уваги як серед студентів, так і серед викладачів.

Основою для цієї роботи були постанови ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У з ідеологічних питань у покращенні ідейно-політичного виховання серед професорсько-викладацького та студентського складу, доповіді Жданова в журналах «Звезда», «Ленінград», з метою покращити підготовку високоосвічених педагогів із твердими ідейними переконаннями, які здатні були б виховувати дітей у комуністичному дусі [244, арк.17], підвищення ідейного та наукового

рівня викладання, наближення його до завдань комуністичного будівництва, цілеспрямованості та наступальності, боротьби з проявами об'єктивізму, аполітичності та безідейності. Система тогочасної виховної роботи серед студентів-істориків включала заходи, які охоплювали такі якості виховання майбутнього радянського педагога: «більшовицька ідейність, ясність світогляду, воля до боротьби за комуністичне суспільство; естетичне виховання, розвиток високих художніх смаків, марксистське розуміння естетики; глибока любов до дітей і до педагогічної професії, прищеплення любові та навичок в громадській роботі як в середині інституту, так і поза ним» [259, арк.87,89]. Саме такі якості нав'язувались студентам урядовими колами країни, тим самим руйнуючи їх власні світоглядні переконання.

Цією роботою займалась не лише дирекція, парторганізація та комсомол, які мали факультетські філіали (парторги), а й кафедри за безпосередньої участі кожного викладача. Це вважалось складовою частиною їх роботи у державному сенсі.

Пріоритетна роль в ідейно-виховній роботі відводилась кафедрі основ марксизму-ленінізму і її робота протягом 1945–1956 рр. полягала у боротьбі за виконання завдань, які витікали з постанов ЦК ВКП(Б) та ЦК КП(б)У, пов'язаних із питаннями ідеологічної роботи. Кафедра мала не лише обмежуватись компанійським підходом до цих рішень, не лише обговорювати їх на своїх засіданнях, що бачимо з протоколів [225, 230, арк. 15, 30], а й розробляти конкретні заходи щодо проведення цих рішень у життя [235, арк.198].

«Діяльність кафедр марксизму-ленінізму, безперечно, набагато ширша тих рамок навчальної роботи, які визначені навчальними планами і програмами. Ця кафедра покликана бути бойовим колективом, який повинен виявляти свій постійний вплив на постановку всієї навчально-виховної роботи, проявляючи більшовицьку пильність і нетерпимість до проникнення чужої для нас ідеології. Викладач основ марксизму-ленінізму не може обмежуватися лише викладом навчального матеріалу. Він не має права бути осторонь від ідеологічних питань сучасності, оскільки всі явища внутрішнього та міжнародного життя

безпосередньо пов'язані з роботою по формуванню світогляду молодого покоління», – зазначав міністр вищої освіти С.В.Кафтанов [392, с.5].

Намагаючись посилити ідеологічний вплив на викладачів та студентів, партійні організації створили мережу університетів марксизму-ленінізму. Крім того, у вищих навчальних закладах діяли гуртки з вивчення історії ВКП(б). Головна увага приділялась ретельному вивченню основ марксизму-ленінізму, а також «Короткого курсу історії ВКП(б)», біографій Леніна та Сталіна. Суспільствознавцям відводилась роль коментаторів і adeptів політичних рішень партії, їх дослідження розглядалися, по суті, лише як форма ідеологічної роботи. У деяких містах України створювалися постійно діючі семінари з вивчення марксистсько-ленінської теорії. Наприклад, у Ворошиловградському педінституті через філіал університету марксизму-ленінізму для наукових працівників проводилося системне навчання 35 викладачів двічі на тиждень. Решта викладачів на семінарах обговорювали питання філософії, самостійно вивчали першоджерела марксизму-ленінізму. Було впроваджено контроль над самостійною роботою кожного викладача з вивчення марксистсько-ленінських творів [589, с.52]. Таким чином, викладачі історики перебували під пильним контролем та постійним ідеологічним впливом уряду, що нівелювало їх інтелектуальну свободу, творчі можливості та інтереси.

Ідейно-виховна робота серед студентів проходила насамперед під час читання лекцій, вона конкретно виражалася в «ідейній загостреності, в ув'язці матеріалів лекції з ходом Великої Вітчизняної війни, з організуючою і мобілізуючою роллю партії в розгромі німецько-фашистських загарбників, з завданнями студентів інституту, групи в навчанні, в мобілізації їх патріотизму» [224, арк.42]. Значне місце в ідейно-виховній роботі у формуванні комуністичного світогляду студентів у той час займала лекційна пропаганда. Наприклад, для студентів Полтавського педінституту організовувались лекції двічі на місяць (по середах) на такі теми: рішення Січневого пленуму ЦК КПРС – бойова програма дальшого піднесення сільського господарства; вчення Леніна і Сталіна про

соціалістичну індустріалізацію; проти перекручення марксистської теорії відтворення; про моральний облік радянської людини [170, арк.23].

Кафедри основ марксизму-ленінізму покликані були надавати допомогу парторганізації інституту в організації агітаційно-масової роботи. Так, наприклад, у КДП імені О.М.Горького асистент кафедри Шляхтер (на 1947/48 н.р.) був членом партбюро інституту і безпосередньо керував агітаційно-масовою роботою. Всі інші члени кафедри систематично робили інструктивні доповіді для агітаторів інституту [244, арк.63].

Розгорнуті кафедрами пропагандистська, виховна робота серед студентів та професорсько-викладацького складу із вивчення творів Й. Сталіна, біографій В.Леніна та Й.Сталіна, читання лекцій на допомогу тим, хто самостійно їх вивчав, проведення групових тематичних консультацій, теоретичних співбесід та конференцій – все це вказує на те, що кафедри змушені були проводити відповідну роботу в світлі рішень ЦК ВКП(б) [235, арк.199,200].

Центрами агітаційно-пропагандистської роботи в інститутах були кабінети марксизму-ленінізму. Саме там збирались лектори та агітатори, тут вони отримували консультації, літературу [250, арк. 128]. Через кабінет проводились заходи, які планувалися партійним бюро з агітаційної роботи. Тут проводилась робота по складанню бібліографії, картотеки рекомендованої літератури з усіх тем курсу основ марксизму-ленінізму. Були заведені спеціальні папки, в яких були підібрані газетні статті по 14 розділах курсу основ марксизму-ленінізму. Окремо було підібрано статті про країни нової демократії, особлива увага зверталась на підбір статей, в яких висвітлювались постанови ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У про ідеологічну роботу, про досягнення радянської науки, про радянський патріотизм. У зв'язку з підготовкою до святкування 30-річниці радянської України були підібрані вирізки газетних статей для спеціальної папки «Радянська Україна». Ці матеріали широко використовувалися студентами та викладачами для підготовки до виступів із політичними доповідями та ін. [244, арк.161].

Першим етапом в організації політико-виховної роботи було вивчення самих постанов. З цією метою після загальноінститутських зборів, де приймалися відповідні рішення, справа переходила на факультет, на курс, на академгрупу.

До кожної академічної групи був прикріплений агітатор, із числа найавторитетніших викладачів членів партії, а також частково – безпартійних, які користувалися серед студентів повагою та авторитетом. Агітатором керувала парторганізація за постійної участі навчальної частини. Заняття агітколективу відбувалися тричі на місяць. Регулярно раз на тиждень, в окремий день – в гуртожитку, проводились політичні бесіди, політ інформації за темами, рекомендованими міським будинком партійної пропаганди. Агітатор не обмежувався лише питаннями короткого висвітлення подій міжнародного характеру чи значних подій в СРСР, а проводив розмови на теми виховного порядку, доводив до відома ухвали й накази дирекції щодо дисципліни, порядку проведення екзаменів, обговорював з ними різні газетні статті на теми морального, побутового характеру. Наприклад, «Образ радянської дівчини», «Обов'язок радянського студентства», «Високе покликання радянського педагога» та ін. Агітатор знайомився із студентами своєї групи всебічно – з навчанням, роботою над собою, знав і впливав на його побут, допомагав у різних складних випадках особистого життя [20, арк.20]. Агітатори вивчали індивідуальні особливості кожного студента в академгрупі, інколи налагоджували навіть зв'язок з їх батьками. Таким чином, окрім агітаційно-пропагандистської роботи, щоденно проводили виховну роботу, виконуючи обов'язки вихователів [253, арк.77].

Проведення політдня було традицією. У КДПІ імені О.М.Горького він проводився щотижня по п'ятницях, після лекцій, одночасно в усіх академічних групах [244, арк.185]. Тематика бесід в академгрупах була різноманітною, наприклад: «Рішення Берлінської конференції», «Наказ Президії Верховної Ради СРСР про вибори до Верховної Ради СРСР», «Річниця звільнення України від німецько-фашистських загарбників», «Ленін та Сталін – організатори Жовтневої

соціалістичної революції», «Великий російський полководець – Кутузов» [229, арк. 27].

Комсомольські організації педагогічних інститутів у своїй роботі керувались постановами XI з'їзду ВЛКСМ, XIV з'їзду ЛКСМУ, постановою Пленуму ЦК КП(б)У «Про стан та заходи поліпшення масово-політичної роботи серед міського і сільського населення, постановою XVI Пленуму ЦК ВЛКСМ «Про роботу комсомольських організацій вищих навчальних закладів і технікумів», а також постановами обласної і міської комсомольської організації.

У Дрогобицькому учительському інституті у 1948/49 н.р. було десять комсомольських груп, які провели протягом цього року шість комсомольських зборів. Основними питаннями на зборах були такі: «Про організаційно-політичне зміцнення комсомольських організацій», «Про хід підготовки комсомолу до зимової екзаменаційної сесії», «Про підсумки роботи XVI з'їзду КП(б)У», «Про підсумки IV міської та V обласної комсомольських конференцій», «Виховання радянського патріотизму та боротьба з буржуазним космополітизмом», «Звіт секретаря комсомольської організації про роботу комітету протягом вересня – червня 1948–1949 рр».

За 1948/49 н. р. у цьому вузі було проведено 13 засідань Комітету, на яких розглядалися такі питання: розподіл обов'язків між членами комітету, про збір книжок для колгоспних бібліотек області, про збільшення комсомольських організацій інституту [78, арк. 51,52].

На допомогу агітатору до кожної академічної групи студентів комсомольська організація направляла читця для проведення систематичного читання газет. На кожен академгрупу виділялася газета, яку одержував агітатор і відзначав у ній те, що треба було прочитати, а потім передавав читцю з певними вказівками методичного характеру [20, арк.20]. Стінній пресі у той час приділялось також велике значення, зокрема, двічі на місяць виходили загальноінститутські газети «Радянський педагог», в якій висвітлювались важливі питання навчальної та виховної роботи, на історичних факультетах виходило кілька сатиричних газет, наприклад, «Крючок», де гостро вказувалось на

недоліки, висміювались погані вчинки окремих студентів, допомагали факультетським організаціям в боротьбі за дисципліну, за підвищення успішності студентів. У студентських гуртожитках регулярно виходило три стінгазети, в роботі редколегій яких участь брали члени комсомолу [253, арк.78]. Важливе місце в політико-виховній роботі того часу належало оглядовій агітації. Проводились заходи щодо організації виставок в інститутах, у КДП імені О.М.Горького була організована виставка на 40 великих стендах, присвячених 30-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, п'ятирічному плану розвитку народного господарства у 1946–1950 рр. [244, арк.185].

У результаті проведення занять, в академічних групах зростала дисципліна, посилювалась відповідальність за товаришів, які мали академічну заборгованість, до них збільшувались вимоги як з боку комсомольських організацій, та і з боку всієї групи. Студентам, які потребували допомоги, створювались відповідні умови, організовувались додаткові консультації. Таким чином, досвід перенесення центру уваги на роботу в академічній групі цілком себе виправдовував [259, арк. 89].

У політичному вихованні студентів надавалось великого значення участь студентів у роботі наукових студентських гуртків. Тому дирекція інститутів, парторганізації багато уваги приділяли розгортанню наукової роботи серед студентів. В інститутах існували наукові студентські товариства зі своїми планами роботи, із президією. Це товариство з допомогою професорсько-викладацького складу керувало роботою гуртків [253, арк. 80].

Значне місце в інститутах займали теоретичні конференції. Чернігівський учительський інститут у 1948–1949 рр. організував для студентів науково-теоретичні конференції, одна – присвячену 30-річчю ВЛКСМ, інша – на тему «Роль російських та радянських учених в науці», в яких студентами історичного факультету були прочитані такі лекції: «Комсомол в громадянській війні», «Роль російських і радянських вчених в географічних відкриттях» [84, арк. 66]. На історичному факультеті Київського державного педагогічного інституту імені О.М.Горького в 1951 р. була проведена теоретична конференція на тему «Велика

дружба народів СРСР», в якій взяли участь близько 100 студентів факультету, було заслухано 14 доповідей, які викликали обмін думками як на самій конференції, так і після неї у гуртожитках, академічних групах. У цьому році також було проведено три диспути на першому курсі по книзі «Честь смолоду» Аркадія Первенцева, написаної у період 1946–1948 рр., за яку письменник у 1949 р. був удостоєний Сталінської премії II ступеня. Цей роман ґрунтувався на подіях Великої Вітчизняної війни та присвячений героїчній радянській молоді, за книгою Котова «Правдивая повесть», на другому курсі за книгою Коплевої «Іван Іванович», на третій, четвертій курсах проведений вечір, присвячений М.Островському [270, арк. 10].

Комуністична партія вимагала від керівництва інститутів проведення студентських конференцій, присвячених, наприклад, річниці возз'єднання українського народу в єдиній Українській соціалістичній державі, річниці комсомолу, річниці з дня народження Сталіна. Так, кафедрою марксизму-ленінізму Вінницького педінституту було організовано та проведено дві студентські теоретичні конференції: «Комуністична партія про союз робітничого класу і селянства» у листопаді 1954 р., у квітні 1955 р. – теоретичну конференцію студентів II курсу «50 років з дня відкриття III з'їзду партії» [161, арк. 72]. Для студентів Луцького педінституту було проведено у 1954/55 н.р. також дві теоретичні конференції: «Марксизм-ленінізм про реакційну суть релігії», «50-річчя Першої російської революції 1905–1907 рр.» [167, арк. 38].

У зв'язку із 300-річчям возз'єднання України з Росією в інститутах були проведені викладацькі та студентські науково-теоретичні конференції. На факультетах працювали спеціальні студентські лекторії, присвячені цьому питанню. На історичному факультеті Ворошиловградського педінституту у 1953/54 н.р. були прочитані лекції на теми: «Розквіт економіки та культури Радянської України», «Возз'єднання України з Росією в художній культурі», «50 років КПСС – марксизм-ленінізм в дії», «Турбота Комуністичної партії та радянського уряду про підвищення матеріального та культурного рівня радянського народу», «Народ – творець історії» [144, арк.34].

Виховна робота проводилась і у студентських гуртожитках, де були кімнати-читальні, в яких студенти могли самостійно працювати. У всі наявні гуртожитки надсилались газети від шести до десяти назв. Силами викладачів, комсомольських організацій і профкомів у гуртожитках організовувались лекції, доповіді, вечори художньої самодіяльності. Студентські ради існували в усіх гуртожитках, вони пильнували за станом гуртожитків, були помічниками комендантів, партійної організації і брали активну участь в організації культурно-масової роботи. У кожній кімнаті був агітатор з числа студентів-комсомольців, який там мешкав. Він відповідав за своєчасне отримання газет, влаштовували читки та співбесіди на теми із прочитаних газет. Крім того, до гуртожитків прикріплювались факультетські парторганізації та окремі викладачі. Їм було доручено проводити виховну роботу, всемірно її індивідуалізувати [253, арк. 83а].

Важливе значення мало проведення такого загальноінститутського заходу як збори відмінників. Партійні організації, дирекція інституту, обговорювали питання про заходи покращення пропаганди досвіду передових студентів-відмінників, організовували проведення загальноінститутських вечорів відмінників, на яких, крім доповідей про найближчі завдання інститутів, вони виступали і обмінювались досвідом своєї роботи над закріпленням навчального плану. Підсумком таких зборів був лист учасників зборів до всіх студентів інституту, а також обговорювання у всіх академічних групах. Особливо цікаво проходили ці збори в групах. Відмінники у своїх виступах вимагали підвищення рівня навчання від усіх студентів і особливо невстигаючих. Відразу після таких зборів відбувався помітний рух з ліквідації академічної заборгованості.

Цікавим був факт, коли у КДПІ імені О.М. Горького розглядався вчинок непристойної поведінки студента IV курсу Рибаківа, який присвоїв собі гроші своїх товаришів. Цей випадок став предметом обговорення комсомольських організацій та академічних груп. Крім цього, дирекція та парторганізація здійснили певні суспільні заходи по боротьбі з проступками й антигромадськими проявами. Спочатку питання було порушене на семінарі агітаторів, у свою чергу вони провели по всіх академічних групах бесіди про завдання комуністичного

виховання студентів. Наголос робився на викритті фактів антигромадської поведінки самими студентами, вони виступали проти помилкового поняття про дружбу, які начебто зобов'язують не видавати вчинків своїх друзів [259, арк. 94-96].

Єдиним планом ідейно-виховної роботи поряд з бесідами та лекціями, спрямованими на розширення кругозору молодих спеціалістів у 1955/ 56 н.р. був X міжнародний з'їзд істориків. Важливими формами на той час були ще тематичні збори, на перших курсах під девізом «Честь групи – твоя честь», на других курсах – «Якщо тобі комсомолец ім'я – ім'я кріпи своїми справами», а також збори під девізом «Поговоримо про кожного» [292, арк.33,35].

Регулярно працювали загальноінститутські школи комсомольського активу у вихованні комсомольських кадрів [283, арк. 64]. Ідейно-виховній роботі були присвячені закриті комсомольські збори на факультетах, де з доповідями виступали секретарі факультетських партійних організацій, після яких мав значно підвищуватись рівень критики та самокритики на комсомольських зборах та академічних групах [259, арк. 96].

У свою чергу недбале ставлення до виховної роботи серед студентів піддавалося гострій критиці. Вважалося, що відсутність суспільно-політичного та патріотичного виховання у вищому навчальному закладі небезпечно для держави: «Ігнорування ідеологічної роботи з молоддю інтелігенцією, формальне, казенне ставлення до неї призводить до проникнення в середовище інтелігенції і студентської молоді впливу чужої нам ідеології, безідейності та аполітичності» [521, с. 63].

Непоодинокими були випадки, коли піддавалась критиці робота деяких вузів у питанні ідейного виховання студентів. Наприклад, у Луцькому педінституту в справі розгортання виховної роботи «...недостатньо вивчається ефективність політико-виховних заходів, слабо працює комсомольська організація, вона не змогла по справжньому розгорнути боротьбу за високу успішність та ліквідувати порушення навчально-трудової та громадської

дисципліни, не вижила формалізм у проведенні політико-виховних заходів» [167, арк.41]. Це вказувало на небажання вузів сумлінно виконувати накази уряду.

Характерною рисою цього періоду була посилена антирелігійна пропаганда серед студентської молоді вузів, з боку структур влади. У 40-х – на початку 50-х років, вона значно послабшала, оскільки відбулись певні зміни до постанови Політбюро від 11 листопада 1939 р., підписаної Сталіним, у якій містився вельми виразний пункт: «Указание товарища Ульянова (Ленина) от 21 мая 1919 года...», «О борьбе с попами и религией»...отменить» [453, с.49].

У постанові ЦК КПРС, ухваленій 7 липня 1954 р. «О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах ее улучшения», містилося таке рішення: «Зобов'язати ЦК компартій союзних республік, крайкоми і обкоми КПРС покінчити із запущеністю антирелігійної роботи, розгорнути науково-атеїстичну пропаганду, приділяючи особливу увагу проведенню її серед найбільших відсталої частини населення. Зобов'язати міністерства освіти союзних республік і Міністерство вищої освіти СРСР посилити виховну роботу серед учнів і студентів у дусі войовничого матеріалізму, організувавши в школах, середніх спеціальних навчальних закладах і вузах систематичне проведення популярних бесід і лекцій на природничо-наукові, атеїстичні теми, демонстрацію наукових кінофільмів. Викладання предметів (історія, література та ін.) насичувати атеїстичним змістом, а в програму вузів з діалектичного й історичного матеріалізму включити теми з науково-атеїстичних питань» [333, с.63].

В організації широкої науково-атеїстичної пропаганди у вузах особлива відповідальність покладалась саме на кафедри суспільних наук. Викладачі цих кафедр змушені були у своїх лекціях викривати всілякі «марновірства й мракобісся», «реакційність та шкідливість релігійного світогляду». Усе це торкнулось і викладання та виховання на історичних факультетах педвузів УРСР [376, с.2].

За свідченням Н.Хоменко, у другій половині 40-х років серед студентського контингенту України спостерігався сплеск релігійності, незважаючи на те, що вони були під особливим ідеологічним контролем партії. Дослідниця вказує на

численні факти участі молоді вищих навчальних закладів у різноманітних релігійних обрядах: вінчались у церквах, співали у церковних хорах та щиро вірили в існування Бога. Наприклад, студентка Київського учительського інституту, яка дуже хвилювалася складаючи іспит з основ марксизму-ленінізму, отримала «відмінно», на що їй сказали, що вона даремно хвилювалася, адже предмет вона гарно вивчила. Дівчина відповіла: «Авжеж даремно хвилювалася, але скласти успішно іспит мені допомогло те, що перед іспитом я помолилася у Володимирському соборі». Випускники Кіровоградського педінституту та Кам'янець-Подільського учительського інституту ходили до церкви разом з учнями своїх класів. Таким чином, релігійна свідомість у середині 40-х років була притаманна не лише студентству Західної України, де віруючі студенти не могли відразу викреслити значну частину свого єства, тому змушені були старанно приховувати свої релігійні переконання. Незважаючи на відкриту антирелігійну кампанію на цій території, студенти вміло поєднували несумісні для того часу духовно-моральні категорії – комуністичну спрямованість та віру в Бога. Вони мусили слухати різноманітні лекції на атеїстичні теми, вивчати спецкурси з атеїзму, пропагувати їх серед населення, проте все це вони робили аби мати змогу навчатись у вищих навчальних закладах [477, с.236].

Таким чином, ідейно-виховна робота на історичних факультетах серед студентів, крім впливу через викладання навчальних дисциплін, проводилася засобами спеціально організованої системи агітаційно-пропагандистської роботи. Політзаняття, політінформації, політико-виховна робота в академічних групах, у студентських гуртожитках, заходи по прищепленню любові до професії педагога, загальноінститутські та факультетські теоретичні конференції – все це було складовими виховної роботи в педагогічних та учительських інститутах у досліджуваний період. Такі заходи уряду посилювали масовий контроль над освітньою сферою і майбутніми викладачами, у свою чергу, не даючи змоги їм інтелектуально та творчо розвиватися.

4.2. Громадська та культмасова діяльність студентсько-викладацького складу

Громадська та культурно-масова робота серед студентів та викладачів були важливими складовими в діяльності педагогічних інститутів у окреслений період, оскільки спрямовувались на ідейне виховання та прищеплення навичок роботи, нав'язаних кожному з них зверху.

Практика залучення студентської молоді педагогічних інститутів до участі у реалізації завдань розвитку народного господарства в СРСР бере свій початок з визволення України від фашистських загарбників, одним з напрямів яких була і допомога у повоєнній відбудові столиці УРСР – м. Києва. У відбудові центральної вулиці м. Києва – вул. Хрещатика – взяли участь вихованці Київського педінституту, які за два виходи виконали вантажних робіт обсягом понад 300 куб. м. Протягом року студентський колектив виконав у позанавчальний час навантажувальні і розвантажувальні роботи в обсязі 1700 куб. м [505, с. 66].

Характерною особливістю періоду відбудови в СРСР та УРСР була опора на внутрішні матеріальні та фінансові ресурси і людський потенціал, а не на зовнішню допомогу. 2 червня 1945 р. ЦК ВЛКСМ та ВЦСПС прийняли постанову «Про роботу серед студентів вузів та технікумів на період літніх канікул», якою комітети комсомолу та профкоми вищих навчальних закладів зобов'язували активно залучати юнаків та дівчат навчальних закладів до відбудови об'єктів народного господарства, зміцнення науково-виробничої, культурно-побутової бази вузів [339, с. 101].

Педагогічні інститути надавали систематичну допомогу школам. До цієї роботи залучався не лише професорсько-викладацький склад інститутів, а й значна частина студентів. Для характеристики громадсько-політичної роботи студентського та викладацького складу педвузів, візьмемо за приклад один із найсильніших вузів цього періоду – Київський педагогічний інститут імені О.М.Горького.

Плідну роботу по наданні допомоги школам проводила комсомольська організація Київського педагогічного інституту імені О.М.Горького, в 1950 р.

вона виділила 84 комсомольці вожатими в школах, 136 студентів (105 з яких були комсомольцями) для систематичних занять із відстаючими учнями [259, арк. 109]. Під час педагогічної практики в школах студенти II, III, IV курсів під керівництвом професорсько-викладацького складу брали активну участь у громадсько-політичному житті школи. Студенти надавали практичну допомогу в роботі шкільних комсомольських та піонерських організацій, допомагали учням середніх та старших класів випускати стінні газети, робити доповіді, читали лекції, проводили бесіди на політичні теми, надавали допомогу невстигаючим учням, організовували культпоходи учнів у кіно та театри, екскурсії у музеї та на виставки [244, арк. 196]. У своїх відгуках директори шкіл давали високу оцінку виділеним студентами для таких справ [259, арк. 109].

Докорінно змінилось і ставлення студентів до педагогічної професії. Студенти почали проявляти у своїй майбутній спеціальності значно більший інтерес та любов. Це особливо яскраво проявилось у ставленні студентів до педагогічної практики в школі. Студенти оцінювали педагогічну практику не лише як на пробу своїх методичних умінь, а й як на випробування своїх сил у сфері методики комуністичного виховання.

Велике значення у вихованні любові до педагогічної професії студентів мала широко поставлена робота по допомозі школам Сталінського району м.Києва. Цією роботою було охоплено близько 1000 осіб [253, арк. 94].

Для десятикласників інститут двічі на рік організовував день «відкритих дверей» та зустріч з їх професорсько-викладацьким складом. Цей захід відвідало близько 500 осіб, велика кількість з яких обрали цей вуз для вступу [244, арк.199].

Крім роботи в школах, колектив педагогічних інститутів мав обов'язково проводити роботу серед населення. Протягом 1950–1951 рр. було прочитано більше 500 лекцій на політичні та педагогічні теми, серед яких половина з них були безкоштовними. Найбільшою популярністю серед населення користувалися лекції доцента КДПІ імені О.М.Горького Н.Р.Донія [259, арк. 109].

Провідне місце серед лекцій, прочитаних викладачами для населення, посідали теми політичного характеру. Найбільшу активність у читанні лекцій для

населення проявляли кафедри основ марксизму-ленінізму, філософії, педагогіки, історії СРСР. Деякі члени Товариства за дорученням Республіканського Товариства та ЦК КП(б)У виїжджали для читання лекцій у райони інших областей, у тому числі і в західні області України [253, арк. 92].

Викладачі педагогічних вузів мусили систематично читати лекції з теорії марксизму-ленінізму в різних організаціях, у військових частинах, на нарадах, курсах. Їх назначали керівниками партшкіл на виробництві, лекторами вечірніх університетів марксизму-ленінізму, на курсах при ЦК КП(б)У, позаштатними лекторами РК й МК КП(б)У [20, арк. 24,35]. Публічні лекції у педагогічних інститутах були реальною відповіддю на постанови ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У про посилення ідеологічної роботи.

Загалом кафедри історичних факультетів виконували громадську роботу за дорученням партійної організації, виступаючи з лекціями та доповідями в різних організаціях. Цікавим є розгляд виконуваної громадської роботи окремими викладачами протягом навчального року.

Професор В.О.Голобуцький (Київський педінститут) консультував учителів-істориків м. Києва, викладачів периферійних вузів міст Сталіно, Харкова, Чернівців, Дніпропетровська та ін. Виконував доручення ЦК КП(б)У з перевірки постановки викладання суспільних наук у вузах м. Харкова, крім того, був почесним головою товариства «Юний історик» м. Києва [272, арк. 15]. Доцент Єнольський до березня 1947 р. був секретарем парторганізації історичного факультету Київського педінституту. Прочитав за рік п'ять доповідей для студентів історичного факультету, дві доповіді для студентського та викладацького складу, дві – для агітаторів. За дорученням ГПК та ЦК ВКП(б) прочитав близько 20 доповідей, займався дослідженням роботи Дарницького та Ленінського РК КП(б)У, а також проводив семінар секретарів ГПК РК КП(б)У Волинської області [229, арк. 46]. А.А.Вовк у складі кафедри виконував різноманітні доручення партійних і громадських організацій. Зокрема, він був агітатором академічної групи, членом партбюро історичного факультету, читав лекції за дорученням організації з поширення політичних та наукових знань,

проводив роботу в науково-методичній комісії при Міністерстві освіти УРСР [284, арк.23]. Викладачі кафедри основ марксизму-ленінізму були позаштатними лекторами обкому та міськкому, ними за рік було прочитано в місті та районах області понад 100 лекцій [235, арк. 99]. Всі члени кафедри методики історії працювали комендантами з вивчення співробітниками інституту марксистсько-ленінської теорії. Ще одним видом роботи членів кафедри стало читання лекцій для учителів шкіл міста, базових шкіл та для учнів-старшокласників. Члени кафедри виконували різні доручення обкому та міськкому КП(б)У.

Викладачі кафедри історії СРСР Полтавського педагогічного інституту спільно з учителями історії Опішнянського району провели виїздне засідання кафедри з питання посилення атеїстичного виховання учнів. Цією самою кафедрою було проведено День учителя в Опішнянському районі, а також варто відзначити їх участь у роботі учительських конференцій, методоб'єднань, організованих спільних засідань кафедр з учителями шкіл та методоб'єднаннями [170, арк.21].

З метою набуття за період навчання в інститутах необхідного досвіду в проведенні агітаційно-пропагандистської та культурно-масової роботи дирекція та громадські організації педвузів спільно із місцевими партійними та комсомольськими органами залучали студентів до читання доповідей та лекцій серед міського та сільського населення. Так, наприклад, у Житомирському педінституті були створені спеціальні студентські лекторські групи з найбільш підготовлених студентів, які протягом одного семестру прочитували близько 70 лекцій та доповідей за направленням обкому комсомолу.

Велику роботу серед населення провела група студентів Ніжинського педагогічного інституту під час лижного переходу, присвячено виборам до Верховної Ради СРСР. Учасниками переходу було прочитано перед населенням більш як 300 доповідей про Конституцію СРСР, з питань міжнародного та внутрішнього стану країни [98, арк. 66].

У лекційній роботі серед населення активну участь брали члени первинної студентської організації товариства із поширення політичних та наукових знань.

На 1950 р. в КДПШ імені О.М.Горького їх нараховувалось 161 особа, значна більшість з яких брала активну участь у пропаганді політичних та наукових знань. За 1949–1950 рр., ними було прочитано 912 лекцій, з них: для учнів та вчителів – 256, для батьків – 120, для населення – 572. Із усіх прочитаних 912 лекцій 670 прочитано безкоштовно. Провідне місце у прочитаних членами Товариства лекціях займали історико-партійні та педагогічні теми (до 500 лекцій) [259, арк.110].

В інститутах, за вказівками уряду, мало утворитись ядро активу – близько 500 осіб із студентського та викладацького складу, які були б ініціаторами усіх заходів у боротьбі за якість виховної роботи. Студенти та викладачі мали обов'язково брати участь у проведених політичних заходах (участь у громадсько-політичній роботі, в мітингах, демонстраціях у дні революційних свят, підписка на державний займ). У всіх заходах, проведених в інститутах, комуністи та комсомольці знаходились в авангарді і своїм прикладом мали збільшувати політичну активність студентського колективу та професорсько-викладацького складу.

Професорсько-викладацький та студентський склад у 1946–1947 рр. зобов'язані були провести роботу з підготовки до виборів до Верховної Ради УРСР. На двох виборчих дільницях №11, 34 відправили працювали 169 агітаторів, з яких більше 50 з історичного факультету. Вони проводили бесіди з виборцями двічі на тиждень з тематики, затвердженій партійним бюро. Як правило, кожне заняття гуртка закінчувалось інформацією про найбільш важливі поточні події. Всього агітатори провели 2400 бесід. За дорученням обкому КП(б)У кілька викладачів і студентів виїжджали в райони області для проведення роботи з підготовки до виборів. Крім бесід агітаторів з виборцями, на двох виборчих дільницях було проведено 24 масових заходи, якими були охоплені 4450 виборців [235, арк.90,91].

У 1947/48 н. р. під час виборів депутатів до місцевих рад, колектив інституту протягом трьох місяців спостерігав за організаційною, агітаційною та пропагандистською роботою трьох виборчих дільниць, на території яких

налічувалось близько 7 тис. виборців. Протягом цього часу прочитано 78 лекцій та доповідей, проведено близько 9 тис. бесід, інформацій на політичні та наукові теми, проведено 17 мітингів, 13 зустрічей виборців з відомими людьми м. Києва [244, арк. 196].

Проведена громадсько-політична робота, на думку урядових кіл, які віддавали накази на їх виконання, мала б позитивно позначатись на виховній роботі інституту як серед викладачів, так і серед студентів. Особлива важливість такої роботи, про що йшлося в рішеннях партії та вирішувати яку закликала передова стаття того часу газети «Правда» від 05.02.1951 р., полягала в тому, що кафедри інституту ніби входили в тісне спілкування зі школою, отримували більш чітке уявлення про життєво важливі питання комуністичного виховання.

До громадської та педагогічної роботи залучались студенти, оскільки вона виховувала в них любов до школи, до дітей, до благородної професії вчителя. Проте, як зазначалось у звіті інституту, в організації зв'язку зі школою та педагогічною пропагандою серед населення існували й недоліки: зв'язок зі школою здійснювався не всіма кафедрами інтенсивно та систематично; у педагогічну пропаганду серед населення залучались далеко не всі викладачі, частина з них залишалась в стороні від цієї роботи; з боку шкіл ще не викорінена тенденція використовувати педінститут як підсобний заклад для занять з учнями; слабо поставлений облік та узагальнення досвіду громадсько-педагогічної роботи інституту, мало висвітлюється цей досвід у педагогічній пресі [259, арк. 111].

Ще одним напрямом залучення студентів до громадської діяльності стала організація їх роботи у сільському господарстві у період збирання врожаю. Професорсько-викладацький та студентський склад педагогічних інститутів вимушені були брати активну участь у боротьбі за успішну реалізацію постанов Лютневого пленуму ЦК ВКП(б) та XIX Пленуму ЦК КП(б)У про сільське господарство. Одним з важливих компонентів виховання студентів, окрім суспільно-політичного та патріотичного, стало трудове виховання. Кожен сезон студентів вузів відряджали на сільськогосподарські роботи прикріплених

колгоспів та радгоспів. Вони залучалися до збирання на полях республіки врожаю картоплі, буряків, зернових, овочевих та інших культур [386, с.3,4].

Київський педінститут шефствував над трьома колгоспами, два з яких були Київської області (Києво-Святошинського та Бориспільського районів) [244, арк.196].

Із іншої корисної роботи, що проводилась колективом інституту, слід визнати участь студентів в озелененні м. Києва (посаджено 1200 дерев), проведення газопроводу Дашава – Київ (працювало 2000 студентів), масштабні роботи виконані по осушенню Ірпінської заплави [250, арк. 140].

Культурно-масова робота студентів. У досліджуваній період культурно-масовій роботі, яка за призначенням мала б сприяти естетичному розвитку студентів, було надано функцію політико-виховної роботи. Як тоді відзначалось: «Радянський інтелігент, а особливо вчитель, повинен володіти гарним художнім смаком, розвинутим на основі матеріалістичного світобачення та марксистсько-ленінської естетики» [259, арк. 98].

У 1948 р. ЦК КП(б)У з метою покращення викладання та політико-виховної роботи у ВНЗ ухвалило: організувати недільні університети з питань літератури, музики, естетики, філософії, проводити диспути з важливих наукових та літературних творів, а також літературні вечори; систематично організовувати вечори художньої самодіяльності, ретельно готувати їх програму; покращувати фізкультурну підготовку з усіх видів спорту; практикувати колективне відвідування кіно, театрів із наступним обговоренням кінофільмів та вистав [477, с.237].

По академічних групах, у гуртожитках інституту мали проводити різні заходи масового характеру. Лекції читались на різні політичні та наукові теми як викладачів інститутів, так і запрошених видатних спеціалістів з Москви. Наприклад: «Про міжнародний стан», «Про морально-політичний розгром фашизму» «Ленінсько-сталінський стиль ораторського мистецтва», «Історія ораторського мистецтва», «Мечников і боротьба за довголіття», «Робота з книгою». В КДПІ імені О.М.Горького був запрошений з Москви для цього проф.

Йогансон Зільберарб [20, арк. 20], один з найкращих знавців у Радянському Союзі історії соціалістичних ідей, активний діяч товариства з вивчення історії Франції при Інституті історії [338].

Поширеним явищем у педагогічних інститутах були мітинги, що проводились у дні політичних подій, як правило, колективами інститутів, в яких студентство становило основну масу. На мітингах виступали як професори, викладачі, так і студенти. Вони проводились, наприклад, у день взяття Червоною Армією Берліна, оголошення військової позики, у день Перемоги. Але особливим піднесенням відзначався мітинг, присвячений Дню Перемоги [20, арк. 20].

У системі естетичного виховання головну увагу було приділено питанню розвитку художньої самодіяльності, хоровому, драматичному, музичному мистецтву. По суті це були також ідеологічні осередки, які залучали велику кількість молоді, забезпечували їх різноманітними гуртковими заняттями за інтересами, надавали можливість розкривати ще не виявлені таланти або ж розвивати та вдосконалювати наявні [477, с.239].

Силами студентів історичних факультетів проводились масові вечори, присвячені Жовтневій революції, Першого травня, Дню Радянської Армії, Міжнародному жіночому дню 8 Березня, вечори, присвячені дружбі народів СРСР; відбувались зустрічі із учасниками міжнародного фестивалю молоді та студентів у Бухаресті, з членами Ради Міжнародного союзу студентів, зустрічі із студентами країн народної демократії [283, арк. 57]. Почесними для студентів стали зустрічі з Героями Радянського Союзу – Ковпаком, Мересьєвим, Збанацьким, Медведевим та іншими, а також зустрічі з вихованцями А.С.Макаренка, з партизанами Великої Вітчизняної війни [253, арк. 85]. Ці заходи надавали велику патріотичну наснагу студентам та викладачам.

Такі вечори, зазвичай, склалися з двох частин: урочистої та художньої. Остання була побудована виключно на художній самодіяльності студентів, членів різних гуртків (хорової капели, сольного співу, художнього слова, драматичного, хореографічного, гуртка літераторів-початківців). Для прикладу, наведемо дані про гуртки студентської художньої самодіяльності в Київському педінституті:

хорова капела охоплювала 80 студентів. Завжди виступали на вечорах, зустрічах, брали участь в олімпіадах, мали грамоти обласної олімпіади, брали участь і по лінії громадській: виступали під час народного гуляння 2 травня в парку ім. Т.Г.Шевченка, у військових госпіталях, у колгоспах під час збирання врожаю; гурток соціального співу складався із 12 студенток, які мали гарні музичні дані. Під керівництвом кваліфікованого керівника гуртківці опрацьовували різні класичні музично-вокальні твори українських та російських композиторів (Лисенка, Козицького, Чайковського, Мусоргського та ін.); гурток художнього слова (30 студентів); гурток хореографічного мистецтва (20 студентів); гурток поетів-початківців (25 студентів); драматичний гурток; фізкультурні гуртки (волейболістів, баскетболістів, гімнастів) [20, арк. 22]. У репертуарі музичних гуртків, хорів та студій художнього слова обов'язково мали фігурувати твори партійно-ідеологічного спрямування, які возвеличували роль Й.Сталіна та КПРС («Піснею про Сталіна починаймо день, кращих ми не знаємо на землі пісень», «Із-за гір та з-за високих сизокрил орел летить», «Ленін завжди живий», «Партія наш керманіч» тощо). Ними мав починатися і завершуватися кожний концерт (програма його попередньо прискіпливо розглядалась комсомольським чи партійним бюро). Через цю надмірну регламентацію значна частина молоді віддавала перевагу індивідуальним видам відпочинку у відповідно із власними духовними потребами [477, с.240].

Цікавим аспектом і значною складовою виховання молоді у Радянському Союзі був фізкультурний рух. Вважалося, що радянська молодь повинна рости міцною, бадьорою, здатною долати всілякі труднощі. Тому держава сприяла розвитку фізичної культури, підтримувала заняття спортом молоді. Фізкультурний рух швидко став популярним і масовим явищем. Студенти відвідували заняття фізкультури, яким у вузах почали приділяти більше уваги, та займалися у різноманітних гуртках і секціях. Кожного року відбувалися Всесоюзні літні та зимові студентські спартакіади, результати яких освітлювались у пресі. Кожна спартакіада закінчувалася святкуванням та урочистою нагородою переможців. Урочистим святкуванням відзначали також Всесоюзний день

фізкультурника [520, с.65]. Наприклад, 20 липня 1947 р. по всіх містах Радянського Союзу відбулися змагання та святкові заходи, приурочені Всесоюзному дню фізкультурника [364].

Спортивні традиції у житті студентів посіли міцні позиції. Велика кількість молоді займалася у спортивних секціях для підтримання фізичного тону, інші займалися спортом професійно, брали участь в олімпіадах, ставали розрядниками, кандидатами в майстри та майстрами спорту. У спортивних секціях ВНЗ було підготовлено значну кількість студентів-чемпіонів, які популяризували спорт і здоровий спосіб життя серед молоді, підвищували авторитет навчального закладу та держави [477, с.241].

Молодь також надавала перевагу індивідуальному або гуртковому (у колі друзів) перегляду кінокартин та вистав. Відвідування кіно було чи не найулюбленішим способом відпочинку. Повоєнна молодь виховувалася на радянських патріотичних фільмах часів Великої Вітчизняної війни та на фільмах «трофейного» фонду. Біля кінотеатрів стояли черги за квитками на «Леді Гамільтон», «Міст Ватерлоо», фільми за участю Чарлі Чапліна, «Індійську гробницю» та ін. Не меншою популярністю користувався театр, квитки до якого були відносно не дорогі. Наприклад, гальорка коштувала 30–50 коп., найдорожчий квиток у партері або ложі – 3 руб.

Студенти через театр, кіно знайомилися із досягненнями митців та основними надбаннями світової та вітчизняної культури. Складні матеріальні умови не були непереборною завадою для естетичного розвитку особистості, хоча більшості студентів доводилося дотримуватися режиму жорсткої економії [477, с.238].

Педагогічні інститути у свою чергу також організовували культпоходи для студентів та професорсько-викладацького складу в театри на спектаклі, із наступним обговоренням п'єс із залученням до обговорення артистів, які виконували певний спектакль. Наприклад, обговорювались такі п'єси: «Професор Буйко» – Я.Баша, «В степах України» – О.Корнійчука, «Атестат зрілості» – Козаченко, «Молодість» – Ю.Фучика [253, арк. 85]. КДПІ імені О.М.Горького

організовував для своїх студентів масові культпоходи до театру імені І.Франка на спектаклі: «Велика сила», «Глибоке коріння», «Молода Гвардія», до театру російської драми на «Губернатора провінції». Обговорення постановки «Молодої гвардії» викликало великий інтерес серед студентів та викладачів. При обговоренні даної п'єси на героях Краснодона виховувався радянський патріотизм та героїзм радянської молоді [244, арк. 191].

Крім культпоходів до театрів, організовувались походи в кінотеатри на такі фільми як «Сталінградська битва», «Клятва», «Мічурін», «Падіння Берліна», «Павлов», «Попов» [253, арк. 85]. Показ фільмів був безкоштовним, до залу впускалися лише студенти та співробітники інституту [20, арк. 22].

Організовувались культпоходи у музеї (наприклад, музей західних мистецтв, музей Леніна та ін.) [235, арк. 93]. Викладацький склад Київського педінституту у 1950–1951 рр. для збагачення студентів основами педагогічної майстерності, організував для студентів такі екскурсії: на могилу Ушинського, де була проведена бесіда на тему: «Життя та педагогічна діяльність К.Д.Ушинського», по місту Києву на тему «Від Києва стародавнього до Києва соціалістичного», до Мотовилівського дитячому будинку імені С.М.Кірова, де директором працював вихованець А.С.Макаренка – С.А.Калабалін. Студенти мали змогу познайомитись з живими героями «Педагогічної поеми» та побачити на практиці застосування та здійснення педагогічних настанов А.С.Макаренка його учнем Калабаліним. Ця екскурсія залишила у студентів глибокий слід, у результаті чого ще більше з'явилось бажання вивчати твори Макаренка. На знак своєї пошани та любові до дитячого будинку студенти придбали за власні кошти книги художньої дитячої літератури та подарували їх вихованцям Калабаліних». Також були здійснені екскурсії до Канева на могили Шевченка, Гайдара, а також до київського музею Леніна «Західного мистецтва», якими було охоплено близько 150 студентів [270, арк. 13]

Елементом комуністичного виховання на той час була популяризація серед студентів творів радянських письменників, які показували соціалістичну дійсність, тому влада настійливо рекомендувала читати молоді «Повість про

справжню людину» Б.Польового, «Троє в сірих шинелях» В.Добровольського, «Білу березу» М.Бубенного, «Лейтенантів» О.Копиленка, «Прапороносці» О.Гончара, «Університет» Г.Коновалова [477, с.238].

В ідейно-політичній та культурно-виховній роботі зі студентами велике місце займала робота по вихованню любові до педагогічної професії у студентів. Про майбутню професію студентів систематично та наполегливо нагадував кожен викладач у своїх лекціях та семінарах. З особливою силою це підкреслювалось у період педагогічної практики. Велике виховне значення мали диспути, проведені по працях педагогічного характеру по книзі Ю.Трифоновна «Студенти» та А.С.Макаренка «Прапори на баштах» [259, арк. 96], Глушка «На все життя». Крім цього, проводились диспути на теми: «Моральний облік радянського педагога», «Люби свій фах», диспут «Особисте та громадське», де був вдало застосований епідіаскоп, за допомогою якого була показана світлова газета, в якій викривались недоліки в роботі «Про моральний облік радянського студента» [293, арк.4].

Висновки до розділу 4

Ідейно-виховна робота на історичних факультетах серед студентів, крім впливу через викладання навчальних дисциплін, проводилася засобами спеціально організованої системи агітаційно-пропагандистської роботи. Політзаняття, політінформації, політико-виховна робота в академічних групах, у студентських гуртожитках, заходи із прищеплення любові до професії педагога, загальноінститутські та факультетські теоретичні конференції – все це було складовими виховної роботи у педагогічних та учительських інститутах в досліджуваний період. Такі заходи уряду посилювали масовий контроль над освітньою сферою і майбутніми викладачами, у свою чергу, не даючи змоги їм інтелектуально та творчо розвиватися.

Партійні й комсомольські організації приділяли їй особливу увагу як серед студентів, так і серед викладачів. Проте, в ідейно-виховній роботі велика роль належала комсомольській організації, ці питання посіли головне місце в роботі комсомольського комітету та факультетських комсомольських організаціях.

Партійна організація спрямовувала комсомол на вирішення цих завдань, тому ці заходи здійснювались переважно комсомолом.

Рівень виховної роботи зі студентами значною мірою залежав від роботи із викладацьким складом, від ідейного, культурного та морального рівня викладачів, які були вирішальним фактором у навчанні та вихованні студентів.

Громадська та культмасова робота були важливими складовими у діяльності викладачів та у навчанні студентів педагогічних вузів. Форми цієї роботи були різноманітними: участь студентів та викладачів у виборчих компаніях, робота на дільницях, у підшефних колгоспах; допомога школі у ролі піонервожатих, керівників учнівських гуртків, допомога відстаючим учням; проведення революційних свят, дат визначних подій та ювілеїв, розвиток різноманітних форм художньої самодіяльності студентів (хорової капели, гуртків сольного співу, художнього слова, драматичного, хореографічного та ін.), організація спортивних товариств, екскурсії, походи в кіно та театри. Ці заходи спрямовувались на популяризацію досягнень радянської науки, культури, широкої педагогічної пропаганди серед населення і проводились по лінії виховання нової генерації вчителів-істориків, необхідних країні.

ВИСНОВКИ

На основі опрацювання залученої джерельної бази та фактографічного матеріалу дисертантка дійшла таких висновків:

1. Аналіз стану наукової розробки проблеми дає підстави виділити в її розвитку два періоди : радянський (1943 – 1991) та пострадянський (1991 – 2014). У межах радянського періоду було виокремлено такі етапи: 1) 1943 – середина 1950-х років; 2) друга половина 50-х – до середини 80-х років; 3) друга половина 1980-х рр. – до 1991 р. Загалом, науковий доробок радянських вчених зводився до загального розвитку вищої школи. Дослідженням цього періоду була притаманна ідеологізація епохи, невисокий ступінь критичності та стандартність підходів та оцінок, оскільки пануюча адміністративно-командна система наклала табу на аналіз істориками багатьох подій і явищ. Сучасна історіографія подана широким розглядом проблем, пов'язаних із вищою освітою в Україні повоєнних років, проте вони не торкаються питань освіти на історичних факультетах та підрозділах педагогічних вузів УРСР. Тому за сучасних умов набуває особливого значення вивчення окресленої проблеми в українській історіографії.

Аналіз джерельної бази дозволяє констатувати досить повну забезпеченість теми архівними джерелами, а разом із опублікованими документами та матеріалами та періодикою дозволило повноцінно розкрити основні завдання дисертаційної роботи.

2. Поновлені педагогічні вузи УРСР почали роботу в складі тих факультетів, які функціонували до війни. Історичні факультети та відділи діяли в 12 педінститутах та 17 учительських інститутах. Найбільше за роки війни постраждали Харківський, Одеський, Київський, Херсонський, Ворошиловградський педагогічні інститути, Чернігівський учительський інститут. Їх матеріально-технічна та навчально-методична база потребувала великих відновлювальних та ремонтних робіт. У цій справі великий внесок зробили викладачі та студенти, оскільки за умов відсутності централізованих фондів будівничих матеріалів для вузів доводилось добувати матеріали на місцях

та проводити ремонти власними силами. Навчальний процес відроджували, не чекаючи на повну відбудову матеріально-технічної бази.

3. Умови та події війни негативно позначились на показниках кадрового забезпечення педагогічних вузів УРСР: поповнення лав Червоної армії, депортації, необґрунтовані репресії та навіть смерті окремих з них. Укомплектування педагогічних вузів професорсько-викладацьким складом було одним із важливих завдань того часу і здійснювалось за рахунок відкликання їх на звільнені території, внутрішнього вузівського співробітництва, шляхом тимчасових періодичних виїздів викладачів з інших вузів. Для 1943–1944 рр. притаманним явищем була незабезпеченість високоосвічених викладачів з вченими та науковими званнями, окрім Київського та Харківського педагогічних інститутів. Поповнення кадрів інших педагогічних та учительських інститутів відбувалось переважно за рахунок асистентів та викладачів, що не завжди давало позитивні результати та призводило у подальшому до масових звільнень за слабку підготовку та невідповідність кваліфікації. Однією із головних перешкод, що гальмували підвищення кваліфікації викладачів, виявилось надмірне навантаження їх викладацькою роботою, тому характерним був слабкий набір до аспірантури педагогічних інститутів.

З'ясовано, що у період 1945–1956 рр. кадровий склад історичних факультетів за рівнем наукової кваліфікації був неоднорідним. Найпотужнішим викладацьким складом виявився забезпечений Київський педінститут, маючи у своєму складі професорів, найбільшу кількість доцентів. Для всіх інших вузів рівень наукової кваліфікації викладачів підвищувався з роками, при написанні ними дисертацій та їх захисті, особливо починаючи з 1947 р. Охарактеризувавши динаміку соціально-демографічних показників викладацьких кадрів ми побачили, що найбільшу частку становили українці, проте було багато росіян та євреїв; за віком 30–46 років; за статтю переважали чоловіки.

Для досліджуваного періоду характерними були такі труднощі як незабезпеченість висококваліфікованих кадрів на заміщення посад завідувачів кафедр, особливо до 1947–1948 рр.; викладачі, які мали великий стаж вузівської

роботи, не включались до науково-дослідної роботи і таким чином не підвищували свою наукову кваліфікацію (Ворошиловградський, Ніжинський, Сумський, Житомирський інститути); проблеми в питаннях підготовки викладачів для відкомандирування в аспірантуру, а особливо докторантуру. Натомість робилось все для підвищення їх ідейного рівня: створювались мережі університетів марксизму-ленінізму, консультаційні пункти, індивідуальна робота над творами марксизму-ленінізму та ін. Найскладнішою проблемою, з якою зіштовхнулись викладачі у цей період, було навчитись пристосуванству до вимог уряду та партії, до стандартизації, до інтелектуального послаблення, що, у свою чергу, позначилось на їх моральному стані. Професорсько-викладацький склад змушений був йти на цей компроміс, щоб мати змогу навчати студентів та не залишати викладацьку й наукову діяльність.

4. На завершальних етапах війни, у ході поновлення роботи вищих педагогічних закладів УРСР, однією з тогочасних проблем стало негайне повернення студентів до вузів, навчання яких призупинилось війною та збільшення кількості абітурієнтів на перші курси історичних факультетів та відділів. Важливими заходами в цьому напрямі виявилось використання різних форм профорієнтаційної роботи для популяризації педагогічної освіти, приділення значної уваги заочній формі навчання. Перший набір студентів на завершальних етапах війни проходив з певними труднощами: частина студентів не повернулася з війни, не вистачало достатньої кількості молоді із закінченою середньою освітою, зменшилась популярність педагогічної освіти. Починаючи з жовтня 1944 р., набір студентів мав свої особливості, однак, збереглася тенденція до збільшення їх кількості.

Порівнявши показники кількісного складу студентської молоді на історичних факультетах, ми виявили, що найкращі показники набору були у Київському, Ворошиловградському, Сталінському та Сумському педагогічних інститутах, найгірші – у самостійних учительських інститутах (Білгород-Дністровському та Станіславському).

5. Суспільно-політичні умови повоєнних років наклали відбиток на змісті тогочасної історичної освіти, що знайшло відображення в схемі побудови навчальних програм та курсів. Викладання історичних дисциплін у цей час проводилось, за вказівками партійного керівництва, по лінії розкриття «об'єктивної закономірності історичного процесу», викорінення проявів ідеалізації окремих історичних діячів, персоніфікації історії, розкриття вирішальної ролі народних мас в історії, возвеличення Росії та її «прогресивного впливу» на історичний розвиток України. Викладачі працювали над критичним переглядом програм курсів, існуючої літератури, якою мали користуватися студенти, й відповідно, переглядали та перебудовували лекційні курси, що читалися. Найскладнішим для них на той час було навчитись пристосуванству, накресленої стандартизації.

Причинами, що заважали навчально-методичній роботі в зазначений період, були такі: мала кількість, а інколи і повна відсутність літератури та джерел (особливо гостро відчувалось це у збірниках документів історії СРСР, історії УРСР, відсутність посібників з методики історії), погане забезпечення навчальних програм (особливо в учительських інститутах). Проаналізувавши навчальні плани, ми побачили, що з плином часу години, відведені на вивчення історії СРСР, загальної історії збільшувались, всупереч вивченню історії УРСР.

Педагогічна майстерність відшліфовувалась студентами під час практики, в процесі вивчення історичних курсів, шкільних програм, шкільних підручників, курсу методики історії. Лише всі вище зазначені елементи забезпечували підготовку повноцінного викладача радянської школи. Ідеологічний диктат того часу перекреслив трактування правдивої історії, що спричинило інтелектуальне та моральне послаблення тих, хто її вивчав.

6. Матеріально-побутове становище викладачів та студентів-істориків було складним, оскільки пов'язувалось з ліквідацією наслідків війни та відбудовою вузів. Відсутність житлового фонду змушувало шукати приватні кімнати не лише студентів, а й для викладачів. Полтавський педінститут, Осипенківський, Слов'янський, Чернігівський учительські інститути гуртожитків не мали. Ті, які

збереглися, потребували ремонту, не говорячи вже про побутове устаткування в середині їх (тимчасові меблі, виготовлені з підручного матеріалу та ін.). З 1946 р. спостерігається помітне покращення умов для навчального процесу та побутових потреб: забезпечення меблями, ремонт вікон, налагодження водопроводів, електромережі, опалювальної системи; з 1953 р. – розширення навчальної площі (повернення або відбудова приміщень навчальних корпусів) окремих педінститутів (Вінницький, Осипенківський); організація підсобних господарств, для покращення якості харчування, відкриття буфетів, пралень, душових та майстерень по ремонту одягу. Проте забезпечення викладачів та студентів продуктами харчування і промтоварами здійснювалось з перебоями, що негативно позначалося на рівні та якості їх життя. Викладачі, щоб хоч трохи покращити скрутне становище, брали індивідуальні городи. Заробітна плата науково-педагогічної інтелігенції та стипендіальне забезпечення студентів протягом цього періоду помітно підвищились, але якщо взяти до уваги проблеми з житлом, систему розподілу товарів, то їх матеріально-побутове становище і, відповідно, соціальний статус помітно не покращився.

7. Участь студентів та викладачів історичних дисциплін у громадському житті держави була складовою частиною їх діяльності. Партійні органи використовували та розглядали їх як засіб політико-ідеологічного впливу на формування свідомості радянського населення в необхідному для них руслі та максимально залучали їх до агітаційно-пропагандистської роботи. Через спеціально організовані політзаняття, політінформації, політико-виховну роботу в академічних групах, у гуртожитках студенти-історики отримували необхідну для цього підготовку. Форми суспільно-політичної роботи були різноманітними: читання лекцій для населення на теми політичного характеру, участь у виборчих компаніях, робота на дільницях, сільськогосподарські роботи в підшефних колгоспах, допомога школам тощо. Саме на тих, хто вивчав та викладав історію, покладалась місія масово популяризувати ідеї та постанови уряду, нехтуючи у свою чергу власними поглядами та переконаннями.

8. Критичне осмислення узагальненого в дисертації матеріалу дозволило сформулювати практичні рекомендації, реалізація яких, на думку автора, дасть змогу формувати загальні засади політики урядових структур щодо змісту сучасної історичної освіти та якості підготовки кадрів істориків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади та управління

України (ЦДАВО), м. Київ

Ф. 166 Народний комісаріат освіти УРСР з 21 січня 1919 р.

Міністерство освіти УРСР з 25 березня 1946 р.

оп.15.

- 1.1. Спр.1. Постанови Ради Народних Комісарів СРСР з питань народної освіти в УРСР (23 січня-26 грудня 1942 р.), 31 арк.
- 1.2. Спр.3. Постанови Ради Народних Комісарів СРСР з питань народної освіти в УРСР (20 лютого-18 грудня 1943 р.), 125 арк.
- 1.3. Спр.4. Постанови Ради Народних Комісарів СРСР з питань народної освіти в УРСР (27 лютого 1943 р.), 188 арк.
- 1.4. Спр.5. Доповідні записки народного комісаріату освіти УРСР до Ради Народних Комісарів УРСР з питань народної освіти в УРСР (17 травня-11 грудня 1943 р.), 95 арк.
- 1.5. Спр.15. Зведений педагогічний звіт на початок 1944 року. Форма 79-к., 37 арк.
- 1.6. Спр.17. Річні звіти педагогічних вузів за 1944/45 н. р. Форма 74-к., 84 арк.
- 1.7. Спр.20. Річний звіт про рух аспірантури на початок 1944/45 н. р., 33 арк.
- 1.8. Спр.30. Учбові плани вузів на 1944 рік., 124 арк.
- 1.9. Спр.32. Доповідні записки та листування про хід відновлення навчання в Білгород-Дністровському учительському інституті за 1944 р., 9 арк.
- 1.10. Спр.33. Доповідні записки та листування про хід відновлення навчання в Київському університеті та Київському педагогічному інституті, 84 арк.
- 1.11. Спр.34. Доповідні записки та листування про хід відновлення навчання в Сумському педагогічному інституті за 1944 р., 47 арк.

- 1.12. Спр.37. Доповідні записки та листування про хід відновлення навчання в Харківському педагогічному інституті за 1944 р., 18 арк.
- 1.13. Спр.39. Доповідні записки та листування про хід відновлення навчання в Вінницькому учительському інституті за 1944 р., 38 арк.
- 1.14. Спр.41. Кошториси університетів, педінститутів та учительських інститутів на 1944 р., 499 арк.
- 1.15. Спр.61а. Звіт про підсумки збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками установам Наркомосвіти УРСР., 55 арк.
- 1.16. Спр.65. Зведений звіт педагогічних вузів на початок 1945/46 н. р. Ф. 79-к., 76 арк.
- 1.17. Спр.84. Затверджені навчальні плани вузів на 1945/46 н. р., 32 арк.
- 1.18. Спр.89. Затверджений річний звіт про роботу педагогічних вузів на 1944/45 н. р., 77 арк.
- 1.19. Спр.90. Затверджений річний звіт про роботу Ворошиловградського педагогічного інституту за 1944/45 н. р., 28 арк.
- 1.20. Спр.91. Затверджений річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1944/45 н. р., 51 арк.
- 1.21. Спр.95. Затверджений річний звіт про роботу Ніжинського педагогічного інституту за 1944/45 н. р., 111 арк.
- 1.22. Спр.96. Затверджений річний звіт про роботу Сталінського педагогічного інституту за 1944/45 н. р., 64 арк.
- 1.23. Спр.97. Затверджений річний звіт про роботу Херсонського педагогічного інституту за 1944/45 н. р., 56 арк.
- 1.24. Спр.101. Річний звіт про роботу Кременецького учительського інституту за 1944/45 н. р., 15 арк.
- 1.25. Спр.102. Річний звіт про роботу Осипенківського учительського інституту за 1944/45 н. р., 13 арк.
- 1.26. Спр.103. Річний звіт про роботу Слов'янського учительського інституту за 1944/45 н. р., 11 арк.
- 1.27. Спр.116. Кошториси педагогічних інститутів на 1945 р., 336 арк.

- 1.28. Спр.117. Кошториси учительських інститутів на 1945 р., 244 арк.
- 1.29. Спр.143. Річні звіти педагогічних вузів за 1945/46 н. р. Форма 74-к., 94 арк.
- 1.30. Спр.170. Затверджені річні навчальні плани педагогічних вузів УРСР на 1946 рік, 28 арк.
- 1.31. Спр.180. Річний звіт про роботу Дрогобицького учительського інституту за 1945/46 н. р., 33 арк.
- 1.32. Спр.181. Річний звіт про роботу Чернівецького учительського інституту за 1945/46 н. р., 56 арк.
- 1.33. Спр.182. Річний звіт про роботу Чернігівського учительського інституту за I семестр 1945/46 н. р., 62 арк.
- 1.34. Спр.221. Кошториси педагогічних інститутів на 1946 рік. Т.1, 283 арк.
- 1.35. Спр.222. Кошториси педагогічних інститутів на 1946 рік. Т.2, 262 арк.
- 1.36. Спр.223. Кошториси учительських інститутів на 1946 рік. Т.1, 251 арк.
- 1.37. Спр.224. Кошториси учительських інститутів на 1946 рік. Т.2, 252 арк.
- 1.38. Спр.302. Затверджені навчальні плани для педагогічних вузів на 1947 р., 25 арк.
- 1.39. Спр.306. Зведений річний звіт про роботу педагогічних вузів за 1946/47 н.р., 85 арк.
- 1.40. Спр.309. Річний звіт Артемівського учительського інституту за 1946/47 н.р., 45 арк.
- 1.41. Спр.310. Річний звіт Білгород-Дністровського учительського інституту за 1946/47 н. р., 64 арк.
- 1.42. Спр.311. Річний звіт Дрогобицького учительського інституту за 1946/47 н.р., 41 арк.
- 1.43. Спр.313. Річний звіт Кам'янець-Подільського учительського інституту за 1946/47 н. р., 55 арк.
- 1.44. Спр.314. Річний звіт Київського учительського інституту за 1946/47 н. р., 87 арк.
- 1.45. Спр.316. Річний звіт Одеського учительського інституту за 1946/47 н. р., 69 арк.

- 1.46. Спр.319. Річний звіт Харківського учительського інституту за 1946/47 н. р., 64 арк.
- 1.47. Спр.320. Річний звіт Чернівецького учительського інституту за 1946/47 н.р., 52 арк.
- 1.48. Спр.364. Кошториси педагогічних інститутів на 1947 р. Т.1, 207 арк.
- 1.49. Спр.365. Кошториси педагогічних інститутів на 1947 р. Т.2, 292 арк.
- 1.50. Спр.366. Кошториси учительських інститутів на 1947 р. Т.1, 199 арк.
- 1.51. Спр.367. Кошториси учительських інститутів на 1947 р. Т.2, 230 арк.
- 1.52. Спр.368. Кошториси учительських інститутів на 1947 р. Т.3, 202 арк.
- 1.53. Спр.436. Навчальні плани педагогічних вузів на 1948 р., 262 арк.
- 1.54. Спр.441. Зведений річний звіт про роботу педагогічних вузів за 1947/48 н. р., 61 арк.
- 1.55. Спр.442. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного і учительського інститутів за 1947/48 н. р., 55 арк.
- 1.56. Спр.443. Річний звіт про роботу Ворошиловградського педагогічного інституту за 1947/48 н. р., 113 арк.
- 1.57. Спр.444. Річний звіт про роботу Житомирського педагогічного інституту за 1947/48 н. р., 52 арк.
- 1.58. Спр.447. Річний звіт про роботу Кіровоградського педагогічного інституту за 1947/48 н. р., 76 арк.
- 1.59. Спр.448. Річний звіт про роботу Львівського педагогічного інституту за 1947/48 н. р., 17 арк.
- 1.60. Спр.451. Річний звіт про роботу Ніжинського педагогічного інституту за 1947/48 н. р., 91 арк.
- 1.61. Спр.453. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1947/48 н. р., 28 арк.
- 1.62. Спр.454. Річний звіт про роботу Сумського педагогічного інституту за 1947/48 н. р., 54 арк.
- 1.63. Спр.455. Річний звіт про роботу Сталінського педагогічного інституту за 1947/48 н. р., 79 арк.

- 1.64. Спр.456. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту за 1947/48 н. р., 79 арк.
- 1.65. Спр.457. Річний звіт про роботу Херсонського педагогічного інституту за 1947/48 н. р., 124 арк.
- 1.66. Спр.459. Річний звіт про роботу Дрогобицького учительського інституту за 1947/48 н. р., 93 арк.
- 1.67. Спр.461. Річний звіт про роботу Київського учительського інституту за 1947/48 н. р., 88 арк.
- 1.68. Спр.463. Річний звіт про роботу Кременецького учительського інституту за 1947/48 н. р., 49 арк.
- 1.69. Спр.465. Річний звіт про роботу Луцького учительського інституту за 1947/48 н. р., 31 арк.
- 1.70. Спр.467. Річний звіт про роботу Станіславського учительського інституту за 1947/48 н. р., 47 арк.
- 1.71. Спр.468. Річний звіт про роботу Уманського учительського інституту за 1947/48 н. р., 58 арк.
- 1.72. Спр.618. Навчальні плани для педагогічних вузів на 1949 р., 96 арк.
- 1.73. Спр.626. Річний звіт управління про роботу педагогічних і учительських інститутів за 1948/49 н. р., 157 арк.
- 1.74. Спр.627. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1948/49 н. р., 74 арк.
- 1.75. Спр.628. Річний звіт про роботу Кіровоградського педагогічного інституту за 1948/49 н. р., 85 арк.
- 1.76. Спр.630. Річний звіт про роботу Львівського педагогічного інституту за 1948/49 н. р., 44 арк.
- 1.77. Спр.632. Річний звіт про роботу Сумського педагогічного інституту за 1948/49 н. р., 108 арк.
- 1.78. Спр.634. Річний звіт про роботу Дрогобицького учительського інституту за 1948/49 н. р., 77 арк.

- 1.79. Спр.636. Річний звіт про роботу Київського учительського інституту за 1948/49 н. р., 154 арк.
- 1.80. Спр.637. Річний звіт про роботу Луцького учительського інституту за 1948/49 н. р., 42 арк.
- 1.81. Спр.638. Річний звіт про роботу Нікопольського учительського інституту за 1948/49 н. р., 147 арк.
- 1.82. Спр.639. Річний звіт про роботу Одеського учительського інституту за 1948/49 н. р., 43 арк.
- 1.83. Спр.642. Річний звіт про роботу Слов'янського учительського інституту за 1948/49 н. р., 35 арк.
- 1.84. Спр.643. Річний звіт про роботу Чернігівського учительського інституту за 1948/49 н. р., 90 арк.
- 1.85. Спр.644. Паспорт Ворошиловградського педагогічного інституту за 1949 р., 99 арк.
- 1.86. Спр.649. Паспорт Кіровоградського педагогічного інституту за 1949 р., 95 арк.
- 1.87. Спр.651. Паспорт Кременецького педагогічного інституту за 1949 р., 99 арк.
- 1.88. Спр.653. Паспорт Ніжинського педагогічного інституту за 1949 р., 49 арк.
- 1.89. Спр.656. Паспорт Полтавського педагогічного інституту за 1949 р., 40 арк.
- 1.90. Спр.658. Паспорт Сумського педагогічного інституту за 1949 р., 56 арк.
- 1.91. Спр.659. Паспорт Черкаського педагогічного інституту за 1949 р., 101 арк.
- 1.92. Спр.662. Паспорт Білгород-Дністровського учительського інституту за 1949 р., 100 арк.
- 1.93. Спр.669. Паспорт Луцького учительського інституту за 1949 р., 99 арк.
- 1.94. Спр.670. Паспорт Нікопольського учительського інституту за 1949 р., 99 арк.
- 1.95. Спр.672. Паспорт Осипенківського учительського інституту за 1949 р., 99 арк.
- 1.96. Спр.674. Паспорт Слов'янського учительського інституту за 1949 р., 102 арк.

- 1.97. Спр.677. Паспорт Уманського учительського інституту за 1949 р., 99 арк.
- 1.98. Спр.822. Зведений річний звіт про роботу педагогічних вузів за 1949/50 н.р., 91 арк.
- 1.99. Спр.824. Річний звіт Кіровоградського педагогічного інституту за 1949/50 н. р., 61 арк.
- 1.100.Спр.826. Річний звіт Львівського педагогічного інституту за 1949/50 н. р., 43 арк.
- 1.101.Спр.829. Річний звіт Одеського педагогічного інституту за 1949/50 н. р., 130 арк.
- 1.102.Спр.830. Річний звіт Сумського педагогічного інституту за 1949/50 н. р., 48 арк.
- 1.103.Спр.832. Річний звіт Артемівського учительського інституту за 1949/50 н.р., 80 арк.
- 1.104.Спр.834. Річний звіт Нікопольського учительського інституту за 1949/50 н.р., 168 арк.
- 1.105.Спр.835. Річний звіт Харківського учительського інституту за 1949/50 н. р., 86 арк.
- 1.106.Спр.836. Річний звіт Уманського учительського інституту за 1949/50 н. р., 104 арк.
- 1.107.Спр.957. Річний звіт про роботу педагогічних вузів УРСР за 1950/51 н. р., 181 арк.
- 1.108.Спр.958. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1950/51 н. р., 92 арк.
- 1.109.Спр.959. Річний звіт про роботу Ворошиловградського педагогічного інституту за 1950/51 н. р., 64 арк.
- 1.110.Спр.961. Річний звіт про роботу Житомирського педагогічного інституту за 1950/51 н. р., 114 арк.
- 1.111.Спр.963. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1950/51 н. р., 76 арк.

- 1.112. Спр.964. Річний звіт про роботу Кіровоградського педагогічного інституту за 1950/51 н. р., 95 арк.
- 1.113. Спр.966. Річний звіт про роботу Кременецького педагогічного інституту за 1950/51 н. р., 83 арк.
- 1.114. Спр.969. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1950/51 н. р., 82 арк.
- 1.115. Спр.970. Річний звіт про роботу Сумського педагогічного інституту за 1950/51 н. р., 131 арк.
- 1.116. Спр.971. Річний звіт про роботу Сталінського педагогічного і учительського інститутів за 1950/51 н. р., 117 арк.
- 1.117. Спр.978. Річний звіт про роботу Дрогобицького учительського інституту за 1950/51 н. р., 91 арк.
- 1.118. Спр.980. Річний звіт про роботу Луцького учительського інституту за 1950/51 н. р., 28 арк.
- 1.119. Спр.1126. Зведений звіт про роботу педагогічних інститутів за 1951/52 н. р., 113 арк.
- 1.120. Спр.1127. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1951/52 н. р., 163 арк.
- 1.121. Спр.1129. Річний звіт про роботу Житомирського педагогічного інституту за 1951/52 н. р., 85 арк.
- 1.122. Спр.1131. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1951/52 н. р., 104 арк.
- 1.123. Спр.1132. Річний звіт про роботу Кіровоградського педагогічного інституту за 1951/52 н. р., 119 арк.
- 1.124. Спр.1134. Річний звіт про роботу Львівського педагогічного інституту за 1951/52 н. р., 31 арк.
- 1.125. Спр.1135. Річний звіт про роботу Луцького педагогічного інституту за 1951/52 н. р., 92 арк.
- 1.126. Спр.1137. Річний звіт про роботу Ніжинського педагогічного інституту за 1951/52 н. р., 206 арк.

- 1.127.Спр.1138. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1951/52 н. р., 64 арк.
- 1.128.Спр.1139. Річний звіт про роботу Станіславського педагогічного інституту за 1951/52 н. р., 118 арк.
- 1.129.Спр.1140. Річний звіт про роботу Сумського педагогічного інституту за 1951/52 н. р., 196 арк.
- 1.130.Спр.1141. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту за 1951/52 н. р., 98 арк.
- 1.131.Спр.1290. План прийому студентів та випуску спеціалістів по вузам Міністерства освіти УРСР на 1953 р., 14 арк.
- 1.132.Спр.1291. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1952/53 н. р., 135 арк.
- 1.133.Спр.1293. Річний звіт про роботу Дрогобицького педагогічного інституту за 1952/53 н. р., 160 арк.
- 1.134.Спр.1294. Річний звіт про роботу Житомирського педагогічного інституту за 1952/53 н. р., 148 арк.
- 1.135.Спр.1296. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1952/53 н. р., 77 арк.
- 1.136.Спр.1300. Річний звіт про роботу Луцького педагогічного інституту за 1952/53 н. р., 93 арк.
- 1.137.Спр.1301. Річний звіт про роботу Львівського педагогічного інституту за 1952/53 н. р., 43 арк.
- 1.138.Спр.1303. Річний звіт про роботу Ніжинського педагогічного інституту за 1952/53 н. р., 265 арк.
- 1.139.Спр.1304. Річний звіт про роботу Одеського педагогічного інституту за 1952/53 н. р., 101 арк.
- 1.140.Спр.1305. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1952/53 н. р., 209 арк.
- 1.141.Спр.1306.Річний звіт про роботу Сумського педагогічного інституту за 1952/53 н. р., 76 арк.

- 1.142. Спр.1480. Листування з Радою Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань роботи педагогічних вузів (19 березня –15 листопада 1954 р.), 46 арк.
- 1.143. Спр.1481. Річний звіт про роботу педагогічних та учительських інститутів УРСР за 1953/54 н. р., 184 арк.
- 1.144. Спр.1483. Річний звіт про роботу Ворошиловградського педагогічного інституту за 1953/54 н. р., 52 арк.
- 1.145. Спр.1484. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1953/54 н. р., 105 арк.
- 1.146. Спр.1489. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1953/54 н. р., 75 арк.
- 1.147. Спр.1491. Річний звіт про роботу Кіровоградського педагогічного інституту за 1953/54 н. р., 125 арк.
- 1.148. Спр.1494. Річний звіт про роботу Львівського педагогічного інституту за 1953/54 н. р., 96 арк.
- 1.149. Спр.1497. Річний звіт про роботу Ніжинського педагогічного інституту за 1953/54 н. р., 62 арк.
- 1.150. Спр.1498. Річний звіт про роботу Одеського педагогічного інституту за 1953/54 н. р., 85 арк.
- 1.151. Спр.1500. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1953/54 н. р., 43 арк.
- 1.152. Спр.1502. Річний звіт про роботу Сталінського педагогічного інституту за 1953/54 н. р., 57 арк.
- 1.153. Спр.1503. Річний звіт про роботу Станіславського педагогічного інституту за 1953/54 н. р., 131 арк.
- 1.154. Спр.1504. Річний звіт про роботу Сумського педагогічного інституту за 1953/54 н. р., 106 арк.
- 1.155. Спр.1510. Річний звіт про роботу Чернівецького учительського інституту за 1953/54 н. р., 64 арк.
- 1.156. Спр.1511. Звіти педагогічних інститутів про роботу кафедр марксизму-ленінізму за 1953/54 н. р., 72 арк.

- 1.157. Спр.1520 б. Учбові плани педагогічних інститутів на 1954 р., 56 арк.
- 1.158. Спр.1654. Доповідні записки управління до ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР з питань роботи педагогічних вузів (13 січня – 9 грудня 1955 р.), 146 арк.
- 1.159. Спр.1655. Накази Міністерства вищої освіти СРСР з питань реорганізації кафедр педагогічних інститутів Міністерства освіти УРСР (25 березня – 20 вересня 1955 р.), 49 арк.
- 1.160. Спр.1656. Директивні вказівки управління підвідомчим установам з питань методичної роботи в педвузах (21 березня – 24 грудня 1955 р.), 200 арк.
- 1.161. Спр.1659. Річний звіт про роботу Вінницького педінституту за 1954/55 н.р., 117 арк.
- 1.162. Спр.1660. Річний звіт про роботу Ворошиловградського педінституту за 1954/55 н. р., 51 арк.
- 1.163. Спр.1663. Річний звіт про роботу Дрогобицького педінституту за 1954/55 н.р., 154 арк.
- 1.164. Спр.1664. Річний звіт про роботу Житомирського педінституту за 1954/55 н. р., 181 арк.
- 1.165. Спр.1666. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педінституту за 1954/55 н. р., 85 арк.
- 1.166. Спр.1668. Річний звіт про роботу Кіровоградського педінституту за 1954/55 н. р., 93 арк.
- 1.167. Спр.1672. Річний звіт про роботу Луцького педінституту за 1954/55 н. р., 53 арк.
- 1.168. Спр.1673. Річний звіт про роботу Львівського педінституту за 1954/55 н. р., 108 арк.
- 1.169. Спр.1678. Річний звіт про роботу Одеського педінституту за 1954/55 н. р., 69 арк.
- 1.170. Спр.1679. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1954/55 н. р., 61 арк.

- 1.171. Спр.1681. Річний звіт про роботу Станіславського педагогічного інституту за 1954/55 н. р., 126 арк.
- 1.172. Спр.1682. Річний звіт про роботу Сумського педагогічного інституту за 1954/55 н. р., 89 арк.
- 1.173. Спр.1684. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту за 1954/55 н. р., 136 арк.
- 1.174. Спр.1853. Накази міністра вищої освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів (11 травня – 4 вересня 1956 р.), 35 арк.
- 1.175. Спр.1860. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1955/56 н. р., 56 арк.
- 1.176. Спр.1863. Річний звіт про роботу Дрогобицького педагогічного інституту за 1955/56 н. р., 118 арк.
- 1.177. Спр.1869. Річний звіт про роботу Кіровоградського педагогічного інституту за 1955/56 н. р., 89 арк.
- 1.178. Спр.1871. Річний звіт про роботу Луцького педагогічного інституту за 1955/56 н. р., 32 арк.
- 1.179. Спр.1872. Річний звіт про роботу Львівського педагогічного інституту за 1955/56 н. р., 77 арк.
- 1.180. Спр.1874. Річний звіт про роботу Ніжинського педагогічного інституту за 1955/56 н. р., 73 арк.
- 1.181. Спр.1875. Річний звіт про роботу Одеського педагогічного інституту за 1955/56 н. р., 53 арк.
- 1.182. Спр.1879. Річний звіт про роботу Сталінського педагогічного інституту за 1955/56 н. р., 43 арк.
- 1.183. Спр.1881. Річний звіт про роботу Станіславського педагогічного інституту за 1955/56 н. р., 173 арк.
- 1.184. Спр.1882. Річний звіт про роботу Сумського педагогічного інституту за 1955/56 н. р., 54 арк.

**Центральный державний архів громадських об'єднань України
(ЦДАГО), м. Київ**

Ф. 1 Центральный комітет Комуністичної партії України

оп.23. Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина, 1941–1959 рр.)

- 1.185. Спр.871. Справки, докладные записки, отчеты об итогах учебной работы в высших учебных заведениях (3.01.1944–23.12.1944 г.), 254 арк.
- 1.186. Спр.1650. Докладные записки о работе и состоянии высших учебных заведений, техникумов и школ (15.01.1945–21.12.1945 гг.), 251 арк.
- 1.187. Спр.1652. Стенограмма совещания по вопросам истории Украины, состоявшегося при отделе пропаганды и агитации ЦК КП(б)У (10.03.1945–17.04.1945 г.), 153 арк.
- 1.188. Спр.2854. Справки, информации, отчеты о состоянии и работе высших учебных заведений по УССР (04.01.1946–24.12.1946 г.), 227 арк.
- 1.189. Спр.4392. Докладные записки, справки, переписка, характеристики Управления кадров ЦК КП(б)У, Министерств УССР, Академии наук УССР секретарем ЦК КП(б)У о подготовке и переподготовке кадров науки и культуры, об укомплектовании кадрами учреждения науки и культуры, 53 арк.

оп.24. Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина, 1950–1967 рр.)

- 1.190. Спр.782. Работа высших учебных заведений, техникумов, средних и неполных средних школ, спецшкол (8.01. – 30.11.1951 г.), 352 арк.
- 1.191. Спр.1570. Работа высших учебных заведений, техникумов, средних и неполных средних школ, спецшкол и детдомов (4.01. – 29.05. 1952 г.), 259 арк.
- 1.192. Спр.1571. Работа высших учебных заведений, техникумов, средних и неполных средних школ, спецшкол и детдомов. Том (25.06. – 22.12.1952 г.), 276 арк.

- 1.193. Спр.1945. Работа высших учебных заведений (25.01. – 29.12. 1952 г.), 221 арк.
- 1.194. Спр.1948. Информации обкомов КП(б)Украины о ходе выполнения постановления ЦК КП(б)У от 26.09.1951 г. «О состоянии и мерах улучшения подготовки научно-педагогических кадров общественных наук, языкознания, литературы и искусства в Украинской ССР», 25 арк.
- 1.195. Спр.2731. Планы научно-исследовательских работ на 1951–1955 годы, отделения общественных наук АН УССР, представленный Президиумом Академии наук УССР 15.04.53 г., 208 арк.
- 1.196. Спр.3792. Справки отделов ЦК КП Украины. Постановления, справки, авторефераты, информации обкомов КП Украины, Министерства просвещения УССР, высших учебных заведений и других организаций – по вопросам работы высших учебных заведений и подготовке научных кадров (03.01.– 27.12. 1954 г.), 237 арк.
- 1.197. Спр.3794. Приказ Министра высшего образования СССР, информации обкомов КП Украины – об улучшении работы среди студентов из стран народной демократии обучающихся в высших учебных заведениях СССР (20.06.– 23.12. 1954 г.), 23 арк.

оп. 30. Особливий сектор ЦК Компартії України (загальна частина, 1940 – 1954 рр.)

- 1.198. Спр.88. Справки по вопросам восстановления и работы высших учебных заведений (14.01.44 г. – 15.12.44 г.), 153 арк.
- 1.199. Спр.1407. Работа высших учебных заведений – справки отдела пропаганды ЦК КпбУ, докладные записки обкомов КП(б)У, управление по делам высшей школы, институтов, министерств. Т.3 (4.01.49 г. – 30.08.49 г.), 261 арк.
- 1.200. Спр.1408. Работа высших учебных заведений – справки отдела пропаганды ЦК КпбУ, докладные записки обкомов КПбУ, управление по делам высшей школы, институтов, министерств и других. Т.4 (1.08.1949 – 19.07.50 г.),

241 арк.

1.201. Спр.2405. Отчеты и докладные записки обкомов КП(б)У – о мерах улучшения преподавания общественных наук в высших учебных заведениях. Т.7 (6.10. –1.12.1951 г.), 196 арк.

оп. 41. Документи загального відділу ЦК Компартії України (листи, заяви громадян, надіслані до ЦК Компартії України, 1944–1991 рр.)

1.202. Спр.2. Письма и заявления трудящихся и материалы к ним А – Е (январь 1945 – декабрь 1945 г.), 225 арк.

оп. 70. Відділ пропаганди і агітації ЦК КПУ (1940 – 1967 рр.)

1.203. Спр.154. Проекты постановлений ЦК КП(б)У, докладные записки о работе высших учебных заведений (14.X.1943–21.II. 1946 г.), 78 арк.

1.204. Спр.552. Отчеты, докладные записки отдела науки Управления пропаганды и агитации ЦК КП (б)У о работе вузов и техникумов УССР (1946 г. –26.07.1947 г.), 42 арк.

1.205. Спр.736. Отчет отдела науки Управления пропаганды и агитации ЦК КП(б)У о работе вузов Украинской ССР 1947 год, 21 арк.

1.206. Спр.762. Докладная записка о состоянии подготовки схемы и тезисов по истории Украины. Справка о работе над Кратким курсом истории Украины, 21 арк.

1.207. Спр.792. Рецензии на лекции по истории СССР, читанные в вузах Украины (13.09.–24.11.1947 г.), 234 арк.

1.208. Спр.794. Отчет сектора вузов отдела пропаганды Киевского обкома КП(б)У о работе вузов и техникумов за 1946/47 учебный год, 49 арк.

1.209. Спр.885. Неполная стенограмма Всеукраинского совещания заведующих кафедр общественных наук при ЦК КП(б)У, телеграммы, справки, сведения о работе научно-исследовательских институтов, о преподавании общественных наук в высших учебных заведениях и другим вопросам (февр.– нояб.1944 г.), 69 арк.

- 1.210. Спр.912. Справки, акт обследования и другие материалы по вопросам работы Киевского Университета и о качественном составе студентов и преподавателей вузов Украины (27.02. – 24.09.1945 г.), 52 арк.
- 1.211. Спр.981. Списки и сведения о научно-исследовательских работах и научных работников со степенями и званиями и рекомендованных в докторантуру на курсы повышения квалификации, 15 арк.
- 1.212. Спр.1092. Отчеты, справки и докладные записки обкомов КПБУ в ЦК КПБУ о научной и педагогической работе кафедр общественных наук институтов. Списки заведующих кафедрами и преподавателей общественных наук (3.01. – 3.07. 1947 г.), 211 арк.

оп. 71. Отдел науки и высших учебных заведений (1951–1967 гг.)

- 1.213. Спр.29. Информации и докладные записки обкомов КП(б)У и Управления по делам высшей школы о проведении в высших учебных заведениях научных дискуссий; об идейно-политическом воспитании студентов, о мерах по улучшению преподавания в вузах общественных наук. Т.1 (6.03.–25.07. 1951 г.), 150 арк.
- 1.214. Спр.66. Сведения Управления по делам высшей школы о диссертациях, защищенных в вузах в 1945–1951 гг. Т.3, 62 арк.
- 1.215. Спр.67. План Управления по делам высшей школы, подготовки и повышения квалификации научно-педагогических кадров общественных наук, языкознания, литературы, искусства и физико-математических наук в вузах УССР (1952–1955 гг.). Т.4, 108 арк.

оп. 73. Центральный Комитет Коммунистической партии Украины (отдел школ) 1942–1966 гг.

- 1.216. Спр.1. Отчет Народного Комиссариата просвещения УССР о работе в 1942 г. (16.08.1942 – 1942)., 53 арк.

- 1.217. Спр.2. Докладные записки, сведения по вопросам работы школ УССР в 1941/42 учебном году. Списки профессорско-преподавательского состава, эвакуированного в тыл (17.05.1942–19.09.1942), 46 арк.
- 1.218. Спр.3. Проект постановления ЦК КП(б)У и СНК УССР. Справки, статистические материалы о работе технических вузов УССР об улучшении бытовых условий студентов и преподавательского состава (06.10.1943 – 12.08. 1943 г.), 144 арк.
- 1.219. Спр.5. Информация зав. отделом школ ЦК КП(б)У на имя секретаря ЦК КП(б)У об итогах учебной работы педагогических, учительских институтов и педучилищ УССР за 1943/44 учебный год и готовность их к новому учебному году (1943/44), 100 арк.
- 1.220. Спр.531. Стенограмма совещания при школьном отделе ЦК КП(б)У по вопросу подготовки кадров учителей (08.02.1944 г.), 45 арк.
- 1.221. Спр.692. Докладная записка обкомов КП Украины, Министерства просвещения УССР, пединститутов о реорганизации институтов, факультетов. Программы, правила приема. О наборе в аспирантуру, институты) 2–6 августа 1955 г. Распределение выпускников институтов (15.01.– 09.11), 117 арк.

Державний архів міста Києва (ДАМК)

Ф. Р-346 – Київський державний педагогічний інститут імені

О.М.Горького Міністерства освіти УРСР

оп. 2.

- 1.222. Спр.20. Приказы, постановления, распоряжения Народного Комиссара Просвещения УССР и Управления по делам высшей школы при СНК УССР за 1944 г. (8 апреля 1944–10 февраля 1945 г.), 25 арк.
- 1.223. Спр.21. Переписка с Народным Комиссариатом Просвещения УССР, Управлением по делам высшей школы при СНК УССР об учебно-методической, научно-исследовательской работе, подготовке к новому учебному году и другим вопросам (22 марта–21 ноября 1944 г.), 15 арк.

- 1.224. Спр.24. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1944/45 у. г., 52 арк.
- 1.225. Спр.26. Протоколы заседаний кафедры марксизма-ленинизма за 1944/45 у.г. (29 сентября-22 июня 1945 г.), 15 арк.
- 1.226. Спр.31. Отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры истории Украины за 1944/45 у. г., 3 арк.
- 1.227. Спр.46. Приказы, распоряжения Народного Комиссара Просвещения УССР и Управления по делам высшей школы при СНК УССР за 1944 г. (10 февраля – 25 декабря), 29 арк.
- 1.228. Спр.47. Переписка с Народным Комиссариатом Просвещения УССР, Управлением по делам высшей школы при СНК УССР об улучшении учебной работы, праздновании 25-летнего юбилея пединститута, назначение государственных стипендий студентам, подготовке к новому 1945/46 у. г., утверждении заведующих кафедрами и другим вопросам (1 марта – 24 ноября), 36 арк.
- 1.229. Спр.53. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1945/46 у. г., 92 арк.
- 1.230. Спр.65. Протоколы заседаний кафедры марксизма-ленинизма за 1945-46 уч. год (15 сентября 1945 – 14 июня 1946 г.), 30 арк.
- 1.231. Спр.80. Докладная записка Управлению по делам высшей школы при СНК УССР о восстановлении аспирантов в аспирантуру после Великой Отечественной войны за 1945 год, 2 арк.
- 1.232. Спр.81. Приказ Народного Комиссара Государственного контроля УССР, переписка с Совнархозом УССР, Горсоветом, Горжилуправлениями и приведение их в надлежащее санитарное состояние (15 января – 16 августа 1945 г.), 11 арк.
- 1.233. Спр.83. Приказы Министра Просвещения УССР и Управления по делам высшей школы при Совете Народных Комиссаров УССР за 1946 г. (7 марта – 31 октября 1946 г.), 48 арк.

- 1.234. Спр.84. Переписка с Советом Народных Комиссаров УССР, Министерством просвещения УССР о научно-исследовательской работе, улучшении учебно-воспитательной работы, обеспечении школ педагогическими кадрами и другими вопросами (19 февраля –17 июня 1946 г.), 29 арк.
- 1.235. Спр.92. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1946/47 у. г., 213 арк.
- 1.236. Спр.93. Учебные планы на 1946/47 у. г., 5 арк.
- 1.237. Спр.97. Материалы (отчеты, протоколы и др.) о проведении педагогической практики со студентами вторых - четвертых курсов за 1946/47 у. г., 65 арк.
- 1.238. Спр.144. Материалы (список научных работ, характеристики и др.) о присуждении ученого звания доцента кандидату исторических наук Е.А.Стецюк, 13 арк.
- 1.239. Спр.145. Отчет о работе аспирантуры за 1946/47 у. г., 5 арк.
- 1.240. Спр.149. Директивные письма, распоряжения, инструкции Министерства высшего образования СССР, Министерства просвещения УССР и Управления по делам высшей школы при Совете Министров УССР за 47 год (14 января – 31 декабря 1947 г.), 142 арк.
- 1.241. Спр.160. План работы теоретической конференции профессорско-преподавательского состава на тему «Борьба с буржуазной и буржуазно-националистической идеологией» на 1947 год, 6 арк.
- 1.242. Спр.161. Учебные планы на 1497/48 у. г., 13 арк.
- 1.243. Спр.162. Планы мероприятий по проведению юбилея 100-летия выхода в свет «Манифеста Коммунистической партии Маркса и Энгельса» на 1948 год, 7 арк.
- 1.244. Спр.166. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1947/48 у. г., 270 арк.
- 1.245. Спр.172. Справка об идеологической работе кафедр за 1947/48 у. г., 5 арк.
- 1.246. Спр.231. Положение о подготовке научно-педагогических и научных кадров через аспирантуру (проект) на 1947 год, 10 арк.

- 1.247. Спр.232. Отчет о подготовке научно-педагогических кадров через аспирантуру за 1947/48 у. г., 13 арк.
- 1.248. Спр.242. Приказы Министерства высшего образования СССР, Министерства просвещения УССР и Управления по делам высшей школы при Совете Министров УССР за 1948 год (8 января – 8 декабря 1948 г.), 107 арк.
- 1.249. Спр.243. Переписка с Министерством высшего образования СССР, Министерством просвещения УССР о повышении идейно-политического уровня преподавателя, улучшении учебно-методической, научно-исследовательской работы и другим вопросам (17 февраля – 16 декабря 1948 г.), 76 арк.
- 1.250. Спр.255. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1948/49 у. г., 216 арк.
- 1.251. Спр.328. Сведения о результатах набора в аспирантуру и количестве аспирантов по специальностям и годам обучения за 1948/49 у. г., 3 арк.
- 1.252. Спр.333. Приказы, постановления, распоряжения Министерства высшего образования СССР, Министерства просвещения УССР и Управления по делам высшей школы при Совете Министров УССР за 1949 год (11 января – 14 ноября 1949 г.), 69 арк.
- 1.253. Спр.343. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1949/50 у. г., 148 арк.
- 1.254. Спр.406. Материалы (программа, тематика докладов и др.) студенческой конференции, посвященной 70-летию со дня рождения И.В.Сталина (23 декабря 1949 г.), 21 арк.
- 1.255. Спр.407. Материалы о работе научного студенческого общества за 1949/50 у.г. (переписка, планы, тематика, списки докладов, отзывы и доклады, рефераты, справки), 14 арк.
- 1.256. Спр.423. Материалы (список научных работ, характеристики и др.) о присуждении ученого звания доцента М.К. Ковалю за 1949 г., 34 арк.

- 1.257. Спр.429. Материалы (список научных работ, характеристики и др.) о присуждении ученого звания доцента кандидату исторических наук С.М.Перчик за 1949 г., 8 арк.
- 1.258. Спр.456. Типовой Устав высших учебных заведений Союза ССР за 1950 г., 17 арк.
- 1.259. Спр.462. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1950/51 у. г., 172 арк.
- 1.260. Спр.466. Материалы о системе политико-воспитательной и культурно-массовой работы среди студентов в 1950/51 у. г. (справки, доклад, отчет), 73 арк.
- 1.261. Спр.480. Учебные планы исторического факультета на 1950/51 у. г., 4 арк.
- 1.262. Спр.494. Отчет о научно-исследовательской работе кафедры методики истории за 1950 г., 4 арк.
- 1.263. Спр.495. Отчет о научно-исследовательской работе кафедры всеобщей истории за 1950 г., 3 арк.
- 1.264. Спр.546. Материалы (список научных работ, характеристики и др.) о присуждении ученого звания доцента кандидату исторических наук М.А.Варшавчику за 1950 г., 13 арк.
- 1.265. Спр.554. Материалы (список научных работ, характеристики и др.) о присуждении ученого звания доцента кандидату исторических наук А.П.Лещенко за 1950 г., 8 арк.
- 1.266. Спр.568. Приказы Министерства просвещения УССР и управления по делам высшей школы при Совете Министров УССР за 1951 г. (26.03.–23.11.), 33 арк.
- 1.267. Спр.569. Переписка с Советом Министров УССР, Министерством кинематографии СССР, пединститутами об улучшении учебно-методической работы, теоретических и практических занятий, организации выставки А.М.Горького и другим вопросам (5 мая – 21 июня), 12 арк.
- 1.268. Спр.578. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1951/52 у. г., 156 арк.

- 1.269. Спр.579. План политико-воспитательной и культурно-массовой работы института на первое полугодие 1951/52 у. г., 8 арк.
- 1.270. Спр.603. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе исторического факультета за 1951/52 у. г., 15 арк.
- 1.271. Спр.649. Отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры всеобщей истории за 1951/52 у. г., 11 арк.
- 1.272. Спр.651. Отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры истории СССР за 1951/52 у. г., 35 арк.
- 1.273. Спр.682. Отчет о работе научного студенческого общества института за 1951/52 у. г., 5 арк.
- 1.274. Спр.692. Материалы (список научных работ, характеристики и др.) о присуждении ученого звания доцента кандидату исторических наук Н.Р.Донию за 1951 г., 6 арк.
- 1.275. Спр.693. Материалы (список научных работ, характеристики и др.) о присуждении ученого звания доцента кандидату исторических наук К.К.Дубине за 1951 г., 6 арк.
- 1.276. Спр.696. Материалы (автореферат, рецензии, выписки из протоколов и др.) по защите диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук Мирошниченко В.Е. на тему: «К вопросу об образовательном и воспитательном значении истории раннеантичной культуры» за 1951 г., 49 арк.
- 1.277. Спр.714. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1952/53 у. г., 132 арк.
- 1.278. Спр.738. План и отчет об учебно-методической и воспитательной работе исторического факультета за 1952/53 у. г., 31 арк.
- 1.279. Спр.750. Отчет об учебно-методической работе кафедры основ марксизма-ленинизма за 1952/53 у. г., 18 арк.
- 1.280. Спр.769. Отчет о научно-исследовательской работе кафедры истории СССР за 1952 г., 3 арк.

- 1.281. Спр.771. Отчет о научно-исследовательской работе кафедры всеобщей истории за 1952 г., 4 арк.
- 1.282. Спр.429. Материалы (список научных работ, характеристики и др.) о присуждении ученого звания доцента кандидату исторических наук С.М.Перчик за 1949 г., 8 арк.
- 1.283. Спр.872. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1953/54 у . г., 87 арк.
- 1.284. Спр.924. Отчет об учебно-методической работе кафедры истории СССР за 1953/54 у. г., 25 арк.
- 1.285. Спр.925. Отчет о научно-исследовательской работе кафедры истории СССР за 1953/54 у. г., 3 арк.
- 1.286. Спр.928. Отчет о научно-исследовательской работе кафедры всеобщей истории за первое полугодие 1953/54 у. г., 2 арк.
- 1.287. Спр.1046. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1954/55 у. г., 109 арк.
- 1.288. Спр.1105. Отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры всеобщей истории за 1954/55 у. г., 16 арк.
- 1.289. Спр.1108. Отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры истории СССР за 1954/55 у. г., 34 арк.
- 1.290. Спр.1210. Приказы, постановления Министерства высшего образования СССР и Министерства просвещения УССР за 1955 г. (15 янв.–27 мая), 22 арк.
- 1.291. Спр.1211. Переписка с Министерством просвещения УССР о просмотре и внесении изменений в учебные программы, освобождении студентов стран народной демократии от изучения иностранного языка, организации издательства при институте и другим вопросам (22 марта – 22 ноября 1955 г.), 20 арк.
- 1.292. Спр.1219. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1955/56 у. г., 60 арк.

- 1.293. Спр.1239. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе исторического факультета за 1955/56 у. г., 17 арк.
- 1.294. Спр.1358. Докладные записки директора института Министерству просвещения УССР о состоянии подготовки научно-исследовательских кадров через аспирантуру за 1955 г., 16 арк.

оп. 5.

- 1.295. Спр.68. Личное дело к.и.н., доцента Андрея Аврамовича Вовка, 23 арк.
- 1.296. Спр.73. Личное дело к.и.н. Марка Акимовича Варшавчика, 18 арк.
- 1.297. Спр.100. Личное дело к.и.н., профессора Владимира Алексеевича Голобуцкого, 23 арк.
- 1.298. Спр.118. Личное дело к.и.н., доцента Николая Романовича Дония, 27 арк.
- 1.299. Спр.136. Личное дело к.и.н., доцента Ларисы Владимировны Жилинской, 19 арк.
- 1.300. Спр.150. Личное дело к.и.н, доцента Ивана Демидовича Золотоверхого, 27 арк.
- 1.301. Спр.210. Личное дело к.и.н., доцента Николая Михайловича Кубрушко, 46 арк.
- 1.302. Спр.231. Личное дело к.и.н., доцента Ивана Дмитриевича Кундюбы, 20 арк.
- 1.303. Спр.260. Личное дело к.и.н., доцента Федора Евдокимовича Лося, 11 арк.
- 1.304. Спр.262. Личное дело к.и.н., доцента Герца Соломоновича Левина, 10 арк.
- 1.305. Спр.287. Личное дело к.и.н., доцента Михаила Ивановича Марченко, 24 арк.
- 1.306. Спр.393. Личное дело к.и.н., доцента Фани Лазаревны Слободинской, 33 арк.
- 1.307. Спр.434. Личное дело к.и.н., доцента Леонида Петровича Тендереса, 67 арк.
- 1.308. Спр.450. Личное дело к.и.н., доцента Афанасия Матвеевича Федченко, 47 арк.
- 1.309. Спр.492. Личное дело к.и.н., доцента Павла Васильевича Шимко-Шмаги, 17 арк.

- 1.310. Спр.496. Личное дело к.и.н., доцента Василия Кириловича Шурубалко, 20 арк.
- 1.311. Спр.499. Личное дело к.и.н., доцента Зелика Афроимовича Энольского, 20 арк.
- 1.312. Спр.508. Личное дело к.и.н. Германа Ивановича Ясницкого, 8 арк.

Державний архів Харківської області (ДАХО), м. Харків
Ф. 4293 – Харківський державний педагогічний інститут імені
Г.С. Сковороди Міністерства освіти УРСР
оп. 2.

- 1.313. Спр.74. Годовые отчеты о научно-исследовательской работе кафедр Харьковского государственного педагогического института за 1945/46 у.г., 56 арк.
- 1.314. Спр.148. Отчет о работе Харьковского государственного педагогического института за 1947/48 у. г., 79 арк.
- 1.315. Спр.151. Отчет о работе кафедр Харьковского государственного педагогического института за 1947/48 у. г., 78 арк.
- 1.316. Спр.164. Годовые отчеты о научно-исследовательской работе кафедр Харьковского государственного педагогического института за 1948 у. г., 104 арк.
- 1.317. Спр.257. Отчет о работе кафедр Харьковского государственного педагогического института за 1949/50 у. г., 146 арк.
- 1.318. Спр.373. Материалы о перестройке работы кафедр Харьковского государственного педагогического института за 1952/53 у. г., 124 арк.
- 1.319. Спр.388. Годовой отчет о работе кафедр Харьковского государственного педагогического института имени Г.С. Сковороды за 1951/ 52 у. г., 257 арк.
- 1.320. Спр.417. Годовые отчеты кафедр Харьковского государственного педагогического института о работе за 1952 г., 158 арк.
- 1.321. Спр.482. Отчет о работе кафедр Харьковского государственного педагогического института за 1953/54 у. г., 284 арк.

- 1.322. Спр.499. Годовые отчеты кафедр Харьковского государственного педагогического института о работе за 1953 г., 150 арк.
- 1.323. Спр.620. Годовой отчет о работе кафедр Харьковского государственного педагогического института имени Г.С. Сковороды за 1955/56 у. г., 272 арк.
- 1.324. Спр.632. Годовой отчет кафедр Харьковского государственного педагогического института имени Г.С. Сковороды за 1955 г., 145 арк.

Ф. 5707 – Харківський державний учительський інститут Міністерства освіти УРСР

оп. 1.

- 1.325. Спр.1. Приказы Министра просвещения УССР (май – декабрь 1946 г.), 50 арк.
- 1.326. Спр.16. Отчет о работе Харьковского государственного учительского института за 1946/47 у. г., 63 арк.
- 1.327. Спр.37. Отчет о работе Харьковского государственного учительского института за 1947/48 у. г., 86 арк.
- 1.328. Спр.39. Годовой отчет о научной работе Харьковского государственного учительского института за 1948 г., 3 арк.
- 1.329. Спр.59. Отчет о работе Харьковского государственного учительского института за 1948/49 у. г., 101 арк.
- 1.330. Спр.80. Отчет о работе Харьковского государственного учительского института Министерства просвещения УССР за 1949/50 у. г., 85 арк.
- 1.331. Спр.83. Годовой отчет о научной работе Харьковского государственного учительского института за 1950 г., 3 арк.
- 1.332. Спр.90. Список профессорско-преподавательского состава кафедр марксизма-ленинизма, политической экономии и философии, работающих в Харьковском государственном учительском институте, 99 арк.

2. Опубліковані документи і матеріали

- 2.333. Вопросы идеологической работы. Сборник важнейших решений КПСС (1954–1961 годы). – М.: Госполитиздат, 1961. – 328 с.

- 2.334. Высшая школа: Основные постановления, приказы и инструкции / Сост.: М.И.Мовшович; Под ред.: А.М.Ходжаев – М.: Сов. наука, 1945. – 410 с.
- 2.335. Высшая школа: Основные постановления, приказы и инструкции. – 2-е изд.– М., 1948. – 580 с.
- 2.336. Высшая школа: Основные постановления, приказы и инструкции / Под ред. Л.И.Карпова, В.А. Северцева. – М.: Сов. наука, 1957. – 656 с.
- 2.337. Довженко О. Україна в огні. Кіноповість. Щоденник. / О.Довженко. – К., 1990. – 575 с.
- 2.338. Иогансон Исаакович Зильберфарб. Дневники [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vive-liberta.diary.ru/?tag=29351&from=120>
- 2.339. Комсомол и высшая школа. Документы и материалы съездов, конференций ЦК ВЛКСМ по работе вузовского комсомола (1918–1968 гг.) / Сост. В.Десятерик. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1968. – 271 с.
- 2.340. КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898-1971). Т.6: 1941–1954. – К.: Політвидав України, 1980. – 524 с.
- 2.341. Об оказании помощи университетам марксизма-ленинизма. Приказ по Министерству высшего образования СССР №1008 от 13 июля 1948 г. // Бюллетень Министерства высшего образования СССР. – 1948. – №9. – С.16.
- 2.342. Об организации институтов повышения квалификации преподавателей общественных наук // Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции. – М.: Сов. наука, 1978. – Ч.2. – С.75.
- 2.343. Положение о консультационных пунктах для преподавателей общественных наук, организованных в соответствии с приказом Министра образования СССР № 533 от 6 мая 1949 г. // Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / Под ред. Л.И.Карпова, В.Л.Северцева. – М.: Сов. наука, 1957. – С.346.
- 2.344. Постановление ЦК ВКП(б) об организации краткосрочных курсов по подготовке преподавателей марксизма-ленинизма и политической экономии в вузах от 20 мая 1944 г. // Коммунистическая партия Советского

- Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1986). – Т.7: 1938 – 1945. – М.: Политиздат, 1985. – С.499-500.
- 2.345. Про норми та порядок оплати професорсько-викладацького персоналу педвишів, про видатки на утримання учителів-заочників та про стипендіальне забезпечення студентів. Директивний лист №17 від 28 червня 1947 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1947. – №9. – С.11.
- 2.346. Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів через аспірантуру // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – К.: Державне учбово-педагогічне вид-во «Радянська школа», 1948. – №6. – С.4-6.
- 2.347. Про підсумки заочної педагогічної освіти за 1948/1949 навчальний рік та завдання на 1949/50. Наказ №1089 від 2 листопада 1949 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1949. – №21-22. – С.15.
- 2.348. Про плату за навчання у вишах, технікумах і VIII-X класах середніх шкіл. Директивний лист №13-07 від 4 червня 1949 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1949. – №11. – С.3.
- 2.349. Про поліпшення підготовки учительських кадрів. Наказ №535 від 31 березня 1948 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1948. – №8. – С.19.
- 2.350. Про стан викладання основ марксизму-ленінізму в педагогічних вишах УРСР. Наказ № 2758 від 13 грудня 1947 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1948. – №1. – С.6-8.
- 2.351. Сборник законов Украинской РСР и указов Президиума Верховного Совета Украинской РСР, 1938 –1979 гг.: в 2 т. – Киев: Политиздат Украины, 1980, Т.1. – 740 с., Т.2. – 648 с.
- 2.352. Тканко О.В. Третій десант: З щоденника партизанської боротьби. – К.: Політвидав України, 1985. – 184 с.

3. Статті в періодичних виданнях

Газети

- 3.353. У вузах України почались вступні іспити // Молодь України. – 1945. – 9 серп.
- 3.354. В Наркомпросе УРСР // Учительская газета. – 1944. – 14 юня.
- 3.355. Воскресенський О.О. Методичні секції при кафедрі марксизму-ленінізму // Соц. Харківщина. – 1954. – 21 лип.
- 3.356. Закон про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства УРСР на 1946-1950 рр. // Молодь України. – 1946. – 5,6 верес.
- 3.357. Змієва Л.І. Підвищити якість партійної освіти в інституті // Ленінські кадри. – 1954. – 17 лют.
- 3.358. Іванов П.Е. Марксизм-ленінізм про походження і реакційну суть релігії // Ленінські кадри. – 1954. – 20 жовт.
- 3.359. Медведев Е. Повышать уровень работы кафедр марксизма-ленинизма // Красное знамя. – 1954. – 13 февр.
- 3.360. Організовано провести набір у педагогічні учбові заклади // Молодь України. – 1945. – 1 черв.
- 3.361. Педагогічні кадри // Радянська Україна. – 1944. – 11 лип.
- 3.362. Повсякденно працювати з молоддю інтелігенцією // Молодь України. – 1947. – 24 берез.
- 3.363. Республіканська нарада працівників вищої освіти // Радянська освіта. – 1945. – 8 черв.
- 3.364. Свято молодості. З піднесенням відзначила молодь Радянської України Всесоюзний день фізкультурника // Молодь України. – 1947. – 22 лип.
- 3.365. Соломатин П.И., Прокопченко И.Д. Повысить идейный уровень семинарских занятий по основам марксизма-ленинизма/ П.И.Соломатин, И.Д.Прокопченко // Красное знамя. – 1955. – 25 октяб.
- 3.366. Студенти одного вузу // Молодь України. – 1946. – 12 трав.
- 3.367. Студентські антибригади // Молодь України. – 1946. – 9 січ.

- 3.368. Чорний І.І. Як працювати над творами класиків марксизму-ленінізму / І.І.Чорний // Ленінські кадри. – 1955. – 29 січ.

Журнали

- 3.369. Александров Г.Ф. О некоторых задачах общественных наук в современных условиях / Г.Ф.Александров // Большевик. – 1945. – №14. – С.12-29.
- 3.370. Алентьев А.А. Против низкопоклонства перед Западом в преподавании и научной работе в ВУЗах/ А.А.Алентьев // Вестник высшей школы. – 1949. – №1. – С.31-35.
- 3.371. Бараненков Ф.И., Балезин С.А. Подготовка и подбор научных кадров/ Ф.И.Бараненков, С.А.Балезин // Вестник высшей школы – 1947. – №4. – С. 24-28.
- 3.372. Больше внимания методической работе // Вестник высшей школы. – 1949. – №9. – С.1-4.
- 3.373. Бутягин А.С., Салтанов Ю.А. Из истории университетского образования в СССР/ А.С.Бутягин, Ю.А.Салтанов // Вестник высшей школы. – 1947. – №5. – С.44-51.
- 3.374. Бухало С.М. Состояние и очередные задачи вузов Украины/ С.М.Бухало // Вестник высшей школы. – 1945. – №3. – С.6-11.
- 3.375. Вагин А.А. О методике семинарских занятий/ А.А.Вагин // Вестник высшей школы. – 1954. – №5 (май). – С.16-23.
- 3.376. Важнейшая задача идеологической работы вузов // Вестник высшей школы. – 1954. – №8. – С.1-3.
- 3.377. Вукалович М.П. Подготовка молодых педагогических кадров/ М.П.Вукалович // Вестник высшей школы. – 1949. – №3 (март). – С.35-38.
- 3.378. Галкин И.С. Планирование научной работы/ И.С.Галкин // Вестник высшей школы. – 1945. – №4. – С. 26-28.
- 3.379. Галкин К.Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР/ К.Т.Галкин // Державне учбово-педагогічне вид-во «Радянська школа», 1948. – №6. – С.4-6.

- 3.380. Гальперин Ц.И. Методика семинарских занятий по политической экономии/ Ц.И.Гальперин // Вестник высшей школы. – 1946. – №2. – С.33-37.
- 3.381. Голубцова В.А. Некоторые мысли о воспитании студентов/ В.А.Голубцова// Вестник высшей школы. – 1945. – №1. – С.8-10.
- 3.382. Дробышев Ф.М. Устранить серьезные недостатки в преподавании общественных наук /Ф.М.Дробышев // Вестник высшей школы. – 1951. – №1. – С.7-14.
- 3.383. Елютин В.П. За дальнейшее улучшение работы высшей школы/ В.П.Елютин // Вестник высшей школы. – 1954 – №5 (май). – С.6-10.
- 3.384. За высокий уровень работы кафедр марксизма-ленинизма // Вестник высшей школы. – 1949 – №6 (июнь). – С.1-5.
- 3.385. За высокую идейность лекционного преподавания // Вестник высшей школы. – 1951. – №2. – С.1-4.
- 3.386. Из аудиторий на поля // Советский студент. – 1947. – №3. – С.3-4.
- 3.387. Иовчук М.Т. Недостатки и меры улучшения научной деятельности и преподавания общественных наук/ М.Т.Иовчук // Вестник высшей школы. – 1947. – №3. – С.10-24.
- 3.388. Историческая наука в СССР. Всесоюзное совещание руководителей кафедр общественных наук // Вопросы истории. – 1945. – №5-6. – С.204-206.
- 3.389. Калинин М.И. О преподавании основ марксизма-ленинизма в вузах/ М.И.Калинин // Вестник высшей школы. – 1945. – №3. – С. 1-5.
- 3.390. Кафтанов С.В. Десять лет работы высшей школы/ С.В.Кафтанов // Вестник высшей школы. – 1948. – №5. – С. 1-19.
- 3.391. Кафтанов С.В. Ведущая роль кафедр общественных наук в идеологической работе вузов/ С.В.Кафтанов // Вестник высшей школы. – 1947. – №3. – С.1-9.
- 3.392. Кафтанов С.В. За дальнейшее улучшение преподавания марксистско-ленинской теории в высшей школе/ С.В.Кафтанов // Вестник высшей школы. – 1949 – №8. – С.4-25.

- 3.393. Ковалев С.М. О недостатках и мерах улучшения преподавания марксизма-ленинизма в вузах/ С.М.Ковалев // Вестник высшей школы. – 1945. – №4. – С.4-9.
- 3.394. Короливский С.М. О научной работе кафедры истории СССР и УССР Харьковского государственного университета/ С.М.Короливский// Вопросы истории. – 1948. – № 6. – С. 153-154.
- 3.395. Могучее средство воспитания молодежи // Советский студент. – 1947. – №2.– С.1.
- 3.396. Монтгайт А.Л. За высокое качество трудов по местной истории/ А.Л.Монтгайт // Вопросы истории. – 1953. – №4. – С.106-115.
- 3.397. Мягков А.М. О преемственности в преподавании в высшей школе/ А.М.Мягков // Вестник высшей школы. – 1945. – №2. – С.12-18.
- 3.398. Николаев П.В. О преемственности в преподавании в высшей школе/ П.В.Николаев // Вестник высшей школы. – 1945. – №2. – С.22-24.
- 3.399. Николаи Е.Л. Политическое и культурное воспитание студентов/ Е.Л.Николаи // Вестник высшей школы. – 1945. – №2. – С.10-12.
- 3.400. Новиков С.А. Пути развития высшего педагогического образования/ С.А.Новиков // Вестник высшей школы. – 1945. – №1. – С.54-56.
- 3.401. О некоторых важнейших задачах советских историков // Вопросы истории.– 1953. – №6. – С.3-11.
- 3.402. О самостоятельной работе студента // Советский студент. – 1947. – №4. – С.1.
- 3.403. Основные задачи историков советского общества // Вопросы истории. – 1949. – №8. – С.3-8.
- 3.404. Открытие институтов повышения квалификации преподавателей // Вестник высшей школы. – 1949. – №11. – С.46.
- 3.405. Панкратова А.М. Насущные вопросы советской исторической науки/ А.М.Панкратова // Коммунист. – 1953. – №6. – С.55-69.
- 3.406. Плетнев А.В. Организация самостоятельной работы студентов/ А.В.Плетнев // Вестник высшей школы. – 1945. – №3. – С.33-34.

- 3.407. Постоянно повышать уровень учебно-воспитательной работы // Вестник высшей школы. – 1954. – №9. – С.1-4.
- 3.408. Роль лекций и учебников // Вестник высшей школы. – 1945. – №4. – С.35-39.
- 3.409. Семашко Н.А. Воспитание студентов – большое ответственное дело/ Н.А.Семашко // Вестник высшей школы. – 1945. – №3. – С.11-13.
- 3.410. Стаховский Н.Н. Научная сессия, посвященная 300-летию воссоединения Украины с Россией/ Н.Н.Стаховский // Вестник высшей школы. – 1954. – №4. – С.39-43.
- 3.411. Стольгане А.А. Аспиранты и аспирантура/ А.А.Стольгане // Вестник высшей школы. – 1945. – №4. – С.32-34.
- 3.412. Суворов Н.П. Новые учебные планы педагогических институтов/ Н.П.Суворов // Вестник высшей школы. – 1951. – №9. – С.13-14.
- 3.413. Учить студентов самостоятельно работать // Вестник высшей школы. – 1949. – №10. – С.1-4.
- 3.414. Чемпалов И.Н. О недостатках нового учебного плана для исторических факультетов университетов/ И.Н.Чемпалов // Вопросы истории. – 1955. – №12. – С.115-116.
- 3.415. Чуткерашвили Е.В., Длин А.М. Развитие Советской высшей школы/ Е.В.Чуткерашвили, А.М.Длин // Вестник высшей школы. – 1945. – №2. – С.27-31.
- 3.416. Шапкарин А.В. Выкорчевать остатки космополитизма из высшей школы/ А.В.Шапкарин // Вестник высшей школы. – 1949. – №3. – С.1-6.

Література

4. Монографії, брошури

- 4.417. 50 лет советской исторической науки. Хроника научной жизни 1917–1967 гг. – М.: Наука, 1971. – 527 с.
- 4.418. Авілов І.Б. Підвищення якості підготовки спеціалістів у вузах УРСР. – К.: Вища школа, 1959. – 179 с.

- 4.419. Андрущенко В. Наш університет: дорога до Храму/ Віктор Андрущенко. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2009. – 320 с.
- 4.420. Андрущенко В.П. І воїни, і педагоги: слово про ветеранів / За ред. В.П.Андрущенка: Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова – Вид. 3-тє, допов. та уточ./ – К.: НПУ, 2008. – 244 с.
- 4.421. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-і рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – Т.13. – 304 с.
- 4.422. Барсенков А.С. Советская историческая наука в послевоенные годы (1945–1955). – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 139 с.
- 4.423. Булда А.А. Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (етапи і особливості): монографія / А.А.Булда. – К.: Вид-во Нац. педаг. ун-ту ім. М.П.Драгоманова, 1999. – 448 с.
- 4.424. Бутягин А.С., Салтанов Ю.А. Университетское образование в СССР. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1957. – 296 с.
- 4.425. Вища школа Української РСР за 50 років: У 2 част. (1917 – 1967 рр.) – Ч.2: (1945 – 1967 рр.). – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 539 с.
- 4.426. Галкин К.Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. – М.: Сов. наука, 1958. – 176 с.
- 4.427. Герої – освітяни і науковці України / Нац. акад. пед. наук України. Ін-т педагогіки НАПН України, Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка: [упоряд.: О.А.Сай та ін.] – 2-ге вид., допов. – К.: Генеза, 2012. – 462 с.: фотогр.
- 4.428. Герои Советского Союза: Краткий библиографический словарь: В 2 т./ Ин-т военной истории и др., Редкол.: И.Н. Шкадов (председ.) и др. – М.: Воениздат, 1987. – Т.1: Абаев – Любичев / Авт.кол. А.А. Бабаков и др. – 1987. – 911 с.
- 4.429. Герои Советского Союза: Краткий библиографический словарь: В 2 т./ Ин-т военной истории и др., Редкол.: И.Н. Шкадов (председ.) и др. – М.: Воениздат, 1987. – Т.2.: Любовь – Ящук. – 1988. – 864 с.

- 4.430. Головка М.Л. Громадські організації та рухи України в роки Другої світової війни: вітчизняна і зарубіжна історіографія : монографія / М. Л. Головка; Акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України. – К. : Олан, 2004. – 112 с.
- 4.431. Головка М.Л. Зайнятість населення України: соціально-економічні, правові та історичні аспекти: навч. посіб. / М. Л. Головка, В. П. Пастухов ; ред. О.М. Стоян; Акад. праці і соц. відносин Федерації проф. спілок України. – К.: Наукова думка, 1998. – 381 с.
- 4.432. Головка М. Л. Профспілки України у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.: навч. посіб. / М. Л. Головка, О. Є. Лисенко ; Акад. праці і соц. відносин Федерації проф. спілок України. – К.: [б.в.], 2002. – 312 с.
- 4.433. Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939 - 1945 рр. : Монографія / М. Л. Головка; Акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України. – К. : Олан, 2004. – 703 с.
- 4.434. Грищенко М.М. Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської влади / М.М. Грищенко.– К.: Тов-во для пошир. політ. та наук. знань в Українській РСР, 1957. – 132 с.
- 4.435. Демченко М.В. Культурне будівництво на Україні за роки Радянської влади (1917-1992): Тексти лекцій. – К.: Україна, 1992. – 92 с.
- 4.436. Демченко М.В. Розквіт української радянської культури – складова частина багатонаціональної культури народів СРСР (1917-1977) / М.В.Демченко. – К.: Вища школа, 1977. – Ч.1. – 59 с.
- 4.437. Дибров С.С. У истоков историко-партийной науки на Украине/ С.С.Дибров.– К.: Политиздат, 1984. – 224 с.
- 4.438. Дробот І.І. Україна в Другій світовій війні / І.І. Дробот [та ін.]; Нац. пед. ун-т ім. Драгоманова, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К.: [б.в.], 1998. – 122 с.
- 4.439. Дядиченко В.Я., Лось Ф.Є., Сарбей В.Г. Розвиток історичної науки в Українській РСР/ В.Я.Дядиченко, Ф.Є.Лось, В.Г.Сарбей. – К.: Наукова думка, 1970. – 79 с.

- 4.440. Євтух О. Т. Наука і освіта в епоху змін/ О.Т.Євтух. – Луцьк: Волинська книга, 2008. – 28 с.
- 4.441. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний учительський інститут у роки Великої Вітчизняної війни: дослідження, документи і матеріали, спогади / О.М.Завальнюк, В.С.Прокопчук, А.П.Гаврищук; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наукова бібліотека; Центр дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – 448 с.
- 4.442. Зубань О.К. Боротьба комуністичної партії України за розвиток народної освіти та підготовку кадрів для народного господарства (1945-1952) / О.К.Зубань – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – 232 с.
- 4.443. Іонко М.Ф. Высокая судьба: (Докум. повесть о Ф.И. Жарчинском) / Майя Іонко. – Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1982. – 119 с.
- 4.444. Історичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка (1940-2000). – Львів, 2000. – 293 с.
- 4.445. Історія Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова: бібліографічний покажчик / Укл. О.Бондаренко, Н.І.Тарасова, Г.І.Шаленко; Міністерство освіти і науки України; Нац. педагог. ун-т імені М.П.Драгоманова; Кафедра філософії; Наукова бібліотека. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – 96 с.
- 4.446. Калакура Я.С. Концепція історичної освіти у вищих навчальних закладах України/ Я.С.Калакура. – К.: [б.в.], 1993. – 20 с.
- 4.447. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій/ Я.С.Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
- 4.448. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – 408 с.
- 4.449. Кафтанов С. Советская интеллигенция и ее задачи в новой пятилетке/ С.Кафтанов. – М., 1947. – 63 с.
- 4.450. Київський державний педагогічний інститут ім. О.М.Горького. – К.: Міністерство освіти УРСР, 1952. – 15 с.

- 4.451. Київський педагогічний інститут ім. О.М.Горького. Бібліографічний збірник: друковані праці співробітників інституту. 1944-1957 рр. Показчик до видань ін-ту 1939-1957 рр. Дисертації, які були захищені в ін-ті 1948 –1957 рр./ Укладачі О.Д.Балабанов, Н.М.Недоступ. – К., 1958. – 220 с.
- 4.452. Ковпак Л. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945-2000 рр.)/ Д.Ковпак. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 250 с.
- 4.453. Кожин В.В. Победы и беды России / В.В.Кожин. – М.: Алгоритм, 2000. – 448 с.
- 4.454. Круглянский М.Р. Высшая школа СССР в годы Великой Отечественной войны/ М.Р.Круглянский. – М.: Высшая школа, 1970. – 314 с.
- 4.455. Культурная жизнь в СССР, 1941-1950. Хроника / Ред.кол.: М.П. Ким. (отв.ред.) и др. – М.: Наука, 1977. – 524 с.
- 4.456. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали / Ред. кол.: Ю.Ю.Сливка (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.1.: 1939 – 1953. – 750 с.
- 4.457. Курнос Ю., Бондар А. У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР/ Ю.Курнос, А.Бондар. – К.: Наук. думка, 1964. – 343 с.
- 4.458. Курнос Ю., Ростикус Р. Розвиток і зміцнення вищої школи в Західних областях України в післявоєнний період/ Ю.Курнос, Р.Ростикус. – Чернівці: Вид-во ЧДУ, 1957. – 218 с.
- 4.459. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.) – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
- 4.460. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.) / В.К.Майборода / За ред. В.І.Лугового – К.: Школяр, 1997. – 150 с.
- 4.461. Майборода С.В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917-1959 рр.)/ С.В.Майборода / В.І.Луговий (гол. ред.); Укр. акад. держ. управ. при Президентіві України. – К.: Вид-во УАДУ, 2000. – 308 с.

- 4.462. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності/ Т.Марусик. – Чернівці: Рута, 2002. – 463 с.
- 4.463. Маслов Н.Н. Идеология сталинизма: история утверждения и сущность (1929-1956)/ Н.Н.Маслов. – М.: Знание, 1990. – 64 с.
- 4.464. Мойсеєнко В.Д. Керівництво КПРС розвитком народної освіти: На матеріалах УРСР 1945-1958 рр./ В.Д.Мойсеєнко. – К.: Вища школа, 1975. – 136 с.
- 4.465. Нариси історії української інтелігенції: (перша половина ХХ ст.): У 3-х книгах / Кн. III /– Академія наук України. Ін-т історії України. Відділ історії укр. народу. – К.: АН України, 1994. – 153 с.
- 4.466. Наукові школи НПУ імені М.П.Драгоманова/ Укл.: Г.І.Волинка, О.С.Падалка, Л.Л.Макаренко; за заг. ред. В.П.Андрущенко. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 313 с. – (Серія «Вчені НПУ імені М.П.Драгоманова»; Серія «До 175-річчя НПУ імені М.П.Драгоманова»).
- 4.467. Научные кадры в СССР : Сборник документов и справочных материалов/ Под. ред. А.В.Топчиева. – М.: Академия наук, 1959. – 304 с.
- 4.468. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова: 1834–2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / Авт.: В.П.Андрущенко, Г.І.Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. – К.: Навч. книга, 2005. – 255 с.
- 4.469. Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова: Іст. нарис, 1920-2000/ Укл.: П.В.Дмитренко, О.Л.Макаренко. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 220 с.: іл.
- 4.470. Общественные науки в высшей школе/ М.А. Варшавчик и др. – Киев: Вища школа, Изд-во при КГУ, 1980. – 295 с.
- 4.471. Оглоблін Олександр. Думки про сучасну українську советську історіографію. – Нью-Йорк: Організація оборони чотирьох свобод України, 1963. – 87 с.
- 4.472. Онопрієнко В.І. Історія української науки ХІХ–ХХ століть: навч. посіб./ Міжнародний фонд «Відродження». – К.: Либідь, 1998. – 302 с.

- 4.473. Онопрієнко Валентин Іванович. Історія української науки: курс лекцій. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ Валентин Онопрієнко, Володимир Ткаченко. – К.: [б.в], 2010. – 652 с.
- 4.474. Очерки истории идеологической деятельности КПСС, 1938 –1961 гг. / ИМЛ при ЦК КПСС; Редкол.: Н.И.Макаров и др. – М.: Политиздат, 1986. – 448 с.
- 4.475. Очерки истории исторической науки в СССР: В 5 т./ Под ред. М.В.Нечкиной (гл. ред.) и др.– М.: Наука, 1985. – Т.5. – 605 с.
- 4.476. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1941–1961)/ Под. ред. Ф.Г. Паначина, М.Н. Колмаковой, З.И. Равкина. – М.: Педагогика, 1988. – 272 с.
- 4.477. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х кн., 3-х ч. – Кн.1, ч.1–2 / Відп. ред. В.М. Даниленко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – 351 с. (Серія «З історії повсякденного життя в Україні», т. II).
- 4.478. Попов В.М. Учені вузів Української РСР/ В.М.Попов. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1968. – 516 с.
- 4.479. Потильчак О. В. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941–1945) : політика і практика агресора / О. В. Потильчак. – К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. – 36 с.
- 4.480. Почесні члени і доктори Університету Св. Володимира / В.А.Короткий та ін. (авт.- упоряд.) – К.: Либідь, 2005. – 327 с.
- 4.481. Професори Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова: бібліографічний довідник 1944–2009 рр. / Укл.: Г.І.Волинка, О.С. Падалка, Л.Л. Макаренко; За заг. ред. В.П.Андрущенка. – 2-е вид.; доп. і перероб. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 407 с. – (Серія «Вчені НПУ імені М.П.Драгоманова»; Серія «До 175-річчя НПУ імені М.П.Драгоманова»).
- 4.482. Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади /Ред.кол.: П.М. Калениченко / Відпов. ред. та ін. – К.: Наукова думка, 1973. – 256 с.

- 4.483. Розвиток науки в Українській РСР за 40 років/ Ред. кол.: О.В.Палладін (відп. ред.). – К., 1957. – 532 с.
- 4.484. Ростикус Р.П. Розвиток і зміцнення вищої школи в західних областях України в післявоєнний період/ Р.П.Ростикус. – Чернівці: Вид-во ЧДУ, 1957. – 218 с.
- 4.485. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20–50-ті роки ХХ ст./ О.С.Рубльов, Ю.А.Черченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.
- 4.486. Санцевич А.В. Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945-1970) / А.В.Санцевич. – К., Наукова думка, 1972. – 203 с.
- 4.487. Санцевич А.В. Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії / А.В.Санцевич. – К.: Наукова думка, 1967. – 254 с.
- 4.488. Санцевич А.В. Українська радянська історіографія (1945-1982) / А.В.Санцевич. – К.: Вища школа, 1984. – 144 с.
- 4.489. Сергійчук В.І. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали / В.І. Сергійчук. – К.: Дніпро, 1998. – 941 с.
- 4.490. Синецкий А.Я. Профессорско-преподавательские кадры высшей школы / А.Я.Синецкий – М.: Советская наука, 1950. – 185 с.
- 4.491. Советская интеллигенция (история формирования и роста 1917 – 1965 гг.). – М., 1968. – 216 с.
- 4.492. Советская интеллигенция. Краткий очерк истории (1917 – 1975 гг.). – М., 1977. – 317 с.
- 4.493. Советское славяноведение. Краткий обзор литературы 1945-1963 гг./ В.Д.Королюк, Н.И. Толстой, И.А. Хренов и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 84 с.
- 4.494. Спеціальні галузі історичної науки: Збірник на пошану Марка Якимовича Варшавчика / Редкол.: Я.С.Калакура (гол.ред.) та ін. – К., 1999. – 212 с.
- 4.495. Список тем диссертаций, защищенных на соискание ученой степени кандидата исторических наук по разделу «История Коммунистической партии Советского Союза» (за 1949-1951 гг.). – М.: Сов.наука, 1953. – 60 с.

- 4.496. Тканко Олександр Васильович (1916-2006): бібліогр. покажч./ О.З.Медалієва, Л.М.Терехова (уклад.); В.В.Масненко (наук. ред.); Черкаський нац. ун-т імені Б.Хмельницького, 2007. – 40 с. (Серія: Бібліографія вчених Черкаського нац. ун-ту імені Б.Хмельницького, вип.7).
- 4.497. Украинцев В. КПСС – организатор революционного преобразования высшей школы/ В.Украинцев. – М., 1963. – 296 с.
- 4.498. Український народ у Другій світовій війні : навч. посіб. / І. І.Дробот, В.І.Кучер, А. Г. Слюсаренко, П. М. Чернега та [ін.]. – К. : Школяр, 1998. – 238 с.
- 4.499. Хоскинг Джеффри. История Советского Союза: 1917-1991 / Джеффри Хоскинг. - 2-е изд., испр. и доп. – М.: Вагриус, 1995. – 510 с.
- 4.500. Чернега П.М. Вклад робітників України у зміцнення воєнно-економічної могутності СРСР в роки Другої світової війни (1939-1945): монографія / П.М. Чернега. – К.: НПУ, 2004. – 428 с.
- 4.501. Чуткерашвили Е.В. Кадры для науки. (Специалисты высшей квалификации в СССР и в капиталистических странах)/ Е.В.Чуткерашвили. – М., 1968. – 360 с.
- 4.502. Чуткерашвили Е.В. Развитие высшего образования в СССР/ Е.В.Чуткерашвили. – М.: Высшая школа, 1961. – 240 с.
- 4.503. Шаров І.Ф. Вчені України: 100 видатних імен/ І.Ф.Шаров. – К.: АртЕк, 2006. – 488 с. – фотоіл.
- 4.504. Шокалюк А. На принципах інтернаціоналізму: Підготовка кадрів національної інтелігенції в СРСР, 1951-1958/ А.Шокалюк. – Л., 1981. – 128 с.
- 4.505. Шкурко І.І. Соціально-гуманітарна і політична підготовка майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект) / навч. посіб. / І.І.Шкурко – К.: КДП, 1992. – 144 с.
- 4.506. Шмушкевич М.Ю. Испытание (Очерк о заслуженном учителе школы УССР Т.М. Шашло)/ М.Ю.Шмушкевич. – М., Политиздат, 1964. – 112 с.

- 4.507. Юсов С. Історик Володимир Голобуцький (1903–1993): життя, наукова і педагогічна діяльність/ С.Юсов. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2011. – 336 с.
- 4.508. Якунин В.К. На пути к правде истории. Становление и развитие историко-партийной науки на Украине (октябрь 1917 - вторая половина 30-х годов)/ В.К.Якунин. – К.: Вища школа, Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – 103 с.

5. Статті, матеріали конференцій

- 5.509. Автушенко І. Українська інтелігенція у повоєнні роки (до проблеми історіографії)/ І.Автушенко // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 32. – К.: УНІСЕРВ, 2010. – С.69-73.
- 5.510. Аксёнов Ю. Послевоенный сталинизм: удар по интеллигенции/ Ю. Аксёнов // Кентавр. – 1991. – №10-12. – С.80-89.
- 5.511. Андрущенко В.П. Знання історії дає відчуття землі під ногами: День «Дня» у Національному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова/ В.Андрущенко, Л.Івашина, Л.Мацько, І.Дробот, В.Жадько // День. 2009. – 19-20 берез., (№48-49) – С.14-15.
- 5.512. Андрущенко В.П. Нехай не гасне зірка: 175-річчю університету присвячується/ В.П.Андрущенко // Педагогічні кадри. – 2010. – №1 (1605), січень. – С.1.
- 5.513. Андрущенко В.П. Педагогіка серця і розуму: до 175-річчя Нац. пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова/ В.П.Андрущенко // Урядовий кур'єр. – 2010. – 12 січ. – №4 (4155). – с.7.
- 5.514. Андрущенко В.П. У педагогічному храмі держави готуємо Його Величність – Вчителя/ В.П.Андрущенко // Освіта. – 2010. – 12 січ., №4 (5387). – С.1-2.
- 5.515. Бадер В.В. Повсякденне життя студентства УРСР в середині 1950-х – середині 1980-х рр. у радянській та сучасній українській історіографії/ В.В.Бадер // «Гілея: науковий вісник»: зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 50. – С. 271-277.

- 5.516. Бистра М. Науково-педагогічна інтелігенція УРСР в 1943-1945 рр.: життя та праця в умовах війни/ М.Бистра // Наукові записки Тернопільського університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. Вип.2 /Голов. ред. І.С. Зуляк; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак, О. Доброжанський та ін. – Тернопіль: ТНПУ. – 2009. – С.181-188.
- 5.517. Білик А.Ю. Стан вищої освіти в Україні у перші повоєнні роки/ А.Ю.Білик// Збірник наукових праць.– К.: КВГІ. – 1998. – Вип.3. – С. 136.
- 5.518. Буганов В.И. Размышления о современной отечественной исторической науке/ В.И.Буганов // Новая и новейшая история. – 1996. – №1. – С.77-87.
- 5.519. Булах В.И. Исследование отечественной истории в Харьковском университете за годы Советской власти/ В.И.Булах // Вестник Харьковского университета. – 1991. – № 357. – Вып. 24. – С. 37-50.
- 5.520. Варшавчик Марко Якимович // Український історичний журнал. – 2001. – №6. – С. 153.
- 5.521. Васильчук Т.В Суспільно-політичне та ідеологічне виховання молоді у вузах УРСР після Великої вітчизняної війни/ Т.В.Васильчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2004. – Вип. 229–230. – С.62-66.
- 5.522. Васильчук Т.В. Відновлення вищої педагогічної освіти Української РСР після Великої вітчизняної війни/ Т.В.Васильчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету (ЗНУ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського). – Запоріжжя: Просвіта, 2003. – Вип. XVI. – С.245-250.
- 5.523. Васильчук Т.В. Деякі аспекти викладання суспільно-політичних наук у вузах України в повоєнні роки / Т.В.Васильчук// Етнокультурні процеси на Півдні України в ХІХ–ХХ ст. Зб. наук. праць ІІІ Регіональної наукової конференції. 14-15 вересня 2000 р. – Запоріжжя: ЗДТУ, 2000. – С.115-117.
- 5.524. Васильчук Т.В. Історична освіта у вузах УРСР у перші роки після війни (1941–1945 рр.)/ Т.В.Васильчук // Культурологічний вісник. Науково-

- теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці. – Запоріжжя: Прем'єр, 2004. – Вип. 12. – С.53-57.
- 5.525. Васильчук Т.В. Матеріально-технічне та фінансове забезпечення науки України в повоєнне десятиріччя/ Т.В.Васильчук// Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Зб. наук. праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції 2-3 жовтня 2003 р. – Запоріжжя: ІПЕНД НАН України, ЗНТУ, 2003. – С.152-155.
- 5.526. Васильчук Т.В. Поновлення системи вищої освіти України в повоєнні роки (1945-1953 рр.)/ Т.В.Васильчук // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. – №5-6. – С.93-97.
- 5.527. Васильчук Т.В. Проблеми відновлення науково-дослідної діяльності вузів УРСР після Великої вітчизняної війни/ Т.В.Васильчук // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – № 6 (листопад-грудень). – С.52-56.
- 5.528. Васильчук Т.В. Проблеми повоєнного відновлення вищої педагогічної освіти в Україні (друга половина 40-х рр.) / Т.В.Васильчук // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Зб. наук. праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 6-8 жовтня 2005 р. – Запоріжжя: ІПЕНД НАН України, ЗНТУ, 2005. – С.190-192.
- 5.529. Васильчук Т.В. Руйнація мережі вищої освіти України в період війни (1941-1945 рр.) та початок її відновлення / Т.В.Васильчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – Вип. XXI. – С. 228-230.
- 5.530. Васильчук Т.В. Система вищої освіти України: генеза становлення й розвитку/ Т.В.Васильчук // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. – Київ: Інститут вищої освіти АПН України, 2006. – С.34-41.

- 5.531.Веселова О. Українське суспільство в 1945-1953 рр.: ідеологізація по-сталінськи / О.Веселова // Історичний журнал. – 2005. – №1. – С.88-96.
- 5.532.Венцева Н.О.Особливості підготовки вчителів історії в Україні у 40–60 х роках ХХ ст./ Н.О.Венцева // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (педагогічні науки). – Бердянськ: БДПУ, 2012. – №1. – С. 32-36.
- 5.533.Гаврищук А.П. З історії Кам'янець-Подільського учительського інституту (1939-1944) /А.П. Гаврищук // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т.1. – С.51-56.
- 5.534.Гаврищук А.П. Кам'янець-Подільський учительський інститут (1938–1948 рр.) / А.П.Гаврищук // Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – С.77-108.
- 5.535.Генега Р. Участь львівського студентства в русі опору в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр./ Р.Генега // УІЖ. – 2007. – №3. – С.97-112.
- 5.536.Герегова С.В., Марусик Т.В. Розвиток вищої освіти в західному регіоні України (друга половина 40-х – перша половина 50-х рр. ХХ ст.)/ С.В.Герегова, Т.В.Марусик // Український історичний журнал. – 1997. – №3. – С.101-109.
- 5.537.Гіленко О. 175 років славетної історії / О.Гіленко// Кампус. – 2009. – №6. – С.6-9.
- 5.538.Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний/ В.А.Голобуцкий// История СССР. – 1966. – №3. – С.115-129.
- 5.539.Головко М. Л. Діяльність українських громадських організацій за умов німецької окупації першого періоду Другої світової війни: досвід та уроки / М. Л. Головко // Вісн. Акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України. – 2002. – № 2, ч. 2. – С. 16-20.
- 5.540.Головко М.Л. Громадські організації та рухи України періоду Великої Вітчизняної війни у сучасній історіографії / М.Л.Головко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – №26. – С. 154.

- 5.541. Головка М.Л. З історії відбудови і розвитку вищої та середньої педагогічної школи УРСР (1948–1950 рр.)/ М.Л.Головка // Український історичний журнал. – 1986. – №5. – С. 63-71.
- 5.542. Голубєва К. Київ вузівський: (Про історичний факультет) / К.Голубєва // Вечірній Київ. – 1984. – 29 січ. – С.1.
- 5.543. Гольденберг В.А. Научная работа исторического факультета Харьковского государственного университета им. А.М. Горького/ В.А.Гольденберг // Вопросы истории. – 1950. – № 6. – С. 141-142.
- 5.544. Гончаренко І. Педагогічна освіта на теренах генерального округу «Київ» рейхскомісаріату «Україна» (1941–1944)/ І.Гончаренко // Мандрівець: освітянський журнал. – 2011. – № 2. – С. 34-38.
- 5.545. Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький) / В.Горак // Український історичний журнал. – 2003. – №4-5. – С.118-124.
- 5.546. Дайнюк Л.В. Підготовка вчительських кадрів у роки Великої Вітчизняної війни/ Л.В.Дайнюк // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – Житомир, 2010. – Вип. 52. – С.143-147.
- 5.547. Даниленко В. Українська інтелігенція як об'єкт репресивної політики сталінського режиму в повоєнний період (1946-1953 рр.) / В.Даниленко // Проблеми історії України. – 2003. – Вип.7. – С.483-496.
- 5.548. Дем'яненко Н.М. Національному педагогічному університету ім. М.П.Драгоманова – 175/ Н.М. Дем'яненко // Історико-педагогічні студії: науковий часопис. – 2010. – Вип.3-4. – С.147-149.
- 5.549. Доній Микола Романович // Український історичний журнал. – 1975. – №8(173).
- 5.550. Дробот І.І. Еволюція київських закладів вищої педагогічної освіти у ХІХ – ХХ ст./ І.І.Дробот // Освіта. – 2004. – 4-11 лют. – С.7.
- 5.551. Дыхан М. Выдающийся историк Украины Владимир Голобуцкий/ М.Дыхан// Одесские известия. – 2003. – 24 июля.

- 5.552. Дядиченко В.А., Лось Ф.Е., Сарбей В.Г. Развитие исторической науки на Украине (1917-1963 гг)/ В.А.Дядиченко, Ф.Е.Лось, В.Г.Сарбей // Вопросы истории. – 1964. – №1. – С.3-26.
- 5.553. Епштейн А.І. Харківський істфак перед війною й по війні (сторінки спогадів)/ А.І.Епштейн // Історія і теорія історичної науки та освіти: Харк. історіогр. зб. –Харків, 1995. – Вип. 1. – С. 89-99.
- 5.554. Журавський Ю.Й. Розвиток наукових досліджень на історичному факультеті Харківського ун-ту за роки радянської влади/ Ю.Й.Журавський// Вісник Харк. ун-ту. – 1977. – №150. – С. 89-103.
- 5.555. Замлинська О. Ідеологічні репресії в галузі культури в Україні у 1948-1953 рр./ О.Замлинська // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. статей. – К.: Поліграф. д-ня Ін-ту історії України НАН України, 1996. – С.144-157.
- 5.556. Кожукало І. Вплив культу особи Сталіна на ідеологічні процеси на Україні в 1940 – на поч. 1950-х рр./ І.Кожукало // Український історичний журнал. – 1989. – №2. – С. 14-25.
- 5.557. Комарніцький О.Б. Кам'янець-Подільський учительський інститут 1939–1941 рр. у газетних фондах наукової бібліотеки К-ПНУ імені Івана Огієнка /О.Б. Комарніцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство.– 2010. – Вип.2. – С.431-442.
- 5.558. Кононенко В. Доля української інтелігенції у повоєнний період сталінського тоталітаризму (1945 – 1953 рр.)/ В.Кононенко // Наукові записки. – Вінниця, 2004. – Вип. 8. – С. 203-208.
- 5.559. Коротєєва-Камінська В.О. Уніфікація форм і методів підготовки вчительських кадрів в Україні (довоєнні та повоєнні роки ХХ ст.)/ В.О.Коротєєва-Камінська // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб./ кол. авт. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2004. – Вип.39. – С.195-204.
- 5.560. Крайнік Р. Сучасна вітчизняна історіографія радянської ідеологізації навчального процесу в закладах освіти України у перше повоєнне

- десятиріччя/ Р.Крайнік // Український історичний збірник, 2011: зб. наук. праць./ НАН України, Ін-т історії України, Рада молодих учених. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 14 – С.238-243.
- 5.561. Крупина В. Виборчі кампанії в УРСР 1946–1947 рр. та політичні настрої населення/ В.Крупина // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. статей. – К., 2005. – Вип. 9. – С.360-367.
- 5.562. Крупина В. Політичні настрої населення України перших повоєнних років/ В.Крупина // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. статей.– К., 2005. – Вип.8.– С. 191-197.
- 5.563. Кульчицький С.В. ХХ з'їзд КПРС – переломний пункт в історії радянського комунізму/ С.В.Кульчицький // Український історичний журнал. – 2006. – №2 (467) березень–квітень С.106-129.
- 5.564. Купріян І. (Степанюк В.Є.). Він прагнув об'єктивно вивчати історію/ І.Купріян // Освіта України. – 2003. – 22 лип.
- 5.565. Курносів Ю.О. Стан і перспективи дослідження ролі інтелігенції в радянському суспільстві /Ю.О.Курносів // Український історичний журнал. – 1989. – №5. – С.40-49.
- 5.566. Майборода В. Про заклади, що вели підготовку вчителів у Києві та про спадкові зв'язки між ними/ В.Майборода // Освіта. – 2004. – 4-11 лют. – С.8.
- 5.567. Майборода С.В., Майборода О.В. Науково-педагогічні кадри вищої школи України в роки Другої світової війни / С.В.Майборода // 50-річчя перемоги над фашизмом: наслідки та уроки. Матер. конф. – К.: УДПУ ім. М.П. Драгоманова, 1995. – С. 86-87.
- 5.568. Майборода С.В., Майборода О.В. Управління вищими навчальними закладами України (50-ті роки ХХ ст.)/ С.В.Майборода, О.В.Майборода // Вісник УАДУ. – 1999. – №3. – С.248-252.
- 5.569. Маньковская И.А., Шарапов Ю.П. Культ личности и историко-партийная наука/ И.А.Маньковская, Ю.П.Шарапов // Вопросы истории КПСС. – 1988. – №5. – С.57-70.

- 5.570. Марусик Т.В. Репресивне студентство/ Т.В.Марусик // Буковинський журнал. Громадсько-політичний, літературно-мистецький і науково-освітній часопис. – Чернівці, 1995. – Ч.1-2. – С.117-124.
- 5.571. Марусик Т.В. Студентство Буковини під тиском сталінських репресій (1945-1950-ті роки)/ Т.В.Марусик // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К., 1999. – №1/2 (10/11). – С. 457-468.
- 5.572. Маслов Н.Н. «Краткий курс истории ВКП(б)» – энциклопедия культуры личности Сталина/ Н.Н.Маслов // Вопросы истории КПСС. – 1988. – №11. – С.51-67.
- 5.573. Мельник К.М. Підготовка наукових кадрів через аспірантуру в 1953-1960 рр. в Україні / К.М.Мельник// Вісник Київського університету. Історія. – 1998. – Вип. 39. – С.50-52.
- 5.574. Михайлина П., Федорук А. Видатний український історик ХХ століття (до 100-річчя від дня народження В.О. Голобуцького)/ П.Михайлина, А.Федорук // Буковинський журнал. – 2005. – №1. – С.77-83.
- 5.575. Мозговський М.В. Історична наука і влада в Україні в повоєнний період (1946 – 1953 рр.)/ М.В.Мозговський // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – 2002. – №566. Серія:Історія. – Вип.34. – С.205-213.
- 5.576. Наумов В.П., Рябов В.В., Филишов Ю.И. Об историческом пути КПУ в свете нового мышления // Вопросы истории КПСС. – 1988. – №9. – С.3-18.
- 5.577. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова// Педагогічні кадри. – 2009. – №10 (1604). – С.1-3.
- 5.578. Некролог: Марко Якимович Варшавчик // Архіви України. – 2001. – №4–5.
- 5.579. Ніколаєць Ю. Культурно-освітня діяльність інтелігенції УРСР у середині 1940-х – середині 1960-х рр. (історіографія)/ Ю.Ніколаєць // Вісник. – Черкаси, 2005. – Вип. 66: Серія: Історичні науки. – С.43-49.
- 5.580. Оленко О. 175 років славетної історії (Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова)/ О.Оленко // Кампус: журнал для абітурієнтів. – 2009. – №6 – С.6-9.

- 5.581. Опря Т.М. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний учительський інститут у роки Великої Вітчизняної війни: дослідження, документи і матеріали, спогади / О.М.Завальнюк, В.С.Прокопчук, А.П. Гаврищук ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, Наукова бібліотека, Центр дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010.– 448 с.: іл. [Текст] / Т. М. Опря, Є. П. Сільвеструк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство, 2010. – Вип. 2. – С.638-642.
- 5.582. Попп Р. Студентство Львова в 1944–1953 рр. (історико-соціологічний аспект) // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ. Серія: Історія. – Дрогобич, 2007. – Вип. 20. – С.78-86.
- 5.583. Присвячується 170-літньому ювілею нашого університету (НПУ імені М.П.Драгоманова) // Педагогічні кадри. – 2005. – №3 (1551). – С.1-16.
- 5.584. Професор Голобуцький [Ред. ст.] // Людина і світ. – 2003. – №7. – С.48-49.
- 5.585. Прохоренко О. Динаміка кількісних і якісних характеристик науково-педагогічної інтелігенції УРСР (1945–1955)/ О.Прохоренко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. статей. – Вип. 10: Хрущовська “відлига”: передумови, реалії, наслідки: Матеріали “круглого столу” / Відп. ред. В.М.Даниленко. – К.: Ніка-Центр, 2006. – С. 187-202.
- 5.586. Прохоренко О. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в післявоєнні роки (1945–1950)/ О.Прохоренко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія № 6: Історичні науки: Зб. наук. праць. – Вип. 3. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – С. 161-166.
- 5.587. Прохоренко О. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України другої половини 40-х – першої половини 50-х рр. ХХ століття: історіографія проблеми/ О.Прохоренко// Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія: історичні науки. / На пошану проф. В.П. Газіна. – К.-П.: Вид. Оіюм, 2007. – Т. 17. – С.437-454.

- 5.588. Прохоренко О., Герегова С. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України (друга половина 40-х – перша половина 50-х рр. ХХ ст.) / О.Прохоренко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. статей / Відп. ред. В.М. Даниленко – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – Вип. 11. – С.355-364.
- 5.589. Прохоренко О.А. Науково-педагогічна інтелігенція України 1945–1955 рр.: політико-адміністративний тиск та морально-психологічний стан / О.Прохоренко // Пам'ять століть. Історичний науковий та літературний журнал. – К.: Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, 2006. – Вип.6(63). – С.46-59.
- 5.590. Рабенчук О. Соціальна активність та настрої населення України у повоєнний період (друга половина 1940-х –початок 1950-х рр.) / О.Рабенчук // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. статей. – К., 2007. – Вип. 12. – С.324-339.
- 5.591. Рада по вивченню продуктивних сил України. Національна академія наук України. Колишній Голова РВПС, д.е.н., проф. С.М. Бухало [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rvps.kiev.ua/KERIV/Buhalo.html>
- 5.592. Регейло І.Ю. Відновлення та розвиток системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні (40-і роки ХХ ст.) // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (педагогічні науки). – Бердянськ: БДПУ, 2010. – №3.– С.23-30.
- 5.593. Регейло І.Ю. Історіографічні аспекти підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні / І.Ю.Регейло // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип.141. – Т.153. Педагогіка. – С.30-34.
- 5.594. Регейло І.Ю. Тенденції розвитку системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у 50–60-х рр. ХХ ст. / І.Ю.Регейло // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи:

- наукове видання / М-во освіти і науки України, НПУ ім. М.П.Драгоманова.
– Київ: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2011. – Вип. 27. – С. 254-262.
- 5.595. Романець Л.М. Суспільно-побутові умови освітян Вінниччини в 1944–1958 рр./Л.М.Романець// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. XI. Серія: історія: зб. наук.праць. – Вінниця, 2006. – С.258-261.
- 5.596. Рубльов О.С. Маловідомі сторінки біографії українського історика/ О.С.Рубльов // Український історичний журнал. – 1996. – № 1. – С.106-118.
- 5.597. Сергійчук О.М. Навчально-матеріальна база вузів України (1953 –1965 рр.)/ О.М.Сергійчук// Вісник Київського університету. Серія: Історія – К., 2000. – Вип. 50. – С.27–30.
- 5.598. Сергійчук О.М. Підготовка та підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів вищої школи України в 1953 - 1964 рр.: прорахунки і недоліки/ О.М.Сергійчук // Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – Вип. 12. – С.423-431.
- 5.599. Сергійчук О.М. Вища школа України другої половини 50-х–першої половини 60-х років ХХ століття. Історіографічний аналіз/ О.М.Сергійчук // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Наук.-практ. зб.– К.: Видавничий курс ТОВ, 2001. – Вип. 2. – С.233-238.
- 5.600. Сергійчук О.М. Деякі питання розвитку вищої школи України (1953 –1959 рр.)/ О.М.Сергійчук // Наукові записки з української історії: Збірник наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – Вип. VI. – С.145-150.
- 5.601. Сергійчук О.М. Матеріально-побутові умови життя студентів України (1953–1965 рр.)/ О.М.Сергійчук // Наукові записки з української історії: Збірник наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – Вип. IX. – С.141-144.
- 5.602. Сергійчук О.М. Мовна ситуація у вищих навчальних закладах України (1955–1965 рр.) / О.М.Сергійчук // Етнічна історія народів Європи: зб. наук.праць. – К.: УНІСЕРВ, 2000. – Вип. 6. – С.4-7.

- 5.603. Сірук Н.М. «Космополітизм»: ідеологічні процеси в Україні у післявоєнний період (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.)/ Н.М.Сірук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту імені М. Коцюбинського. Серія: Історія: Зб. наук.праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука/ – Вінниця, 2005. – Вип.9. – С.200-202.
- 5.604. Сірук Н.М. Ідеологічний нагляд за інтелігенцією в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.)/ Н.М.Сірук // Інтелігенція і влада. – 2010.– Вип.19: Історія. – С.132-141.
- 5.605. Сірук Н.М. Особливості суспільно-політичної ситуації в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст.) / Н. М.Сірук // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – Вип.3. – С.122-127.
- 5.606. Сірук Н.М. Політико-ідеологічні кампанії на Україні (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.): джерельна база / Н. М. Сірук // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – Вип.1. – С.107-112.
- 5.607. Сторінки історії. Донецький Національний Університет. Офіційний сайт ДонНУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.donnu.edu.ua/uk-ua/Pages/Історія-університету.aspx>
- 5.608. Сторінки історії. Житомирський державний університет імені Івана Франка. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zu.edu.ua>
- 5.609. Сушик І.В. Діяльність вищих та середніх спеціальних навчальних закладів Волині у повоєнний період / І.В.Сушик // Інтелігенція і влада. – 2011. – Вип.23. – С.116-125.
- 5.610. Сушик І.В. Становлення системи освіти на Волині у 40-50-ті роки ХХ ст./ І.В.Сушик // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету.– Рівне: РДГУ, 2009.– Вип. 17. – С.92-96.

- 5.611. Сушко О. Історичному факультету – 75/ О.Сушко // Київська старовина. – 1995. – №6 – С.120-121.
- 5.612. Сушко О. Історія плакає інтелект учителя: Іст. фак. НПУ / О.Сушко // Освіта. – 2000. – 2–9 серп. – С.6-7.
- 5.613. Сушко О. О. 70-річчя Київського педінституту ім. О. М. Горького/ О.О.Сушко, І.Д. Мазур // Український історичний журнал. – 1990. – № 7. – С.134-136.
- 5.614. Сушко О. Скільки образів у століть?: Декан іст. ф-ту / О.Сушко // Освіта – 1995. – 11 жовтня. – С.4.
- 5.615. Ткаченко Л. Щоб пишатися своєю історією, її треба знати (НПУ імені М.Драгоманова) / Л.Ткаченко// Педагогічна газета. – 2004. – №1(114). – С.3.
- 5.616. Трофимович В. До питання руху опору у львівських вузах 40–50-ті рр./ В.Трофимович // Республіканець. – 1994. – №2 (10). – С.87-97.
- 5.617. Філоненко С. Шляхом становлення: З історії створення Київського державного педагогічного інституту ім. О.М. Горького. – Радянська освіта – 1982. – 21 трав.
- 5.618. Фролов С.В. Историческая наука и образование в Харьковском государственном педагогическом институте им. Г.С. Сковороды (1945–1955 гг.) / С.В.Фролов // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – №566. Історія.– Х.: НМЦ «СД», 2002. – Вип. 34. – С.213-223.
- 5.619. Хабатюк Ю.С. Становлення і розвиток освіти Західної України в повоєнний період (1945-1953 рр.) / Ю.С.Хабатюк// Український історичний журнал. – 1997. – №3. – С.23-30.
- 5.620. Хоменко Н.М. Дозвілля студентів ВНЗ під час навчального року (кін. 1940-х –1960-ті рр.)/ Н.М.Хоменко// Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика / НАН України, Ін-т історії України. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 14 – С.127-146.
- 5.621. Хоменко Н.М. Житлові проблеми студентської молоді в УРСР (1950 – середина 1960-х рр.)/ Н.М.Хоменко // Наукові записки Вінницького

- державного педагогічного університету. Серія: історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2006. – Вип. XI. – С.282-286.
- 5.622. Хоменко Н.М. Матеріально-побутове становище студентів вузів Української РСР в 50-60 рр./ Н.М.Хоменко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 10. – С.415-433.
- 5.623. Хоменко Н.М. Ставлення студентства УРСР до навчально-виховного процесу у ВНЗ (1950-1960 рр.) / Н.М.Хоменко // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2007. – С.477-480.
- 5.624. Хоменко Н.М. Студентство у навчальному процесі: повсякденний вимір (1950–60 ті рр.) / Н.М.Хоменко // Український історичний збірник. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 10. – С.214-228.
- 5.625. Хоменко Н.М. Студентське дозвілля в Українській РСР у період літніх канікул (50-60 рр. ХХ ст.) / Н.М.Хоменко // Український історичний збірник. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – Вип. 9. – С.271-281.
- 5.626. Хоменко Н.М. Суспільно-політичні настрої студентства 1950-х рр. / Н.М.Хоменко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2007. – Вип. XII. – С.140-145.
- 5.627. Чижевський Б. Освіта у післявоєнні роки/ Б.Чижевський // Освіта України. – 2003. – 24 черв.
- 5.628. Шевченко Л. Культурно-ідеологічні процеси в Україні 40 – 50-х рр. ХХ ст./ Л.Шевченко // Український історичний журнал. – 1992. – № 7-8. – С.39-48.
- 5.629. Шевченко Ф.П., Сарбей В.Г. Радянська історична наука на службі комунізму/ Ф.П.Шевченко, В.Г.Сарбей // Український історичний журнал. – 1965. – №1. – С.3-15.
- 5.630. Юсов С. Кристалізація наукових пріоритетів В. Голобуцького та її перші наслідки в контексті інтелектуальної біографії вченого/ С.Юсов // Український історичний збірник. – К., 2005. – Вип.8. – С.468-482.

- 5.631. Юсов С. Наукова і педагогічна діяльність В.Голобуцького в роки Великої Вітчизняної війни та повоєнний період/ С.Юсов // Український історичний журнал. – 2006. – №2. – С.89-105.
- 5.632. Юсова Н.М., Юсов С.Л. Проблема «приєднання» України до Росії в оцінці істориків УРСР кінця 30-х – першої половини 40-х рр./ Юсова Н.М., С.Л.Юсов // Український історичний журнал. – 2004. – №5. – С.117-118.
- 5.633. Янковська О. Соціальна політика радянської держави в містах України в 1945 – 1953 рр. за свідченням громадян (на матеріалах НКВС–КДБ УРСР)/ О.Янковська // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 9. – С.326-345.

6. Дисертації та автореферати дисертацій

- 6.634. Булда А. А. Теоретичні основи практичної підготовки вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (історико- педагогічний аспект): автореф. дис... доктора пед. наук: 13.00.02 / А. А. Булда; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2000. – 36 с.
- 6.635. Васильчук Т.В. Відновлення та розвиток системи вищої освіти в Україні (1943–1950 рр.): дис.. канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний ун-т. /Т.В.Васильчук. – Запоріжжя, 2007. – 272 с.
- 6.636. Васильчук Т.В. Відновлення та розвиток системи вищої освіти в Україні (1943–1950 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т.В.Васильчук; Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
- 6.637. Головка М.Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр.: автореф. дис... доктора іст. наук: 07.00.01/ Головка Микола Леонтійович; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2005. – 45 с.
- 6.638. Головка М.Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939-1945 рр.: дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України / Головка Микола Леонтійович. – К., 2005. – 499 с.

- 6.639. Головка Н.Л. Восстановление и развитие высшего и среднего педагогического образования Украинской ССР (1943–1950 гг.): дис... канд. ист. наук / Н.Л. Головка. – Киев, 1987.
- 6.640. Кобзарева Т.И. Развитие высшего педагогического образования в Украинской ССР (1928-1975 гг.): дис... канд. пед. наук/ Т.И. Кобзарева – К., 1977.
- 6.641. Лаврецький Р.В. Історична освіта і наука у Львівському університеті в 1918-1939 роках.: дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Львівський національний університет ім. Івана Франка / Р.В. Лаврецький. – Л., 2000 – 217 с.
- 6.642. Ляпіна О.В. Історична наука у Київському інституті народної освіти в 1920–1933 роках: напрями і тенденції розвитку: дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка / О.В. Ляпіна. – К., 2001. – 200 с.
- 6.643. Майборода В.К. Становлення і розвиток національної вищої педагогічної освіти в Україні (1917–1992 рр.): автореф. дис... доктора пед. наук: 13.00.01/ В.К. Майборода; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 1993. – 58 с.
- 6.647. Мельник К.М. Розвиток науки в Україні у 50-ті роки ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ К.М. Мельник; Київський ун-т імені Т.Г. Шевченка. – К., 1999. – 18 с.
- 6.648. Мозговський М.В. Боротьба тоталітарної системи проти діячів української науки та культури в повоєнний період (1946–1953 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ М.В. Мозговський; Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2006. – 19 с.
- 6.649. Ніколаєць Ю.О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х- першої половини 1960-х років: українська історіографія: дис... доктора іст. наук: 07.00.06 / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка/ Ю.О. Ніколаєць. – К., 2008. – 481 арк.
- 6.650. Прохоренко О.А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х-першій половині 50-х рр. ХХ ст. : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.А. Прохоренко. – К.: Б.в., 2008. – 18 с.

- 6.651. Прохоренко О.А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ О.А. Прохоренко. – К., 2008. – 265 с.
- 6.652. Ростікус Р.П. Развитие и укрепление высшей школы в западных областях Украины в послевоенный период (1945-1955): дис...канд. пед. наук./ Р.П. Ростікус. – Черновцы, 1960.
- 6.653. Сергійчук О.М. Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя 1953-1964 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди/ О.М.Сергійчук. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – 229 с.
- 6.654. Сірук Н.М. Політичний контроль тоталітарної держави за культурно-науковою сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 /Сірук Наталія Михайлівна; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича – Л., 2008. – 23 с.
- 6.655. Сушко А.А. Деятельность советского государства по восстановлению и развитию общеобразовательных школ Украинской ССР (1943-1945 гг.): автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.02 /А.А.Сушко; Киевский государственный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 1983. – 24 с.
- 6.656. Фролов С.В. Історична наука у вищих навчальних закладах м. Харкова у повоєнний період (1945-1955 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Фролов Сергій Володимирович; Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2007. – 18 с.
- 6.657. Хоменко Н. М. Повсякденне життя студентської молоді України (1950–1960-ті рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н.М.Хоменко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2008. – 20 с.
- 6.658. Хоменко Н.М. Повсякденне життя студентської молоді України (1950-1960-ті рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України/ Наталія Михайлівна Хоменко. – К., 2008. – 291 с.
- 6.659. Чернецький Ю.О. Вища школа як соціальний інструмент: автореф. дис... д-ра соц. наук. /Ю.О.Чернецький; Харк. держ. ун-т.– Х., 1994. – 38 с.

Археологія	1	-	-	54	54	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	
Методика викл. історії, Конст. СРСР	5	5	6	160	64	-	96	-	-	-	4	6	-	-	-	
Історія УРСР	7	6	-	140	87	-	53	-	-	-	-	4	5	2	-	
Спецкурс з історії	7,8	-	-	72	72	-	-	-	-	-	-	-	2	2	4	
Спецсемінар з історії	-	6,8	-	92	-	-	92	-	-	-	-	2	2	2	2	
Основи Радян. держ. і права	3	3	-	100	66	-	34	-	4	2	-	-	-	-	-	
Спеціальна підготовка	-	3	-	48	-	-	48	-	-	3	-	-	-	-	-	
Фіз. виховання	-	2,4	-	130	-	-	130	2	2	2	2	-	-	-	-	
Рос. та укр. літ-ра	1,3	-	-	208	208	-	-	4	4	4	-	-	-	-	-	
Всього годин	-	-	-	3611	2227	-	1384	31	32	35	35	32	35	33	26	
Курсових проектів	-	-	-	-	36	-	-	-	1	-	1	-	1	-	-	
Екзаменів	-	-	-	-	27	-	-	4	5	4	4	4	4	6	5	
Заліків	-	-	-	-	-	-	-	4	3	6	4	2	5	1	2	
Факультативні дисципліни				Сем	Год	Практика									с	г
Археологія СРСР (з практ. занят. на археолог. розкопках)				-	100	Пед. практика з відривом від навч. занять на III к. 1,5 міс. (216 год)									6	6
Палеографія				-	40	Пед. практика з відривом від навч. занять на IV к. 2 міс. (288 год)									7	8
Архівна справа (з вивченням архівних джерел)				-	40	Пед. практика в піонерських таборах на II курсі три тижні (108 год)									4	3
Міжнародні відносини				-	40	Державні екзамени										
Джерелознавство				-	40											
Зарубіжна література				-	120	1. Основи марксизму-ленінізму										
Спортивне удосконалення				-	420	2. Педагогіка з методикою історії і Конституції										
Методика навч. кіно				-	30	3. Історія СРСР										
Методика виготовлення наочних посібників з історії				-	40	4. Історія нового часу										

Примітка

- Семінарські заняття проводяться з історії:
 - стародавнього світу по 2 год. на тиждень на I і II сем.;
 - середніх віків по 2 год. на III і IV семестрах;
 - СРСР по 2 год. на тиждень на I, II, III, IV, V семестрах;
 - нового часу по 2 год. на тиждень на V, VI, VII, VIII сем.
- Спецкурси з історії можуть бути поставлені з усіх історичних дисциплін. Кожний студент зобов'язаний прослухати на III і IV курсах два спецкурси: з них один повинен бути з історії СРСР, один – із загальної історії.

3. Спецсемінари з історії проводяться по підгрупах і можуть бути поставлені з усіх історичних дисциплін. Кожний студент протягом свого перебування на факультеті зобов'язаний відпрацювати у двох спецсемінарах на свій вибір, при цьому один з цих семінарів повинен бути з історії СРСР і один з загальної історії. Студент повинен виконати один спецсемінар на III курсі і один на IV курсі.
4. Курсові роботи зі спеціальності (на вибір) проводяться на II, IV, V семестрах.
5. Практичні заняття із шкільної гігієни проводяться в школі по підгрупах в обсязі 12 год. на кожен підгрупу у період педпрактики на VI семестрі.
6. Заняття з фізкультури проводяться за особливим графіком і розкладом залежно від фізичної підготовки студентів і кліматичних умов.
7. Години на практичні заняття, пов'язані з відвідуванням уроків у школі, розраховуються так само, як лабораторні роботи, тобто на підгрупу у 12–15 осіб. Із загальної суми годин на практичні заняття по підгрупах проводяться: з педагогіки – 36 год., з методики викладання історії і конституції – 36 год.
8. Практичні заняття з іноземної мови проводяться по підгрупах у 12–15 осіб.
9. Із загальної кількості – 208 год., на викладання української літератури відводиться – 70 год. [157, арк. 8].

Додаток Б.

**Викладачі та студенти Київського педагогічного інституту імені
О.М.Горького**

Додаток Б.1. Олександр Васильович Тканко (Герой Радянського Союзу) [496, с.3].

Додаток Б.2. Тимофій Максимович Шашло (радянський офіцер, Герой Радянського Союзу, заслужений учитель УРСР) [429, с. 765].

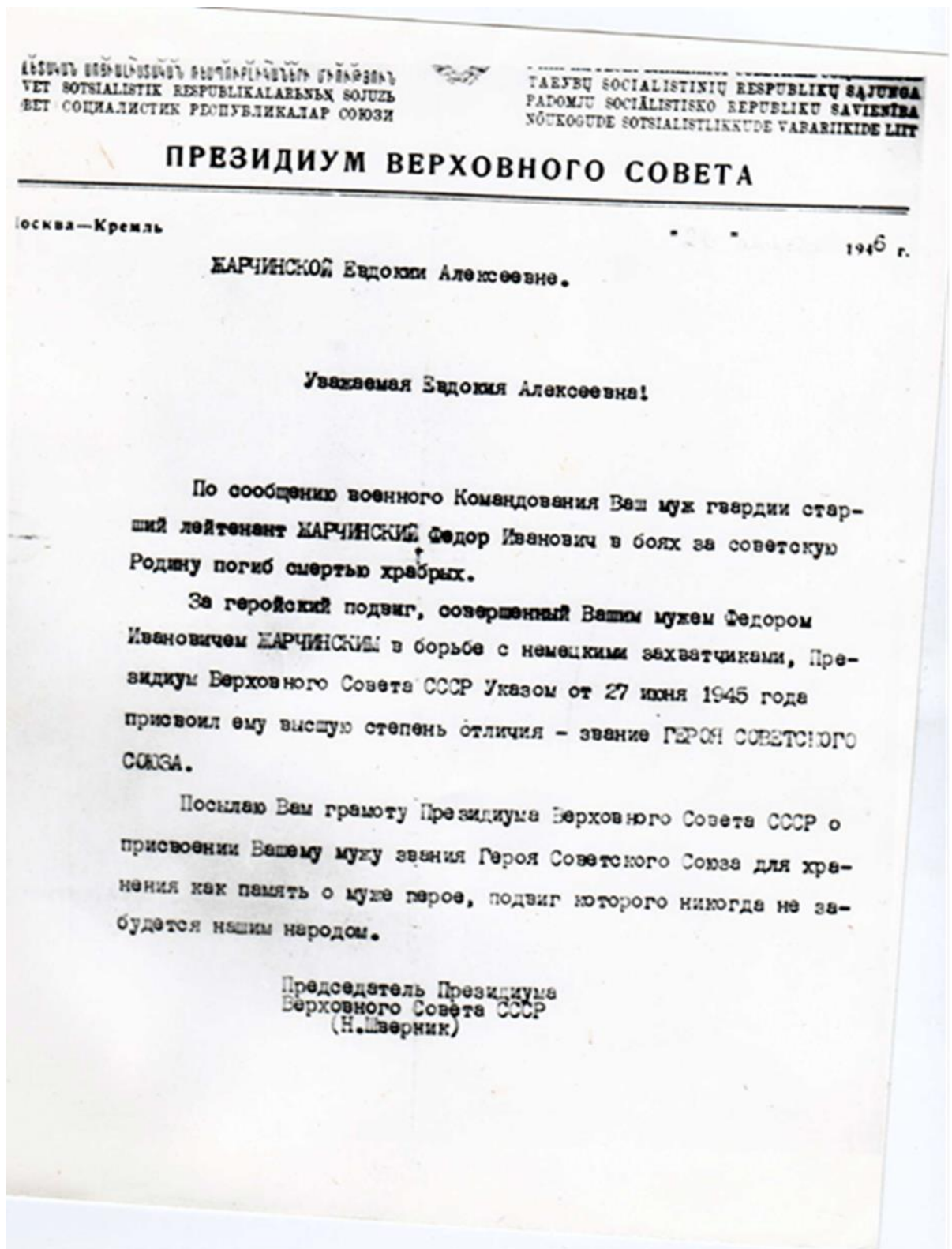
Додаток Б.3. Григорій Євдокимович Брик (Герой Радянського Союзу) [428, с.205].

Додаток Б.4.1. Федір Іванович Жарчинський (Герой Радянського Союзу) [428, с. 496].

Додаток Б 4.2. Присвоєння звання Героя Радянського Союзу Федору Івановичу Жарчинському [з особистого архіву д.і.н., проф. О.О.Сушка]

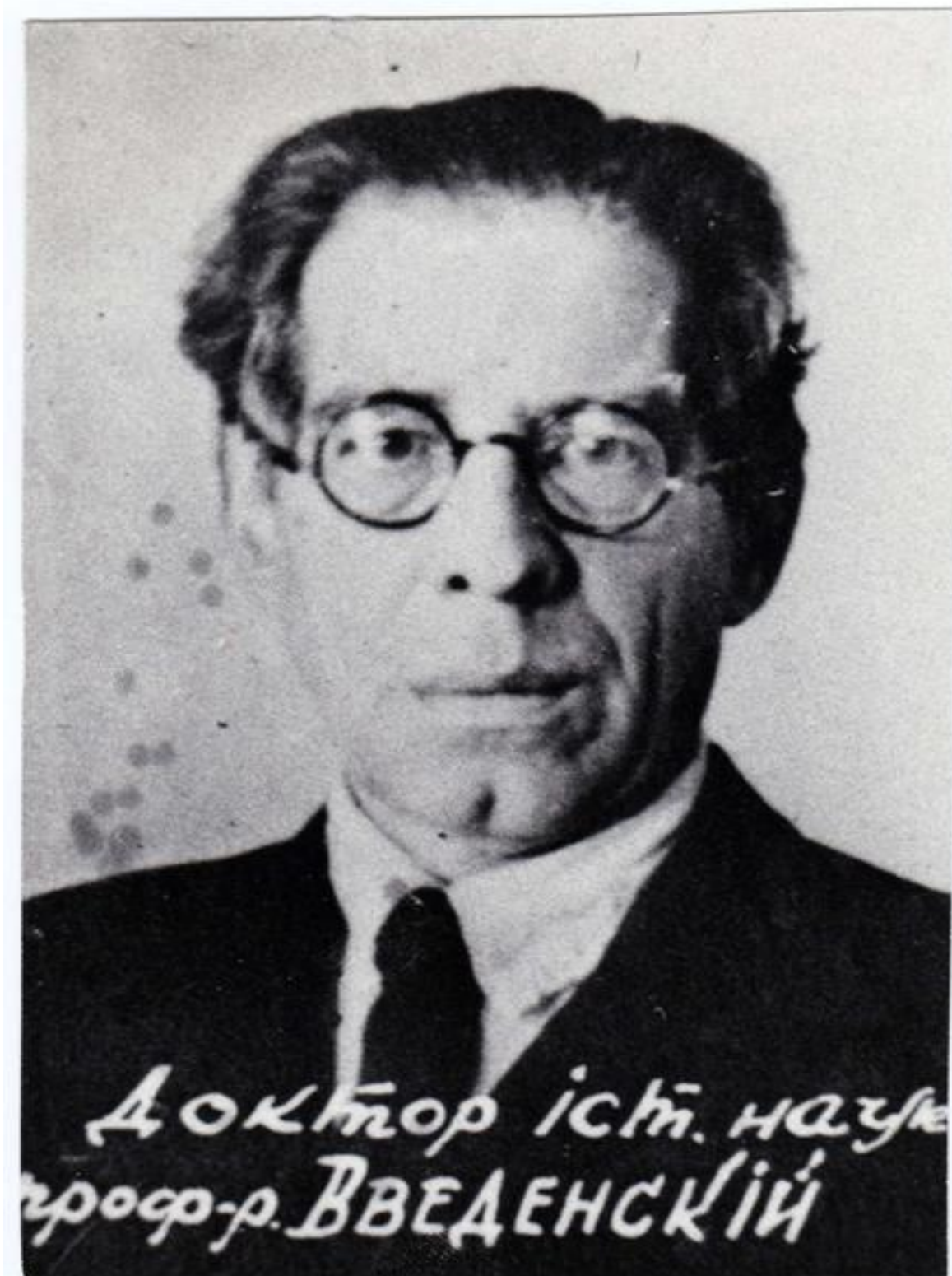
Додаток Б. 5. Павло Васильович Шимко-Шмага. Декан історичного факультету
КДП імені О.М.Горького (1946–1952 рр. [з особистого архіву д.і.н., проф.
О.О.Сушка]

Додаток Б. 6. Леонід Петрович Тендерес. Декан історичного факультету КДП імені О.М.Горького (1952–1954 рр.) [з особистого архіву д.і.н., проф. О.О. Сушка]

Додаток Б. 7. Андрій Олександрович Введенський, д.і.н., професор [з особистого архіву д.і.н., проф. О.О. Сушка]

Додаток Б.8. Федір Євдокимович Лось, к.і.н., доц. [з особистого архіву д.і.н., проф. О.О. Сушка]

Додаток Б.9. Іван Дмитрович Кундюба, к.і.н., доц. [з особистого архіву д.і.н., проф. О.О.Сушка]

Додаток Б.10. Павло Романович Чамата. Директор Київського державного педагогічного інституту імені О.М.Горького (1947–1951 рр.) [з особистого архіву д.і.н., проф. О.О.Сушка]

Загальний вигляд навчальних корпусів педагогічних та учительських інститутів на 1950 р.

Додаток В.1. Загальний вигляд навчального корпусу Ворошиловградського педагогічного інституту на 1950 р. [85, арк. 4]

Додаток В.2. Загальний вигляд навчального корпусу Кіровоградського педагогічного інституту (вул. Шевченка, 1) [86, арк. 3]

Додаток В.3. Навчальні корпуси Кременецького педагогічного інституту

[87, арк. 3]

Додаток В.4. Навчальний корпус Криворізького педагогічного інституту

Додаток В.5. Загальний вигляд Ніжинського педагогічного інституту імені М.В.Гоголя [88, арк. 3]

Додаток В.6. Загальний вигляд Полтавського педагогічного та учительського інститутів імені В.Г.Белінського [89, арк. 2]

Додаток В.7. Історичний факультет Полтавського педагогічного інституту імені В.Г.Белінського [89, арк. 3]

Додаток В.8.1. Будівля Сталінського педагогічного інституту [599]

Перший будинок педінституту

Додаток В.8.2. Навчальні заняття в Сталінському педагогічному інституті після війни [599]

Педагогічний інститут (післявоєнні роки)

Додаток В.9. Навчальні корпуси Сумського педагогічного інституту [90, арк.3]

Додаток В.10. Навчальний корпус Черкаського педагогічного інституту
(вул. Карла Маркса, 22) [91, арк. 3]

Додаток В.11. Загальний вигляд навчального корпусу та фасад Білгород-Дністровського учительського інституту [92, арк. 4]

Додаток В.12. Навчальний корпус Луцького учительського інституту (вул. Червоної Армії, 60) [93, арк. 4]

Додаток В.13. Головний навчальний корпус Нікопольського учительського інституту [94, арк. 4]

Додаток В.14. Навчальний корпус Осипенківського учительського інституту [95,
арк. 4]

Додаток В.15. Навчальний корпус Слов'янського учительського інституту [96,
арк. 4]

Загальний вигляд студентських гуртожитків педагогічних та учительських інститутів на 1950 р.

Додаток Д.1. Студентський гуртожиток Ворошиловградського педагогічного інституту [85, арк. 5]

Додаток Д.2.1. Студентський гуртожиток Кіровоградського педагогічного інституту (вул. Карла Маркса, 13) [86, арк. 4]

Додаток Д.2.2. Студентський гуртожиток Кіровоградського педагогічного інституту (вул. Тимирязєва) [86, арк. 4]

Додаток Д.3. Студентський гуртожиток Кременецького педагогічного інституту [87, арк.4]

Додаток Д.4. Студентський гуртожиток Ніжинського педагогічного інституту імені М.В.Гоголя [88, арк. 4]

Додаток Д.5. Студентський гуртожиток Полтавського педагогічного інституту [89, арк. 4]

Додаток Д.6. Студентські гуртожитки Черкаського педагогічного інституту (вул. Леніна, 8,12) [91, арк. 4]

Додаток Д.7. Студентський гуртожиток Білгород-Дністровського учительського інституту [92, арк. 5]

Додаток Д.8. Студентський гуртожиток Луцького учительського інституту [93, арк. 5]

Загальний вигляд наявних житлових будинків для викладачів педагогічних та учительських інститутів на 1950 р.

Додаток Ж.1. Житловий будинок Ворошиловградського педагогічного інституту
[85, арк. 6]

Додаток Ж.2.1. Житловий будинок викладачів Кіровоградського педагогічного інституту (вул. Калініна,5) [86, арк. 5]

Додаток Ж.2.2. Житловий будинок викладачів Кіровоградського педагогічного інституту (вул. Вокзальна,23) [86, арк. 5]

Додаток Ж.2.3. Житловий будинок викладачів Кіровоградського педагогічного інституту (Тракторний перевулок, 8) [86, арк. 5]

Додаток Ж.3. Житловий будинок викладачів Кременецького педагогічного інституту

Додаток Ж. 4. Житловий будинок-квартири професорсько-викладацького складу Ніжинського педагогічного інституту імені М.В.Гоголя [88, арк. 5]

Додаток Ж.5.1. Житловий будинок Полтавського педагогічного інституту
(Театральний провулок, 8) [89, арк. 5]

Додаток Ж.5.2. Житловий будинок Полтавського педагогічного інституту (вул.
Комсомольська, 12) [89, арк. 5]

Додаток Ж.5.3. Житловий будинок Полтавського педагогічного інституту (вул. Інститутська,2) [89, арк. 8]

Додаток Ж.5.4. Житловий будинок Полтавського педагогічного інституту (вул. Сковороди, 4) [89, арк. 8]

Додаток Ж.6. Житловий будинок Білгород-Дністровського учительського інституту [92, арк. 6]

Додаток Ж.7. Житловий будинок Луцького учительського інституту (вул. Некрасова, 5) [93, арк. 5]

Додаток Ж.8.1. Житловий будинок №1 Нікопольського учительського інституту
[94, арк. 6]

Додаток Ж.8.2. Житловий будинок №2 Нікопольського учительського інституту
[94, арк. 6]

Додаток Ж.8.3. Житловий будинок №3 Нікопольського учительського інституту
[94, арк. 6]

Додаток Ж.9.1. Житловий будинок Слов'янського учительського інституту (вул.
Шевченка, 46) [96, арк. 6]

Додаток Ж.9.2. Житловий будинок Слов'янського учительського інституту (вул. Шевченка, 19) [96, арк. 6]

